

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sebile Başok Diş

Doğal Olanın Yitimi ve İnsanın Düşüşü

Hakkında Felsefi Bir İnceleme

cizgi

kitapyurdu.com

DOĞAL OLANIN YİTİMİ VE İNSANIN DÜŞÜŞÜ HAKKINDA FELSEFİ BİR İNCELEME

Sebile BAŞOK DİŞ

Sebile BAŞOK DİŞ

1980 yılında Kayseri Pınarbaşı'nda doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini burada aldı. Lisansını Marmara Üniversitesi'nde, Yüksek Lisansını Sakarya Üniversitesi'nde, Doktorasını Atatürk Üniversitesi Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalında tamamladı. Bir süre öğretmen olarak görev yaptı. 2010-2017 yılları arasında Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde araştırma görevlisi ve öğretim üyesi olarak çalıştı. 2017 yılından itibaren Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Felsefe Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

DOĞAL OLANIN YİTİMİ VE İNSANIN DÜŞÜŞÜ HAKKINDA FELSEFİ BİR İNCELEME

Sebile BAŞOK DİŞ

Çizgi Kitabevi Yayınları: 962
Felsefe

Genel Yayın Yönetmeni
Mahmut Arlı

©Çizgi Kitabevi
Haziran 2019

ISBN: 978-605-196-300-6
Yayıncı Sertifika No:17536

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
- Cataloging in Publication Data (CIP) -
BAŞOK DİŞ, Sebile
DOĞAL OLANIN YİTİMİ VE İNSANIN
DÜŞÜŞÜ HAKKINDA FELSEFİ BİR İNCELEME

Baskıya Hazırlık: Çizgi Kitabevi Yayınları
Tel: 0332 353 62 65- 66

Baskı: Çimke Basımevi
Sertifika No: 21941
Cilt: Göksu Cilt

ÇİZGİ KİTABEVİ

Sahibiata Mah.
M. Muzaffer Cad. No:41/1
Meram/**Konya**

Alemdar Mah.
Çatalçeşme Sk. No:42/2
Cağaloğlu/**İstanbul**

Gazi Üniversitesi
Eğitim Fakültesi No:6/31
Yeni Mahalle/**Ankara**

(0332) 353 62 65 - 66 - (0212) 514 82 93

www.cizgikitabevi.com

📞📧 / cizgikitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
RUHU OLAN KOZMOSTAN MEKANİK EVRENE.....	11
Ruhu Olan Kozmos.....	13
Büyük Kırılma: Mekanik Evren Anlayışına Geçiş	21
Ruhun Hayattan Çekilmesi.....	41
Makine Olarak Anlaşılan İnsan.....	49
Hammadde Haline Gelen Dünya	53
DÜNYANIN DÖNÜŞÜMÜ YOLUNDA ÖNEMLİ ADIMLAR.....	59
Bilimsel Bilginin Hâkimiyet Kazanması	61
Ölçülebilirlik Düşüncesinin Genelleşmesi	69
Bilmekten Yapmaya.....	77
Bilimsel Bilgi Hâkimiyeti Sonrası Felsefe.....	85
İNSAN YAPIMI DÜNYA.....	91
Büyük Dönüşüm: Dünyanın Çehresi Değişiyor.....	93
“Homo Creator” un Dünyası	103
İnsan Dünyasından Çıkarılan Bitkiler ve Hayvanlar	119
Yapay Dünyanın İnsan Üzerindeki Etkileri.....	131
Yapay Dünyadan Sanal Dünyaya	143
İNSANIN DÜŞÜŞÜ.....	147
Enformasyon Bombası Altında İnsan	149
Kendi Başına Kalamayıp	169
Sözün Kudretini Yitirishi.....	189
Dilin Yoksullaşması	221
Mekândan Özgürleşme.....	231
Zamanda Tutsaklık.....	247
KAYNAKÇA	261

ÖNSÖZ

Yirminci yüzyıl, katliamlar yüzyılı olduğu için akla duyulan güvenin sarsıldığı bir dönem olarak tarihteki yerini aldı. Bu yüzyılın ardından büyük umutlarla yirmibirinci yüzyıla girildi. Ancak insanlar şu ana dek bu yüzyılda da beklentilerini karşılayacak gelişmelere tanıklık edemedi. Orduların savaşmasının yerini vekâlet savaşları aldı. 1970'lerde kendini hissettirmeye başlayan ekolojik sorunlar katlanarak devam ediyor. Buna bağlı olarak insanların, insanlığın ve dünyanın geleceğine ilişkin kaygıları artıyor. Yaygınlaşan ve hiç akla dahi gelmeyecek yerlerde gerçekleşen terör olayları insanlarda büyük bir korku ve güvensizliğe neden oluyor. Ancak tüm bu olumsuzluklara karşın bilimsel gelişmeler sıradan bir insanın takip edemeyeceği bir şekilde sürdürülüyor. Bilim, yeni keşiflerle ve yeni buluşlarla sahneye çıkıyor ve insanları şaşırtmaya devam ediyor.

Günümüzde bilim, yeryüzünde tek saygın otorite haline gelmiş durumda ve bilimsel bilgi, bilgi alanında tek hâkim güç konumunda bulunuyor. Bilimin bu şekilde bilgi alanında hâkimiyet kurmuş olması, ahlak, din, metafizik ve estetiğin bilgi iddialarını zayıflatıp güçsüzleştiriyor. Bu durum felsefeyi de etkilemiştir ve felsefe de konularını daraltmak ve bilimi referans alarak etkinlikte bulunmak durumunda kalmıştır.

Bilimin hâkimiyeti, insanın “homo faber” olma vasfının öne çıkmasına, hatta bir “homo creator” olarak kendisini göstermesine olanak tanımıştır. Doğal haliyle dünya ortadan kaybolurken, insan yapımı yapay bir dünya her geçen gün artan bir hızla biraz daha büyümektedir. Geçmişte dünyanın

tamamı içindekilerle beraber ruh sahibi canlı varlıklar olarak görülmüşken, bugün doğa ve içindekiler makine olarak anlaşılmaktadır. Canlılık anlayışı değişen, evrene uyumu sağlamak yerine ondan faydalanmayı amaç edinen modern insan doğa için yıkıcı bir güç haline gelmiştir. Onun yıkıcı faaliyetleri nedeniyle özellikle yabani hayvan türleri ortadan kalkmakta, bazı bitki türlerinin nesli tükenmekte, su, toprak ve hava kirlenmekte, doğal varlıkların kapladığı alan her an biraz daha azalmaktadır. Buna karşın insan yapımı binalar, aletler, makineler, yollar vb. gitgide artmakta ve dünyada daha fazla yer kaplamaktadırlar. Bunun en bariz örnekleri, her geçen gün büyüyen kentlerdir. Bilim, modern dönemin başlangıcında vaat ettiği şekilde insanın doğanın efendisi olmasını sağlamıştır ancak bunun bedeli hem doğa için hem de insanoğlu için fazlasıyla büyük olmuştur.

Bilim insanları ve çeşitli uzmanların insanlar üzerindeki otoriteleri artarken, gelenekler insanlar üzerindeki güçlerini her geçen gün biraz daha yitiriyorlar. Kendilerine rehberlik eden geleneksel değerlerden uzaklaşan insanlar, bu yapay dünyada kendilerini evlerinde hissetmemekte, evlerinde bile yuva hissi duyamamaktadır. İnsanlar kuşatıldıkları yapay dünyadan, üstesinden gelemedikleri devasa sorunlardan kaçmak için yapay dünyadan daha suni olan sanal âleme kaçmakta, orada görsele tam anlamıyla teslim olmaktadır.

Sanal dünyada insanlar sürekli olarak birtakım verilere maruz kalmaktadır. İnternet dışındaki medyadan da insanlara sürekli enformasyon yağdırılmakta fakat onca veriye rağmen insanlarda istenilen bilgilenme bir türlü gerçekleşmemektedir. Enformasyon yapı itibarıyla anlamlı bilgilerin değil, birbirinden bağımsız bilgi parçalarının aktarılmasını sağlamaktadır. Oysa bilgilenmenin ve anlamın gerçekleşmesi için bu bilgi parçacıkları arasında ilişki kurulması, bunlar arasında önem bakımından bir sıralama yapılması ve ortaya çıkan tablonun bütünlüklü bir şekilde görülmesi gerekir. Her ne kadar insanları bilgilendirmeyi amaçladığını söylese de te-

melde insanları eğlendirmeyi hedefleyen medya, bilgilenme için gerekli şartların hiçbirini sağlamamaktadır.

Sözlü kültürden yazılı kültüre, yazılı olandan da şimdilerde hâkimiyet kazanmış görsel kültüre geçilmiştir. Görsel olan, sözü, kelâmı geri plana itmiş, bu da insanın araçsal aklının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Hızlanmış, yapay hale gelmiş, görselin hâkim olduğu hayat, insanlara derin düşünme, sükûnet içinde düşünme imkânı bırakmadığı gibi modern insan da bu şekilde düşünmeye pek istekli değildir. Hesaplayıcı düşünmenin yaygınlaşması nedeniyle insanlar imal, üretim ve kâr sağlama noktasında faydalı olmayan bir uğraşa, özellikle de sabır isteyen bir çabaya girişmek istememektedir. Bu durum, “sözün kudretten düşüşü” şeklinde de ifade edilmektedir ve eğitimden sanata kadar hayatın pek çok yönünü etkilemektedir.

Yüzyıllar boyunca “düşünen hayvan” olarak tanımlanan insanın sergilediği temel vasıflarda önemli bazı değişiklikler olmuştur. Artık insanın temelde düşünen, seyrederek anlam bulmaya çalışan, varoluşsal birtakım konular hakkında sükûnet içinde düşünen bir varlık olma vasfı zayıflamıştır. Bunun yerine üretme, imal etme, teknik ortaya koyma, makineler icat etme gibi becerilerle ilgili olan homo faber yönü kuvvet kazanmıştır. Heidegger ve Arendt gibi düşünürler için bu oldukça tehlikeli bir durumdur. Derin düşünümün ortadan kalkması insan için bir düşüştür.

Bu çalışmada dünya tarihi için oldukça kısa bir tarih olan fakat insanlık için görece uzun sayılabilecek iki bin beş yüz yıllık bir süreç içinde yaşanan zihinsel dönüşüm ve bunun insanlar ve doğa üzerindeki sonuçları belli filozofların görüşleri ve eleştirileri etrafında ortaya konmaya çalışılmıştır.

Hem bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki katkılarından ötürü hem de yorulduğumda varlıklarıyla bana verdikleri güç, destek ve neşe için sevgili eşime ve biricik kızıma sonsuz teşekkür ediyorum.

Sebile BAŞOK DİŞ

RUHU OLAN KOZMOSTAN MEKANİK EVRENE

Ruhu Olan Kozmos

“Her şey düşünür, haz duyar ve acı çeker.”

Empedokles

Ruh meselesi felsefe tarihinin en tartışmalı konularından biridir. Ruhun ne olduğu, ruh diye bir şeyin var olup olmadığı, şayet varsa hangi varlıklarda bulunduğu, ruhun canlılıkla ilişkisi gibi meseleler ruhla ilgili üzerinde mutabakata varılamamış temel konulardır. Günümüzde özellikle bazı entelektüel çevreler insanda bile ruh diye bir şeyin bulunmadığı inancındaysa da sıradan insanlar arasındaki genel kanaat, sadece insanların ruh sahibi olduğu, insan dışındaki varlıklarda ruh diye bir şeyin mevcut olmadığıdır. Ancak bu kanaat özellikle günümüzde geçerli olan bir anlayıştır. Düşünce tarihine bakıldığında özellikle İlkçağ ve kısmen Ortaçağ'da yaşamış olan insanların bu kabulden çok farklı bir anlayış içinde oldukları görülmektedir. O dönemdeki hâkim anlayış, kâinatın tamamının ruh sahibi, dolayısıyla canlı olduğu şeklindeydi. Kâinatın tamamının ruhu olduğuna inanç ile sadece insanın ruhu olduğuna veya insan da dahil hiçbir şeyin ruhu olmadığına inanç arasında çok büyük bir fark vardır ve bu fark, özellikle doğaya ve varlıklara muamele tarzında kendisini gösterir.

Ruh konusunda öncelikle bilinmesi gerekenlerden biri, bu kavramın felsefenin ortaya çıkışından da eski olduğudur. İnsan, farklı coğrafya ve kültürlerde kendisini ölümünden sonra

da yaşayacak canlı bir varlık olarak görmüştür. Bu çerçevede ruh sözcüğü antik dünyada her şeyden önce insandaki ölümsüz yönü belirtmek için kullanılmıştır (Kenny, 2018a, 261). İlkel toplumlardaki ruh inancı hakkında zikredilmesi gereken en önemli hususlardan biri, bu toplumlarda en sık rastlanan inancın animizm olduğudur. Bu inanç, bütün doğayı ve doğal varlıkları insaninkine benzeyen iradelerle donatır ve canlı varlıklarla cansız olanlar arasında hiçbir ayırım yapmaz (Arslan, 2016, 77). Antropolojik ve arkeolojik kanıtlar, arkaik avcı-toplayıcıların animist olduklarını göstermektedir. Onlar insanlarla hayvanları birbirinden ayıran temel hiçbir farkın olmadığına inanıyordu. Yaşadıkları bölge o alanda yaşayan tüm canlılara aitti. İnsanlar, hayvanlar, ağaçlar ve taşlarla konuştukları gibi periler, iblisler ve hayaletlerle de konuşuyordu (Harari, 2017, 87).

Canlılığı sağlayan şey ruhtur ve klasik bir öğreti olan anima mundi – dünya ruhu – doktrinine göre tüm şeylerin kendilerine ait bir ruhu ve özü vardır. Latinedeki *animate* sözcüğü, var olmak, ruhu olmak anlamlarına gelir. Bu doktrine göre var olan her şey ruh sahibidir ve dolayısıyla tüm şeylerde ilahi bir yön vardır (Carroll, 2008, 226).

Ruh kavramını benimseyen ve ruha inanan toplumlardan biri de Antik Yunan toplumu olmuştur. Ruhun kabulü, hem halk inanışlarında hem de Antik Yunan felsefesinde belirleyici bir öneme sahip olmuştur. Bu önemi hem Sokrates öncesi filozofların hem de Sokrates sonrası Platon, Aristoteles gibi düşünürlerin eserlerinde görmek mümkündür.

Herodotos'un anlatımına göre insan ruhunun ölümsüz olduğu, beden yok olunca başka bir canlı varlığa girdiği, topraktaki, denizdeki ve havadaki bütün varlıkları dolaştıktan sonra yeniden bir insan vücuduna girdiği ve bu dolaşımın üç bin yıl sürdüğü inancını ilk ortaya koyanlar Mısırlılardır. Grekler bu inancı onlardan almış ve kendilerine mal etmişlerdir (Kranz, 2014, 51).

Klasik anima mundi öğretisini ilk Yunan filozoflarının görüşlerinde bulmak mümkündür. Thales'in suyu, Anaksimenes'in havası, Anaksimandros'un apeiron'u, yani bu düşünürlerin varlığın ilkesi olarak kabul ettikleri arkhele-ri ezeli-ebedi olarak canlı ve tanrısal doğal güçlerdi (Arslan, 2016, 40). Aristoteles, bu filozofların konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde izah etmiştir: "Ruhun tüm Evrene karışmış olduğunu söyleyen bazı filozoflar vardır ve Thales'in her şeyin tanrılarla dolu olduğunu düşünmesinin nedeni belki de budur." (Aristoteles, 2001, 59) Aristoteles'in ruhun evrene karışmış olduğunu söyleyen filozoflardan biri olarak ismini zikrettiği Thales, her şeyin gizemli canlı güçlerle dolu olduğuna inanmıştır. Thales, örnek olarak mıknaüs taşının demiri çektiği için canlı olduğunu söylemiştir (Kranz, 2014, 37). Canlı ile cansız arasında bir ayrıma gitmeyen Thales, her şeyin ruhu ve canı olduğunu düşünmüştür. Her şeyin Tanrılarla dolu olduğu sözü ile Thales, her şeyin canlı güçlere sahip olduğunu söylemek istemiş gibidir. Bu görüşleri nedeniyle o, maddeyi canlı olarak kabul eden filozofların başında gelmektedir (Arslan, 2016, 90-91).

Milet Okulu filozoflarından bir diğeri olan Anaksimenes, her ne kadar varlığı Thales'ten farklı bir arkhe ile açıklamışsa da evrene karışmış ruh konusunda onunla benzer bir anlayışa sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Anaksimenes'in havayı arkhe olarak seçmesi oldukça anlaşılır bir durumdur. Onun Milet okulunun diğer üyeleriyle paylaştığı canlı maddecilik anlayışına göre dünyanın maddesi canlılığında maddesi olmalıdır. Bu nedenle Anaksimenes'in havanın Tanrı olduğunu söylediği iddiası şaşırtıcı değildir (Guthrie, 2011, 143). Anaksimenes'in ruh ile ilişkilendirerek arkhe olarak havayı seçmesi beşinci yüzyılda Apollonialı Diogenes'in şu görüşleri öne sürebilmesine imkân sağlamıştır: "Hava yalnızca her şeyin kaynağı değil, evrendeki ruhun ögesi idi de, dolayısıyla hayvanlar, insanlar ve diğer canlılardaki ruhla özel bir yakın-

lığa sahipti.” (Guthrie, 2011, 142) Sokrates öncesi önemli filozoflardan biri olan Anaksimandros da arkhe olarak gördüğü aperionun canlı olduğunu düşünmüştür. Ona göre aperion, her zaman genç, diri, canlı ve ezeli-ebedi olarak hareketliydi (Arslan, 2016, 103-104).

Ruh konusundaki görüşleri ile belki de en büyük etkiye neden olmuş filozof Pythagoras’tır. Arslan’ın ifadesi ile Pythagoras, ruh göçü anlayışını felsefi düzeye çıkaran ilk kişidir. Onunla birlikte bu konuda felsefe alanında yeni bir çığır açılmıştır (Arslan, 2016, 146). Ruhun ölümsüzlüğü, ruh göçü ve insanların hayvanlarla akrabalığı kuramı Pythagoras’ın öğretisinin önemli unsurlarıdır. Onun ruh göçü ve akrabalık görüşleri birbirleriyle bağlantılıdır. Çünkü insanlar ile hayvanların ruhlarının aynı soydan geldiğine inanmaksızın bir ruhun bir insanın, vahşi bir hayvanın ya da bir kuşun bedenine girdiğine inanılmaz (Guthrie, 2011, 198). Ayrıca bu inanışlar kabul edilmeden Pythagorasçılıkta önemli bir yasak olan hayvan eti yeme yasağı anlaşılamaz. Pythagorasçılıkta ruhun insan bedeninden çıkarak hayvan bedenine girdiğine inanıldığı için hayvan eti yemek bir tür yamyamlık olarak görülmüş ve yasaklanmıştır.

Bu konuda değinilmesi gereken bir diğer antik dönem düşünürü, kimi geç dönem yazarları tarafından Pythagorasçı olarak nitelendirilen ve Pythagoras’ın derslerini dinlemiş olan Krotonlu Alkemeon’dur. Alkemeon, ay, güneş, yıldızlar ve bütün göğü tanrısal olarak kabul etmiştir (Kranz, 2014, 55).

Herakleitos da evrenin tamamında Tanrı’nın bulunduğunu söyleyen filozoflardan biridir. O, evrenin dışında, ondan ayrı olan bir Tanrı veya tanrılar anlayışını kabul etmez. Açık şekilde Tanrı’yla evreni özdeş sayar. Ona göre evren Tanrı ile bir ve aynıdır. Ancak bakış açısına göre evren ya da Tanrı diye adlandırılabilir. Herakleitos, evren, Tanrı, ateş ve logosun aynı şey olduğu iddiasındadır (Arslan, 2016, 196). Onun

bu görüşlerini canlılık açısından yorumlayacak olursak evren ve Tanrı aynı şey olduğu için, Tanrı da canlı olması gerektiğinden evrenin de canlı olması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu nedenle Herakleitos da canlı maddeci düşünürlerden biri sayılmalıdır.

Kozmosun çok organlı vücudunun Tanrı ile büsbütün dolu olduğu fikri en kuvvetli şekilde Empedokles'te görülür (Kranz, 2014, 105). Empedokles de kendisinden önceki Yunan filozofları gibi bir hilozoist, yani canlı maddecidir. Çünkü o, organik madde ile inorganik madde arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır. Empedokles, var olan hiçbir şeyin mutlak olarak bilinçsiz olduğunu kabul etmez. Ona göre her şey canlı, duyarlı ve bilinçlidir (Arslan, 2016, 283).

Platon da tüm kozmosun canlı olduğu inancındadır. *Kratylos* adlı diyalogunda beden ile tüm varlıklar arasında bir benzerlik kuran Platon, bedeni tutan, yürüten ve yaşatanın can olduğunu ileri sürer. Bedeni tutan candır. Doğayı, diğer varlıkları tutan, düzenleyen ve taşıyan da yine candır (Platon, 2009, 213). Platon'a göre evren doğmuştur, canlıdır, bir ruhu ve akli vardır (Platon, 2001, 26).

Aristoteles bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda ruh olduğu görüşündedir. Ona göre insan, canlı varlıklar ailesinin bir parçasıdır. Aile üyelerinin hepsi bir ölçüde insana benzer. İnsan hayvanlarda kendisini tanır ve onlarla derin bir akrabalık içinde olduğunu hisseder. Aristoteles'te anima hala ortaklıktır. Henüz tamamen insana hasredilmiş değildir (Timofeeva, 2018, 38). Ancak bu akrabalığı tanımasına rağmen Aristoteles, Platon gibi ruhun farklı yetilerini hiyerarşik temelde incelemiştir (Kenny, 2018a, 281).

Epikürcüler ve Stoacılar da maddeci bir ruh anlayışına sahiptir (Kenny, 2018a, 280). İnsanı ve diğer varlıkları canlı kılan şey ruhtur. Evreni ve evrenin parçalarını tanrılaştıran Stoacılara göre Tanrı tektir. Tanrı, akıl, kader, Zeus ve daha

başka isimlerle adlandırılır. Akıl ve ruh sahibi canlı bir varlık olan kozmos Tanrı'dır. Bu nedenle de yaratılmamıştır ve ölümsüzdür. Evren, rasyonel aklın üretmesinin mümkün ve zorunlu olduğu tek evren olduğu için sonsuzca yinelenmesine rağmen aynı kalmaktadır. Evrende yaşanan olaylar evrensel akla göre meydana gelmektedir (Kocabıyık, 2015, 120-121).

Antik Yunan felsefesine hâkim olan düşünceye göre doğa sadece durmadan devinen, yalnızca canlılık vasfına sahip bir varlık değildir. Onun sergilediği bu devinim, düzenli ve kurallıdır. Devinimin bu şekilde düzenli olmasının nedeni onun bir ruhunun olmasıdır. Doğa canlı ve akıllıdır. Bu akıl, insanda olduğu gibi doğada da düzenli devinimlerle tezahür eder (Kocabıyık, 2015, 30). Bu anlayışı benimsemeleri nedeniyle Antik Yunanlar, evrene kaostan karşıtı olarak kozmos adını vermişlerdir. Kaos, düzensizlik ve başıboş kargaşa iken, kozmos düzendir, nizamdır, yasayı ve logosu içkindir (Saydam, 2018, 15).

Evrenin kapsamlı, düzenleyici bir akla sahip olduğu ve bu akıl tarafından yönlendirildiği, ayrıca bu aklın kozmik düzeni bilme imkânına sahip insan zihninde yansımaları bulduğu inancı, Grek düşüncesinin merkezî geleneğindeki en belirleyici ilkelerden birisidir (Tarnas, 2011, 88). Ayrıca Klasik Batı düşüncesi, organik evren anlayışının bir uzantısı olarak her varlığın bir amaca sahip olduğu ve doğal olarak bu amaçla yönelik hareket etmesi gerektiği görüşünü kabul etmiştir. Teleoloji ve ereksellik diye adlandırılan bu anlayış, mekanist yaklaşımdan farklı olarak geçmiş ve şimdiyi gelecek ile açıklar (Küçükcalp, Cevizci, 2009, 22).

Kadim toplumların evreni ruh sahibi, canlı, tanrısal ve akıllı bir varlık olarak görmeleri onların dünyayla ilişkileri ve dünyaya muameleleri açısından kritik öneme sahiptir. Böyle bir inanış neticesinde hem Yunanlar hem de Romalılar tarafından tanrıların gücüyle yönetilen doğanın kutsal olduğuna

ve onun insanların keyfi müdahalelerine ve sömürülerine kapalı olduğuna inanılmaktaydı (Basalla, 2013, 228).

Ortaçağ'a bakıldığında hem evrenin canlılığını kabul eden hem de onun canlı olduğunu kabul etmese de ilahi yönü olduğunu ileri süren görüşler benimsenmiştir. Kimileri evreni canlı sayarken kimileri de onu Tanrı'nın eseri olarak görmüş ve her iki bakış açısına göre de evren belli bir kutsallığa ve değere sahip olmuştur. Örneğin büyük Hristiyan düşünür Thomas Aquinas, yaratılmış dünyayı iyi saymıştır. Çünkü dünyayı yaratan Tanrıdır ve dünyayı iyiliğin artması amacıyla var etmiştir (Kolakowski, 2016, 91). Paracelsus'a göre ise dünya yekpare bir bütündür, Tanrı'nın imzası olarak görülebilir. Ancak dünya, sadece Tanrı'nın imzası değildir, aynı zamanda Tanrı kendisini dünyada göstermektedir (Kocabıyık, 2015, 67).

Ortaçağ İslam felsefesinde evrene bakışta Antik Yunan'la benzer görüşler ortaya konmuştur. Önemli İslam filozoflarından bazıları, bütün evrenin canlı bir organizma olduğu sonucuna ulaşmış, bütün mevcudatın Allah'a secde ettiği mealindeki ayetten hareketle bu görüşlerini dine dayandırmıştır. Bu filozofların dışında özellikle tasavvuf dünyasında canlı evren anlayışı geniş kabul görmüştür. Özellikle İbn Arabi ve takipçileri bu görüşün savunucuları olarak öne çıkmıştır.

Görüldüğü üzere antik dönemde yaygın olarak Ortaçağ'da ise kısmen evrenin canlı olduğuna inanılmıştır. Özellikle Antik Yunanlar, akıllı, ruh sahibi, canlı kozmos görüşleri ile temayüz etmiştir. Belli başlı Grek filozoflarının neredeyse tamamı canlı maddeci olarak evrenin canlılığını savunmuştur. Onlara göre ezeli-ebedi evren hareket etmektedir. Onun bu hareketi ruh sahibi, dolayısıyla canlı olduğuna işaret ederken, evrenin sergilediği hareketlerin düzeni onun akıl sahibi olduğunu göstermektedir. Evren, sahip olduğu logos nedeniyle ortaya koyduğu bu düzenden ötürü kozmos adını almaya hak kazanmıştır.

Akıl, logosun içkin olduğu bu kozmos, aynı zamanda Tanrısaldır. Çünkü kozmosa içkin olan akıl, Tanrı'dan farklı bir varlık değildir. Grekler başta olmak üzere Klasik Batı düşüncesinin bu kabulü, o dönemki toplumların doğayla ilgili eylemlerinde kısıtlayıcı bir rol oynamıştır. Çünkü Tanrısallık, kutsal, duyumsayan, akıllı ve canlı kabul edilen bir varlığı söylemek, ona keyfi bir şekilde muamelede bulunmak ahlaken kabul edilebilir bir davranış değildir.

Mumford'un da dile getirdiği üzere canlı ya da cansız olsun dünyadaki tüm nesneler, içinde bir ruhun yaşadığı yer olarak görüldüğü; bir ağaçtan ya da gemiden bir canlı gibi davranması beklendiği sürece o nesneye kişinin gerçekleşmesini istediği işlevi mekanik bir dizi olarak empoze etmesi imkânsızdır (Mumford, 2017, 41). Öte yandan Ortaçağ İslam dünyasında da ya varlık canlı sayıldığından ya da Allah'ın eseri ve emaneti olarak kabul edildiğinden antik dönemde olduğu gibi bu dönemde de evrene bakış, insan eylemlerini sınırlandırmıştır.

Büyük Kırılma: Mekanik Evren Anlayışına Geçiş

“Varlık kendisini önce bize açmış ve kendisini bizden uzaklaştırmıştır.”

Martin Heidegger

Onaltıncı yüzyıla dek diğer pek çok uygarlıkta olduğu gibi Batı’da da hâkim olan anlayış, organik evren görüşüydü. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda meydana gelen köklü birtakım kırılmalar ile bu anlayış gücünü yitirmiş ve mekanik evren anlayışı özellikle dönemin önde gelen entelektüel çevrelerinde kabul görmüştür. Doğaya bakışta meydana gelen bu köklü değişim bir anda gerçekleşmemiş, tedrici bir süreç içerisinde meydana gelmiştir.

Bu zihniyet dönüşümünün başlangıcı Rönesans dönemidir. Bunun izlerini organik ile mekanik arasında kurulan benzerliklerde görmek mümkündür. Bir antik dönem filozofu olan Aristoteles, organik dünyayı açıklarken mekanik analogilerden çok az yararlanmıştır. Rönesans’a dek Avrupalı düşünürler organik ile mekanik arasında benzerlik kurmamıştır (Basalla, 2013, 31). Rönesans’a kadar birbirinden bağımsız unsurlar olarak görülen organik ve mekanik, bu dönemden itibaren birbiriyle ilişkilendirilerek aralarında benzerlikler kurulmaya başlanmıştır.

Rönesans’la Ortaçağ arasında doğa tasavvurunda ortaya çıkmaya başlayan değişimin bir diğer yansıması resim

sanatında kendini gösterir. Ortaçağ resimlerinde yukarıdan gelen ışık, Rönesans resminde yerini bu dünyadan gelen ışığa bırakmıştır (Bumin, 2016, 10). Bu durum Ortaçağ insanı ile Rönesans insanı arasındaki temel farka işaret etmektedir. Ortaçağ insanı için asıl ilgi ve kurtuluş imkânı gökyüzü, dolayısıyla Tanrı ve din iken, Rönesans insanı ilgisini yeryüzüne yöneltmiş ve kendi kurtuluşunu da artık bu dünyada aramaya başlamıştır.

Rönesans'la birlikte insanın doğayla ilişkisinde yaşanmaya başlayan bu değişime rağmen bu dönem modern dönem ile Ortaçağ ve öncesi arasında bir geçiş dönemi olmuştur. Rönesanslılar doğayı sevmiş ve onu büyük bir merakla araştırmışlardır ancak onu modern anlamda bilmemişlerdir. Rönesans dönemi, skolastiğin ve Hristiyanlığa uyarlanmış Aristoteles fiziğinin terk edilmesiyle onyedinci yüzyıl matematiksel fiziğin keşfi arasında geçen iki logos arası dönemdir (Bumin, 2016, 12). Doğa bu dönemde nasıl gelişeceği önceden kestirilemeyen bir mucize alanı, büyücü kutusu ve canlılık kaynağı olan bir ana tanrıça olarak kavranmaktaydı. Doğa yasaları da modern insanın gördüğü gibi içinde hiçbir şaşırtma olasılığı bulunmayan ve insanın kesinlik duygusu içinde kullanabileceği doğanın uyduğu kurallar olarak değil, doğanın kendine ait yaşama ritimleri olarak görülmekteydi. Örneğin bir Rönesans düşünürü olan Campanella'ya göre mevsimler, diğer canlılar gibi doğanın da sahip olduğu yaşama ritminin göstergeleridir (Bumin, 2016, 16-17). Anlaşıldığı üzere Rönesans'ta doğa ve dünya bakımından önemli bir değişim başlamış ancak bu değişim bu dönemde henüz köklü boyutlara ulaşmamıştır. Bu dönemde doğa canlı bir varlık olarak görülmeye devam etmiştir. Ancak artık insanların ilgisi geçmişte olduğu gibi Tanrı ve öte dünya değil, bizzat içinde yaşadıkları yeryüzüdür. Bir süre sonra Batı insanı bu dünyadan faydalanmanın, onu dilediği şekilde biçimlendirmenin yollarını arayacaktır. Bunun içinse onyedinci yüzyılın

gelmesi gerekecektir. Onyedinci yüzyıl doğa kavrayışındaki değişimin köklü boyutlara ulaşarak evren anlayışının dönüşünce dünyasında neredeyse tümünden dönüştüğü bir dönem olmuştur. Onyedinci yüzyıl makine doğa tasarımının ortaya çıktığı yüzyıldır. Makine doğa tasarımı dendiğinde bu konudaki görüşleri bakımından tek olmamasına rağmen görüşlerini içerimleriyle beraber açık seçik bir şekilde ifade ettiği için akla gelen ilk isim Descartes'tır.

Descartes'ın doğası bütünüyle mekaniktir. Bu doğa, basınç ve çarpma yasalarına göre işleyen bir makine gibidir ve bu doğada asıl gerçek, yer kaplama ile yer değiştirmedir. Yani uzay ve onun içindeki hareketlerdir. Temel gerçekler bunlardır, geriye kalan olaylarsa hep bunlardan türerler ve bunlara bağlıdırlar. Descartes için doğada olan biten her şey, zorunlulukla, dışarıdan bir nedenin etkisiyle olur. Doğanın hiçbir yerinde rastlantı veya doğaüstü kuvvetlerin müdahalesi yoktur. Doğa aralığı, gediği olmaksızın baştan aşağı mekanik yapıdadır (Gökberk, 2004, 239-240).

Descartes, *Metot Üzerine Konuşma* adlı eserinde hayvanların da birer makine olduğunu iddia ederek makine doğa tasarımını ortaya koyan şu görüşleri ileri sürmüştür:

“... hayvan bedenini oluşturan makine Tanrı eliyle yapılmış olduğundan, ötekilerden kıyas kabul etmez derecede daha iyi düzenlenmiş olduğu gibi, insanların icat ettikleri makinaların hiçbirinde bulunmasına imkân olmayan mükemmel hareketler de yapmaktadır... eğer bir maymunun, ya da akılsız başka bir hayvanın organlarıyla dış görünüşüne benzer organları ve dış görünüşü olan bu türlü makinalar var olsaydı, bunların hiçbir bakımdan o hayvanlarla aynı yaratılışta olmadıklarını asla fark edemezdik. Oysa, bedenleri bizimkine benzeyen ve ahlâkî davranışlarımız da dahil olmak üzere, bütün davranışlarımızı taklit eden makinaların bulunacağı bir yerde, onların hakikî insanlar olmadıklarını anlamak için elimizde daima gayet kesin iki araç bulunacaktır.” (Descartes, 1994, 52)

Ruh denilen şeyin hayvanlarda bulunamayacağına hükmeden Descartes, hayvanları da bitkiler gibi birer otomat saymıştır. Onlar, bazı hareket ve davranışlarıyla insanlara benziyor gibi görünseler de aslında içyapıları mekanik düzeneklerden oluşur. Bu nedenle onlar birer otomat, yani makinedirler.

Modern fizik gibi modern fizyolojiyi de sahip olduğu temeller üzerine Descartes oturtmuştur. Ona göre organize bedenler, hayati fonksiyonları bakımından saf mekanizm dışında başka herhangi bir ilkeye dayandıklarına dair hiçbir emare sergilemezler. Canlı organizma sadece daha karmaşık bir mekanizmadır. Fizyoloji de yalnızca daha karmaşık bir fizik ya da kimyadır. Evrendeki hareketin toplam miktarı sabittir ve canlıların hareketleri de başka hareketlerden kaynaklanır. Descartes'a göre vitalizm ve ruha bedene yayılmış bir hayat atfeden hekimlerin animizmi skolastik hayallerden ibarettir. Ulaştığı önemli bir sonuçta Descartes, cesedin ölümünün, ruh onu terk ettiği için değil, beden makinesinin bir kısmının tahrip olup işlevini yerine getiremediği için gerçekleştiğini iddia eder. Ruhun bedene ısı ve hareket verdiğine inanmayı yanılığ olarak gören Descartes'a göre yaşayan beden ile ceset, "çalışan bir duvar saati" ile bozuk olan arasındaki farklılığın aynısına sahiptir (Fouillée, 2009, 44-45).

Bu görüşleri nedeniyle Descartes, sonraki birçok filozofun modernlik eleştirilerinin hedefi haline gelmiştir. Örneğin o, Heidegger tarafından özne-nesne ayrımının, varlığı unutmanın ve doğa üzerindeki tahakkümün modern çağlardaki ustası olarak nitelendirilmiştir (Bumin, 2016, 9). Çünkü Descartes'ın düalizmi, birbirinden bağımsız iki varlık alanını kabulü, doğanın tamamen şeyleştirilmiş bir nesne olarak görülmesini sağlayan yöntemin geliştirilmesine yol açmıştır. Zaten Descartes'ın kendisi de *Yöntem Üzerine Söylev* adlı eserinde bilimin amacının insanı doğanın efendisi ve sahibi yapmak olduğunu açıkça söylemiştir (Zerzan, 2013a, 98).

Descartes, makine doğa tasarımıyla doğanın tümünü ruhsuz, mekanik belirlenimciliğe bağlamış, ereksel nedenleri fiziğin dışında bırakarak etkin nedeni bilimin merkezine almıştır. Artık makine düzeyine indirgenen doğanın üzerinde özne bütün görkemiyle yükselebilecektir (Bumin, 2016, 71). Ancak yaşanan süreç bir yükselme değil, tedrici bir düşüş olmuştur. İnsan her ne kadar doğaya tahakküm konusunda başarılı olmuşsa da bunun karşısında hem doğa hem de insanın kendisi bedel ödemiş ve büyük kayıplara uğramıştır.

Descartes, zihnin esas olarak düşünce ile temsil ve karakterize edildiğini ve bir uzantısı olmadığını buna karşın fizikî dünyanın uzantı ile temsil ve karakterize edildiğini söylerken zihin ile madde arasında büyük bir ayrım yapmıştır (Frankl, 2003, 204). Aslında Descartes'ın zihin ve beden düalizmi, bilimin gelişmesi ve yeni keşfedilen bireyin özerkliğine saygıyla ortaya çıkan birkaç yüzyıllık entelektüel gelişmenin bir sonucudur. Zihin ve bedenin birbirinden ayrılması, insana dinî ve ahlaki kaygılar tarafından engellenmeden fiziksel dünyayla ilgilenebilmesi için yeni bir alan açmıştır (Solomon, Higgins, 2013, 244).

Descartes, canlı bedende hiçbir düşünce bulamaz ve insanlarla hayvanların canlılık bakımından benzerlik gösterdiklerini ve bu canlılığın Tanrı'nın insanlara ilaveten bahşettiği rasyonel ruhtan bağımsız olduğunu iddia eder. Böyle bir anlayışa göre yaşamak için ruh gerekli değildir ama insan olmak ve düşünmek için kesin bir gerekliliktir. Yalnızca insana ait hiçbir yön bulamayan Descartes, rasyonel ruhun mevcudiyetini insanı diğer varlıklardan ayıran kriter olarak kabul eder. Descartes'ın bu görüşlerinden sonra ruhun canlı olmayla ilişkilendirilen duyumsama, üreme, büyüme gibi faaliyetleri felsefe geleneğinden çıkmış ve canlı olma durumunun ölçütü olarak yaşamsallığın yerini giderek akli kategoriler almıştır (Kakoudaki, 2017, 130). Bu nedenle artık günümüzde insanların araba, cep telefonu gibi nesnelere sanki canlı birer

varlık, hatta insanmış gibi davranırken, bitki ve hayvanlara, kimi zaman da insanlara sanki bu varlıklar birer nesneymiş gibi muamele etmesi olağan durumlardır.

Ruh Descartes'ta, Antik Yunan'da, -örneğin Aristoteles düşüncesinde olduğu gibi- kendisinden aşağılarda yer alan bitkisel ve duyumsayan ruhtan sonra insanda düşünce aşamasına ulaşan bir varlık değildir. İnsan, doğadaki diğer varlıklarla arasında basamaklı bir süreklilik ilişkisi olan bir varlık olmaktan çıkıp, makine doğa ile Tanrı arasında bir yere geçmiştir (Bumin, 2016, 37). Bu geçişle insan, diğer varlıklarla olan akrabalığını yitirmiştir. Sadece bedeni olmasıyla diğer canlılarla madde bakımından benzerlik taşıyan insan, ruh sahibi tek varlık olarak evrende yalnız kalmıştır.

Ruhun insana hasredilmesi Nietzsche'nin dikkatini çekmiştir. O bu durumu şu şekilde izah eder:

Hayvandan türediği öğretisine karşı çıkan ve doğa ile insan arasında büyük bir uçuruma neden olan insan gururunun nedeni tinin ne olduğuna dair önyargıdır: Ve bu önyargı oldukça yenidir. İnsanlığın uzun tarih öncesi dönemlerinde tin her yerde kesin bir şey olarak görülüyor, ama ona, insanın bir ayrıcalığı olarak saygı göstermek kimsenin aklına gelmiyordu. Aksine tinsel olan ortak değer haline getirildiğinden ve bunun sonucu sıradanlaştırıldığından, hayvanlardan ya da ağaçlardan türemiş olmaktan utanılmıyor, tinin bizi doğaya bağladığına, ondan koparmadığına inanılıyordu. Alçakgönüllülük konusunda insan kendisini bu şekilde eğitti..." (Nietzsche, 2011b, 35)

Ruh bakımından insanın bitki ve hayvanlarla ortak olduğu inancı, insanı onlara karşı alçakgönüllü olmaya iterken, ruhun insanın tekeline alınması, insanın kendisini diğer varlıklardan ayırarak onlara karşı üstünlük duygusu ile hareket etmesine yol açmıştır. Bu üstünlük duygusu, insanı doğanın sahibi ve efendisi olmaya yöneltmiştir.

Aristotelesçi gelenek büyüme, üreme, kendiliğinden hareket etme, beslenme gibi faaliyetleri canlılığın, dolayısıyla

ruh sahibi olmanın belirtileri olarak görmüştür. Descartes içinse düşünme, akıl yürütme faaliyeti dışında kalan bu faaliyetler, birer mekanik süreçtir ve bunların ruh sahibi olmakla bir ilgisi yoktur.

Tüm canlılarda ruh olduğunu söyleyen Aristoteles'e göre ruh canlı bedeninin nedeni ve ilkesidir. Canlı varlıkların hayatlarının nedeni ve ilkesi ruhtur (Aristoteles, 1999, 85). Canlı varlıklar pek çok özelliği paylaşırlar. Bunlardan ikisi de bilmek ve sevmektir. Bilinmek ve sevmek cansız varlıklar için de söz konusuysa, bilmek ve sevmek canlılara özgüdür (Aristoteles, 2016, 209). Aristotelesçiler, akıllı insanları diğer hayvanlardan ayıran bir veya birkaç özellikten biri olarak görmüştür. Ancak konuşma yetisi olmayan hayvanlar belirli yetilerde ve faaliyetlerde insanlarla ortaktır. Köpekler, kediler ve koyunlar da insanlar gibi görür, duyar ve hissederler. Hayvanlardan farklı olarak insanlar, soyut şeyleri düşünüp rasyonel kararlar alabilirler. İnsanlar akıl ve iradeye sahip olmak bakımından diğer hayvanlardan ayrılırlar. Descartes'a göreyse zihin duyumu da kapsar. Sadece insanlar gerçek duyuma sahiptir. İnsanlarda duyuma eşlik eden bedensel makine hayvan bedenlerinde de bulunabilir. Ancak bir hayvanda gözlemlenen acı gibi bir fenomen, bilincin eşlik etmediği mekanik bir olgudan ibarettir (Kenny, 2018b, 221-222).

Descartes'ın hayvanların düşünce ve bilinçten yoksun olduğu düşüncesi, onyedinci yüzyılın sonlarından itibaren bilim insanları tarafından yaygın biçimde kabul edilmiştir (Adas, 2001, 229). On binlerce ya da daha fazla hayvanın ko-bay olarak kullanılması ve üzerlerinde acı verici deneyler de dahil olmak üzere farklı türlerde deneyler yapılması bu kabullün önemli bir neticesidir.

Mekanik evren anlayışını benimseyen Descartes düşüncesinde Tanrı saf dışı edilmemiştir. Tanrı'nın bu evrende hala bir yeri vardır. Descartes'a göre hareket etmesi cismin ayrıl-

maz bir özelliğidir. Ancak bu hareket atomcuların savunduğu gibi kendiliğinden değildir, bu hareket Tanrı'dan kaynaklanmaktadır. Descartes, ilk nedenin Tanrı'dan başka bir şey olmadığını söyler. Tanrı, büyük gücüyle maddeyi hareket ve durgunlukla yaratmış, evrene koyduğu hareket ve durgunluğu saklamıştır (Taşkın, Becermen, 2013, 114-115).

Descartes'ın düalizminde zihne zıt konumda yer alan dış dünyanın bütün nesneleri bilinçten, amaçtan ve ruhtan yoksundur. Bütün fizikî fenomenler, maddi nesneler oldukları için özleri itibariyle saatler, değirmenler ve onyedinci yüzyıl Avrupalıları tarafından inşa edilen çeşmeler gibi makineler olarak kavranabilirler. Tanrı evreni yaratmış ve onun mekanik yasalarını tayin etmiştir. Sistem hareket etmeye başladıktan sonra üstün bir zekâ olan Tanrı tarafından üstün bir makine olarak insan inşa edilmiştir. Bu kavrayışa göre evren, Aristoteles ve skolastiklerin zannettikleri gibi formlarla donanmış, ereksel nedenlerle hareket eden canlı bir organizma değildir (Tarnas, 2014, 84-85).

Descartes'ın zihin ve madde arasında yaptığı ayrım, insanın kendisi için de geçerlidir. İnsan, bir zihinden ve maddi bedenden müteşekkildir. Dolayısıyla insan kendi varlığında iki farklı varlık sahasını bir araya getirmektedir. Bedensel bir varoluşa sahip hayvanları makine olarak gören Descartes, maddi birer yapı olan insan bedenlerini de makine olarak kabul etmek durumundadır. Ona göre insanın bedeni de bir makinedir ve onu fiziksel yasalar ile açıklamak mümkündür.

Beden makinesinden sık sık bahseden Descartes, bu makinenin "suyun akışıyla hareket eden bir heykel, boruları havayla dolu bir org" olduğunu ya da bir "petrol damıtma tesisi" gibi sıvılarla çalıştığını ileri sürmüştür (Kakoudaki, 2017, 129).

Descartes'ın bedeni bir makine olarak gören yaklaşımı, sonraki dönemlerde insanların bedenlerine bakışını da etki-

lemiştir. Onun bu görüşleri, vücudun yaşlanmasına, kırılaşmasına, buruşmasına, kırılğanlığına ve ölümlüğüne tahammül edemeyen modernliğin onu teknikleştirme yolundaki çalışmalarının öncülü olmuştur. Modernlik, kadavraları açarak, bedeni röntgen ışınlarına tutarak, bakışını bedenin içine yönelterek ondaki esrarı çözmek, onu şeffaf hale getirmek, tıp vasıtası ile onu tamiri mümkün bir makineye dönüştürmek istemiştir (Çabuklu, 2004, 98).

Descartes, mekanik evren anlayışının ortaya çıkmasında ve yaygınlık kazanmasında çok önemli bir figürse de onu bu zihinsel dönüşümün tek sorumlusu olarak görmek doğru değildir. Descartes'ın yanı sıra onyedinci yüzyılın önemli düşünürleri ve bilim insanlarından Galileo, Kepler, Newton gibi birçok kişi bu sürece katkıda bulunmuştur.

1620'lerden itibaren Avrupa'nın tüm önemli düşünürleri (Galilei, Gassendi, Toricelli, Fermat, Huggens, Hobbes, Boyle gibi) aralarındaki kimi fikir ayrılıklarına ve zaman zaman aralarında yaşanan şiddetli tartışmalara rağmen doğanın bir makine olduğu ve bilimin de bu makineyi kullanma ve yeni makineler üretme sanatı olduğu konusunda mutabakat içindedir. Bu tarihten itibaren Batı, kendisine kol kanat gererek ya da onu cezalandırarak onunla ilgilenen, ona yönelik niyet ve kaygılar taşıyan "doğa ana" anlayışı yerine kendisine karşı kayıtsız, kendisine benzemeyen özerk bir varlık olarak doğa tasavvuruna geçmeye başlamıştır (Bumin, 2016, 24).

Artık insanın dünyanın geri kalanı ile beraber aynı ruhu paylaştığı düşünülmemektedir. Doğa ile insan arasındaki akrabalık ve ruhun soyca birliğine duyulan inanç son bulmuştur. Mekanik görüş yanlıları, evreni uzayda hareket halindeki niyet ya da amaca göre değil, sadece mekanik yasalarla uyumlu olarak çarpışan, niceliksel özellikleri olan sonsuz sayıdaki küçük, bölünemez madde parçacıklarından müteşekkil olarak düşünürler (Skirberkk, Gilje, 2006, 255). Onlara

göre doğada mekanik düzen hâkimdir ancak insana karşı dostane olmayan bu düzen, acımasız, inatçı ve kaçınılmazdır. Kulakları çağrılara, yakarışlara ve kurban etmelere kapalıdır. Doğadan ve doğal fenomenlerden niyet, hedef, amaç, meram gibi kavramları kullanarak bahsetmek beyhude, yanıltıcı ve gülünçtür. İnsanların aksine doğa istemez, amaçlamaz. Doğal olaylar niyetleri ya da amaçları değil, nedenleri takip ederler. Olmalarının nedeni “.... yüzündendir”, “..... için” değildir. Hissiz amaçsız ve sağır doğadan iyilik ya da merhamet beklemek, onun gözüne girmek için uğraşmak nafîle çabalarıdır (Bauman, 2014b, 238).

Ancak insan doğa karşısında tamamen savunmasız değildir. Evreni hissiz, amaçsız, bilinçsiz koca bir makine olarak gören modern Batı düşüncesine göre evrenin ne tür bir mekanizmaya sahip olduğu anlaşılabilir ve onun bilgisine erişilebilir. Onun düzen ve mekanizmasına ilişkin elde edilecek bilgi insanın doğa karşısında arzularını gerçekleştirmesi yolunda kullanılacaktır.

Her ne kadar bir onyedinci yüzyıl bilim insanı olmayıp, onaltıncı yüzyılda yaşamış olsa da bu konuda Copernicus'un da isminin anılması gerekir. Kendisi mekanik evren anlayışına geçişte belirli bir role sahiptir. Copernicus, dünya merkezli evren anlayışının yerine güneş merkezli evren anlayışını ikame ederek klasik kozmoloji anlayışının yıkılmasına öncülük etmiştir. Ayrıca yeryüzü ile gökyüzünün tamamına aynı dairesel hareketi yükleyerek, yerin fiziksel yapısı ile gök cisimlerinin yapısını özdeşleştirmiş ve böylece hiyerarşik varlık anlayışının yıkılış sürecini başlatmıştır (Küçükalp, Cevizci, 2009, 119). Onun öğretisi üç şeyi altüst etmiştir: 1. Gözlerimizle gördüğümüz görünüşü. 2. Kilisenin dünya görüşünü. 3. Ortaçağ'ın resmi felsefesi olan Aristoteles felsefesini (Gökberk, 2004, 223).

Copernicus'un yaptığı çalışmalar yeni bir dünya ve dış gerçeklik kavrayışının oluşmasına yol açmıştır. Gökte mate-

matiksel bir bütünlüğün varlığının ortaya konması ve araştırma alanında yeni ilkelerin bulunması en çok Copernicus'un çalışmaları sayesinde olmuştur. Bu çalışmalar, düşünme şeklinin değişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Copernicus ile bütünüyle yeni bir sistem kurulmuş ve bu sistem başta algıların tanıklığı olmak üzere daha dinî dogmalar dahil önceki otoritelere üstünlük sağlamıştır (Can, 2009, 103).

Copernicus'tan önce insan dünyayı kişisel bir açıdan görüyordu. Onunla birlikte insan özne olarak evreni ve kendini tamamen farklı bir bakış açısıyla görmek durumunda kalmıştır. Artık insan Dünya'nın durduğu ve Güneş'in gökyüzünde hareket ettiğine ilişkin gözlemlerinin tanıklığına güvenemeyecektir (Skirberkk, Gilje, 2006, 211).

Modern bilime büyük katkılar sunmuş olmasına rağmen modern bilimin başlangıcına yerleştirilen isim Copernicus değil, Kepler'dir. Kepler, doğanın tekdüzeliğine inanan bir bilim insanı olarak evreni yer mekaniğinde kullanılan ilkeler ekseninde açıklama yoluna gitmiştir. Onun dünya anlayışında yeni olan husus, evrenin her yerinde aynı yasaların egemen olduğuna inanmasıdır (Küçükalp, Cevizci, 2009, 119). Kepler, göksel alanların nitelik bakımından Dünya'dan farklı olduğu fikrine karşı çıkmış ve gezegenlerin yörüngelerinin mekanik açıklamalarını araştırmıştır (Skirberkk, Gilje, 2006, 212).

Copernicus ve Kepler'in modern bilime katkıları büyüktür ancak Descartes'la beraber ismi en fazla anılan kişi Galileo Galilei'dir. Galilei'nin modern bilim açısından en önemli başarısı, matematiksel akılcılığı ve niceliksel yaklaşımı bilimin merkezine almış olmasıdır. Galilei, deneysel yöntemi kurmanın yanı sıra deneyle matematiksel analizi birleştirmeyi başarmıştır. Bu nedenle kendisi deneysel fizik ve modern mekaniğin kurucusu sayılmaktadır. Doğa kitabının dilinin matematik olduğunu düşünen Galilei, evreni geometrikleştirmiştir. Onun matematiği fizikî dünyanın temeli yapması,

klasik dünya görüşünden tam bir kopuş anlamına gelmektedir. Galilei için fizikî dünya cisimleşmiş, gerçekleşmiş geometrinin dünyasıdır (Küçükalp, Cevizci, 2009, 120).

Galilei ile Aristotelesçi evren geometrik ya da Öklidçi evrenle yer değiştirmiştir. Böylece hiyerarşik ve sınırlı evren, sonsuz bir evrenle yer değiştirmiştir. “Ay altı dünya” ile “Ay üstü dünya” arasındaki eski ayrım kırılmıştır. Galilei’ye göre tüm olgular aynı ontolojik seviyededir. Astronomi ile fizik bir ve aynı yasalara dayanır (Skirberkk, Gilje, 2006, 218).

Modern doğa anlayışı, matematiksel fiziğin sonucudur. Matematiksel fiziğe göre evren, “uzay ve zaman içindeki atomlardan oluşan maddenin hareketlerinden ibaret, engin, kendi içinde kapalı matematiksel bir makinedir.” Doğa matematiksel dille yazılmıştır. Sayı, şekil, büyüklük, konum, hareket gibi cisimlerden ayrılmayan ve matematiğin diliyle ifade edilebilen nitelikler doğanın gerçek ya da birincil nitelikleridir (Ünder, 1996, 39). Galilei’nin doğa bilimi renk, koku, tat gibi duyuşsal niteliklere yer vermez. Objektif doğaya ait değildir ve gerçekliğin özünün bir parçası sayılmazlar. Duyuşsal nitelikler sübjektiftir ve özünde meydana gelirler (Skirberkk, Gilje, 2006, 219).

Galilei ile mekân geometrikleşmiştir. O, eski fiziğin nitelik açısından ayrımlı somut kozmik mekân anlayışının yerine Öklid geometrisinin soyut ve eş türden mekân anlayışını geçirmiştir (Bumin, 2016, 30). O, evreni matematiğin diliyle okuma girişimi nedeniyle “doğal olguları, biçim, şekil, sayı ve hareket gibi asli niteliklere indirgeme çabasındaki nesnellik itkisinin “en zalim sınırı”nı temsil etmektedir (Adas, 2001, 229). Çünkü artık tat, koku, renk, sertlik, sıcaklık gibi nitelikler sadece algılayan kişide ortaya çıkan ikincil nitelikler statüsüne düşmüştür. İkincil nitelikler, doğada yani gerçek dünyada bulunmazlar. Onlar insanın doğaya atfettiği nitelikler olarak yanılsama olarak kabul edilirler. Bu kabuller neticesinde

dünya gerçek dünya ve görünen dünya olarak ayrıma tabi tutulmuş ve doğa öznellikten, insani özelliklerden arındırılmıştır (Ünder, 1996, 39).

Galilei'nin temel amacı, dünyayı matematiksel olarak incelenecek bir nesne düzeyine getirmektir. Bu nedenle kendisi, "ölçülebilir olanı ölçme ve henüz ölçülebilir olmayanı da ölçülebilir hale getirme" ilkesini açıkça telaffuz etmiştir (Zerzan, 2013a, 97).

Galilei'den beri dünyada nicel olanın hâkimiyeti artmakta, daha önce ölçülebilir olduğu düşünülemeyecek pek çok şey ölçülür hale gelmektedir. Okullarda başarıyı ölçmek için yapılan sınavlardan alınan notların başarıyı gösterdiği düşüncesi oldukça moderndir. Bir diğer örneğe zekâ testleridir. Binlerce yıl boyunca hiç kimse zekânın sayılarla ifade edilebilir olduğunu düşünmezken, zekâ testleri modern dünyada ortaya çıkmış ve bu testlerin uygulanması dünya çapında yaygınlık kazanmıştır. İnsan bedeni de ölçülebilirlik düşüncesinden nasibini fazlasıyla almıştır. Kanda bulunan onlarca farklı madde miktarı ayrı ayrı ölçülebilmektedir. Kemik, kas ve yağ oranları kolaylıkla ölçülebilmektedir. Aslında insan bedeninin ölçülmesine daha anne karnında henüz bir embriyo iken başlanmakta, insan bedeni hayatının her aşamasında farklı yönlerden ölçülmektedir. Bu ölçülme işlemleri, kişi hastane odasında son nefesini verirken kalp atış hızı, solunum durumu gibi birçok faktörün ölçülmesine dek sürmektedir.

Toplumlar da özellikle istatistiksel yöntemlerle ölçümlere tabi tutulurlar. Nüfus, nüfus artış oranları, nüfusun yaşlara göre dağılımı, bebek ölüm oranları, trafik kazaları, iş kazaları, bu kazalarda meydana gelen ölümler, ekonomik ve sosyal gelişmişlik durumu, enflasyon, işsizlik, okuma-yazma oranları, eğitim seviyesi, ekonomiye güven, toplumun çeşitli sosyo-politik konulara yaklaşımı ve hatta toplumların ne ölçüde mutlu oldukları ölçülmeye çalışılan başlıca konulardır.

Tabii ki ölçülen yalnızca insan bedeni, toplumlar ve bunların sahip oldukları kimi nitelikler değildir. Doğa da hemen her yönüyle ölçülmektedir. En basit örnekleri sıcaklığın, basıncın, rüzgarın hızının ölçülmesidir. Diğer akla ilk gelen örneklerse coğrafi mesafelerin, deprem şiddetinin, suyun akış hızının, metrekareye düşen yağmur miktarının, coğrafi bir alanı kaplayan orman, tarım ve mera alanlarının büyüklüğü, bitki ve hayvanların türleri, miktarları ve coğrafi dağılımları, gezegenlerin dönüş hızları, bunların dünyaya ve güneşe olan uzaklıkları gibi evrende bulunan, insanın bir şekilde erişim alanı içinde olan pek çok şey her geçen gün hassasiyeti artan araçlarla ve geliştirilen tekniklerle daha kesin şekilde ölçülmektedir.

Mekanik evren söz konusu olduğunda bahsedilmesi gereken bir diğer isim Newton'dur. Newton, yeni fizik biliminde matematiğin, özellikle geometrinin rolünü vurgulamıştır. Ölçümler temelinde geometri, çizgi ve daireler gibi rakam ve şekillere titiz bir şekilde yaklaşma imkânı sağlar. Bu şekilde, açıklanan hareket kavramını kullanarak doğa güçlerini araştırmak ve doğal olguları bu güçlerle açıklamak fiziğin görevidir. Newton'la birlikte fizik, gelenek ve önyargılara karşı bilimin zafer timsali haline gelmiştir (Skirberkk, Gilje, 2006, 221).

Newton, kendisinden önceki bilimsel birikimi daha ilere taşıyarak bilimsel dünya görüşünü tam anlamıyla tesis etmiştir. Newton'un yaklaşımı, bilimsel araştırmaya konu olacak her şeyi, bireysel parçacıklar ve mekaniğin temel yasa ve terimlerinden oluşan bir ontolojiye indirgerken, insanın ve toplumun da aynı anlayış ve ilkeler doğrultusunda incelenmesini önerir. Bütün varlıklar için geçerli olma iddiasındaki bu yaklaşım, mekanik evren anlayışının yanı sıra olgulara odaklanan bir bilim ve bilgi anlayışının oluşumuna yol açmıştır. Matematiksel akıl ve düzenin taleplerine uygun şekilde yaratılan evrensel sistem fikrini benimseyen bu yaklaşımın açık sonucu, evrenin devasa bir makine olarak algı-

lanması olmuştur. Matematiksel akıl ve düzene ait yasallığın yürürlükte olduğu bu evren, kendi yasalarına göre işleyen bir makineye benzemektedir (Küçükalp, Cevizci, 2009, 121).

Galileocu Kartezyen düşüncenin saate benzettiği evrenin işleyiş haritasını haritalara döken kişi Newton'dur. Galilei'nin öldüğü yıl doğan Newton, mükemmel bir makineye ve kursosuzca işleyen bir saate benzettiği doğanın matematiksel formülasyonunu gerçekleştirmiştir (Zerzan, 2013a, 100). Tanrı'ya mekanik sisteminde yer veren Newton'a göre Tanrı, başlangıçta maddi parçacıkları, bunlar arasındaki çekim gücünü ve temel hareket yasalarını yaratmıştır. Sonrasında ise bütün evren hareket etmiş ve o andan itibaren evren yasalar tarafından yönetilen bir makine gibi işlemiştir (Can, 2009, 108).

Leibniz, matematiksel sembolizmin niteliği hakkında net bir kavrayışa ulaşan ilk modern düşünür olarak tarihe geçmiştir. Nicel gerçeklik modelini geliştirerek insan ruhunu, iradesini, beynini ve arzularını mekanik bir devinime indirgeyen ve böylece düşünmeyi beynin bir tür çıktısı olarak gören anlayışın ortaya çıkışında öncülük yapan kişi ise Hobbes olmuştur. Çağının bilimsel gelişmelerini yakından takip eden ve onları içten bir şekilde benimseyen Hobbes, Galilei'nin geometri ve mekanik konularındaki görüşlerinden etkilenmiştir. Galilei'nin fizik dünyanın mekanik bir sistem olduğu anlayışını ve bu dünyada olup biten her şeyin cisimlerin birbirleriyle yer değiştirmesi, cisimlerin hareket etmesi ilkesi uyarınca geometrik bir kesinlikle açıklanabileceği düşüncesini kendi sisteminin merkezine almıştır. Hobbes'a göre her şeyin kökeninde hareket vardır ve evren, mekanik doğa yasalarına göre hareket eden cisimlerin toplamıdır. Hobbes, insanın da bir mekanik cisim olduğu iddiasındadır. Ona göre insanı içsel ve dışsal olarak harekete geçiren şey Aristoteles'teki gibi "telos" değil, "neden" dir; yani doğal, maddi bir şeydir. İnsan psikolojisi birbirleriyle neden-sonuç ilişkisi içinde olan

cisimlerin daha karmaşık hareketleridir. Neden-sonuç ilişkisi içinde gelişen insan hareketlerinin ulaştığı nihai nokta devlettir ve devlet en karmaşık yapay cisimdir. Siyasi ve toplumsal olaylar cisimlerin en karmaşık hareketleridir. Dolayısıyla Hobbes'a göre ister doğal ister politik olsun her şey madde ve hareketle açıklanır (Hünler, 2003, 7).

Hobbes'un ampirizmine göre duyum olmadan düşünce olamaz. Bu nedenle düşünceler duyuma bağlıdır. Diğer yandan duyumun temelinde fiziki nesneler vardır. Dolayısıyla düşünceler mantıksal olarak fiziki nesnelere de bağlıdırlar. Bir başka ifadeyle varolan her şey maddi olduğu ve olup bitenler mekanik nedenlerin sonucu olarak gerçekleştiği için bilinecek olan her şey duyular aracılığıyla bilinecektir. Hobbes'a göre duyuları etkilemeyen varlıkların varolduğunu söylemek kabul edilemez bir şeydir (Cevizci, 2007, 61).

Hobbes'a göre her şey -maddi olanlar da, ruhi olanlar da, tek tek insanlarda olanlar da, devletlerde olan bitenler de- doğal nedenlere bağlıdır ve doğal nedenler de her yerde hep bir ve aynıdır. Hobbes'tan önce hiç kimse bütün olayların aralarında fark görmeksizin doğal nedenlere bağlı olduğunu böyle bir tutarlılıkla ileri sürmemiştir. Onun sistemi oldukça tutarlı bir natüralizmdir. Hobbes, natüralizmiyle irade özgürlüğünü ve maddi olmayan ruh anlayışını şiddetle reddetmiştir (Gökberk, 2004, 249-250).

Bilim insanlarının ve filozoflarının ortaya koyduğu mekanik evren anlayışı inançları ve Tanrı tasavvurunu da etkilemiştir. Artık Tanrı, kullarını seven, gözeten, merhamet eden, onların dua ve yakarışlarına yanıt veren, onların eylemleri ve duygularıyla ilgilenen, onlara kendilerinden daha yakın olan, kimi durumlarda onları cezalandıran bir varlık olarak değil, daha ziyade üstün bir zekâ, bir saat ustası veya bir mühendis olarak tasavvur edilmeye başlanmıştır.

Galilei, Descartes, Leibniz, Newton gibi önemli onyedinci yüzyıl filozof ve bilim insanlarının neredeyse tamamı

dinine bağlı insanlardı. Ancak ortaya koydukları görüşler, sonrasında onların inandıkları Hristiyanlık Tanrısından başka bir Tanrı tasavvurunun doğmasına yol açmıştır. Kısmen Descartes tarafından atılan adımla düzen, Tanrı'dan makineye geçmiştir. Tanrı, onsekizinci yüzyıl insanının zihninde evrenin saatini tasarladıktan, yaptıktan ve kurduktan sonra bu makine bozulana ya da saatin çarkları dönmeyi bırakana kadar hiçbir sorumluluk üstlenmeyen “Ebedi Saatçi” haline gelmiştir (Mumford, 2017, 44). Bu tanrı tasavvuru ortaya çıkarken Tanrı'nın evrene müdahalesi konusunda kimi tartışmalar da yaşanmıştır. Eğer Tanrı bir saat ustası gibi mükemmel, kendi kendine işleyen bir düzen kurmuşsa ve bu düzen kendi kendine devam etmekteyse Tanrı'nın evrene müdahale etmesi gerekli midir?

Evrenin bir müdahaleye açık olup olmadığı, makineye benzetilen evrende Tanrı'nın hâkimiyetinin paranteze alınıp alınmadığı Leibniz ile Newton arasında yaşanan önemli tartışma konularından biri olmuştur (Topakkaya, 2017, 162).

Tanrı'nın “Ebedi Saatçi” veya “saat ustası” olarak telakki edilmesi, aslında Tanrı'ya olan inancın yitirilme sürecinin önemli bir parçasıdır. Bu Tanrı telakkisi bir süre varlığını sürdürdükten sonra gücünü yitirecek ve kaybolacaktır. Tanrı, evreni kusursuz bir şekilde kurduğundan evren onun müdahalesi olmadan da işlemeye devam edecektir. İnsan hayatı ve varlığı da bu mekanik düzene dahildir. Dolayısıyla insanla Tanrı arasında herhangi bir ilişki kalmamıştır. İnsanlık tarihinde ve insan hayatında doğrudan bir etkisi kalmayan, yaşadıkları zorluk ve sevinçlere, yapılan dua ve yakarışlara ilgisiz bir Tanrı'ya sadakat göstermek insanlar için kolay değildir. Sonuç itibarıyla Jean-Luc Nancy'nin de ifade ettiği gibi, modern toplum artık hiç de Tanrı'ya inanmamaktadır ya da ona geçmişteki ile aynı şekilde inanılmamaktadır (Nancy, 2011, 42).

Evren anlayışında meydana gelen köklü değişim yalnızca Tanrı tasavvurunu değiştirmemiştir. Aynı zamanda bilim

insanının rolü konusunda da bir anlayış değişikliğine yol açmıştır. Descartes'a göre kurulmakta olan yeni matematiksel fizik, matematikçiye Antik Yunan'dan farklı olarak "zanaatçının utangaç yardımcısı" veya "hayalci bir astrolog" olmaktan çıkarıp etkili bir bilgin ve mühendis haline getirecektir. Ona göre insanlığı doğanın gücüne boyun eğmekten kurtaracak olan da bilimin ürünü olan makinedir (Bumin, 2016, 26). Bu görüşlerin yaygınlaşması ile bilimin ve bilim insanının rolünün bütünüyle değiştiği görülmektedir. Bilimin amacı, geçmişte olduğu gibi yalnızca bilmek değildir, yapmak ve inşa etmektir. Bilgin ve mühendis rolünü bir araya getiren bilim insanı, bilmekle yetinmeyecek, doğanın bilgisini kullanarak makine evrene yeni makineler ilave edecektir. Bilim, bu nedenle bilmek kadar yapmak, bilgi kadar da güçtür.

Mekanist görüşün Batı'da yaygınlık kazanması birtakım tepkilerin, karşı çıkışların da yaşanmasına neden olmuştur. Bu karşı hareketlerin en önemlisi romantizmdir. Romantikler mekanist görüşün insan ve evren anlayışını reddetmişlerdir. Romantizmin mekanist görüşe en keskin eleştirilerini Cralye'da buluruz. Carlyle'a göre evrende makineden başka bir şey görmeyen insan evrenin gizemi hakkında hiçbir şey öğrenememiştir. Ayrıca insanlığın evrene ilişkin düşüncelerinden ilahilik fikrinin silinmesi insanlığın en büyük hatasıdır. Neticede yüce, asil ve ilahi olan ne varsa hepsi de hayattan damla damla akıp gitmiş; geriye sefil bir mekanik kabuktan başka bir şey kalmamıştır. İnsanda da yalnızca az çok kılık değiştirmiş bir zevk düşkünlüğü ve ıstırap korkusu dışında bir şey bulunmamaktadır (Akt. Ünder, 1996, 84). Bu tür görüşlerle Aydınlanma düşüncesine ve mekanist dünya anlayışına itirazlarda bulunan romantik hareket, her ne kadar belli bir etkiye sahip olmuşsa da bu etki mekanik evren anlayışının hâkimiyet kazanmasını engellemeye yetmemiştir.

Görüldüğü üzere, bilginin anlam ve amacı, bilimsel araştırma yöntemi, bilim insanının rolü, insanların Tanrı kav-

rayışı gibi pek çok konu evrene nasıl bakıldığı ile yakından ilişkilidir. Binlerce yıl boyunca farklı kültür ve coğrafyalarda hâkim olmuş organik evren anlayışının onyedinci yüzyılda Batı'da terk edilerek mekanik evren anlayışının benimsenmesi bu konularda köklü değişimlere neden olmuştur. Artık doğa, insan için bir gizem kaynağı olmaktan çıkmış, insanın ona ilişkin yasaları keşfetmesi ile kendisinden faydalanıp dilediği gibi kullanabileceği mekanik bir sistem haline gelmiştir. Bilim insanının amacı, merakını gidermek ya da kozmosu hayranlık içinde seyretmek olmaktan çıkmış, doğanın yasalarından faydalanarak ona hükmetmek ve yeni makineler icat etmek olmuştur. Bilgi ise bu süreçte güç ve egemenlik kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Bilimsel araştırmada duyuların tanıklığı ve geleneksel otoriteler reddedilip, varlıkların nitelikleri bir kenara bırakılarak niceliklere yönelinmiş, doğa matematiğin diliyle okunmaya çalışılmıştır. Evren artık ruh sahibi canlı bir varlık olarak düşünülmediği için yaratıcısı da yarattığı insan ve doğayla yakından ilgili, hayat veren yüce bir güç olarak değil, makine evreni kuran bir saat ustası olarak görülmeye başlanmıştır. Gelineen noktada ne doğa kutsaldır ne de insan. Doğa yasalarına göre işleyen mekanik evren gizemiyle beraber kutsiyetini de kaybetmiştir. O, artık uygun bilimsel yöntemlerle işleyiş yasaları keşfedilecek ve bu yasalardan yararlanılarak kullanılacak bir maddeler yığındır.

Ruhun Hayattan Çekilmesi

“Ruh, ne olduğunu kimsenin tasavvur bile edemediği, ancak bazı zeki kişiler tarafından içimizdeki düşünen şeyi anlatmak için kullanılabilecek boş bir kavramdır.”

La Mettrie

Evren ve içindekilerin canlı sayıldığı bu canlılığın kaynağının ruh olduğu düşünülmekteydi. Evrenin ruhu ya da dünya ruhu yeryüzünün de canlı bir organizma olmasının nedeniydi. Ancak tarihi süreç içerisinde önce organik varlıkların dışındaki varlıkların ruhu olmadığı düşüncesi, sonrasında insan dışındaki canlılarda ruhun olmadığı görüşü, nihayetindeyse insanda bile ruhun bulunmadığı, ruh diye bir şeyin var olmadığı fikri benimsenmiştir.

Duyumsamayı ve hareket etmeyi canlılığın ve ruh sahibi olmanın belirtisi olarak gören Aristoteles, insan dışında bitki ve hayvanların da ruhu olduğu görüşündedir. Bitkiler sahip oldukları ruh sayesinde büyürler veya küçülürler. Hayvanlar ise bitkilerden farklı olarak duyumsama yetisine sahiptirler (Aristoteles, 2001, 73). Üreme ve besin kullanımı ise tüm canlılarda ortak olan faaliyetlerdir (Aristoteles, 2001, 84). Canlılar bu iki faaliyet ile kendi hayatlarının ve türlerinin devamını sağlarlar.

Aristoteles, bitki, hayvan ve insanları ortak faaliyetlerini dikkate alarak ruha sahip olma bakımından bir saymıştır.

Ancak Descartes, bu konuda ondan çok farklı görüşlere sahiptir. Ona göre hareket etmek, büyümek, beslenmek ya da üremek ruh sahibi olmanın göstergeleri değildir. Bunlar canlılığa işaret ediyor olsalar bile ruh sahibi olmayı göstermezler. Ruh sahibi olmak düşünebilmeyi gerektirir ve yalnızca insan düşünebilir. Dolayısıyla yeryüzünde ruh sahibi olan tek varlık insandır. Bu düşünceleriyle Descartes, ruh ile canlılık arasındaki ilişkiyi koparıp ruhu düşünmeyle ilişkilendirerek onu insana hasretmiştir. Ancak insan tam bir ruh varlığı olmaktan ziyade ruh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. Yani bir makine-ruh birliğidir.

Descartes'ın insan ruhuna ilişkin ortaya koyduğu bu görüşlere ilişkin kuşkuların doğması için çok fazla zaman geçmesi gerekmemiştir. Bu kuşkular öncelikle ruhun ölümsüzlüğüne ilişkin olarak doğmuştur. Hume, aklın mutlak ışığının ruhun ölümsüzlüğü konusunda kesin bir şey söyleyemeyeceğini ileri sürerek konuya ilişkin şüphesini dile getirmiştir (Hume, 2017, 19). Ruhun ölümsüzlüğüne ilişkin kuşkular daha sonra ruhun bizzat varlığına yönelmiştir. La Mettrie ise ruhun varlığını kuşkuya yer bırakmayacak şekilde inkâr etmiştir.

Descartes, hayvanların acıyı hissedemeyeceğini çünkü onların ruhsuz olduklarını, insanın ise tam bir makine olmadığını, onun bir ruhu olduğunu söylerken La Mettrie, *Makine İnsan* adlı eserinde insanı tamamen mekanik bir varlık olarak ele almıştır. La Mettrie, asıl varolanın madde olduğunu, maddenin hiçbir zaman form ve hareketten yoksun olmadığını, hayat ve düşünce de dahil olmak üzere bütün formları kendinde içerdiğini, hayvanlar ile insanların aynı yapıda olduğunu, dolayısıyla insanda bedenden ayrı bir ruh kabul etmeye gerek olmadığını, bedenın yaşama ve düşünme kabiliyetine sahip olduğunu öne sürmüştür (Arslan, 2002, 95). Ona göre ruhun tüm yetenekleri benin ve vücudun spesifik yapısına bağlıdır. La Mettrie, "Ruh, ne olduğunu kimsenin tasavvur

bile edemediği, ancak bazı zeki kişiler tarafından içimizdeki düşünen şeyi anlatmak için kullanılabilecek boş bir kavramdır” der. La Mettrie’nin yaklaşımından hareketle gelişmekte olan fen bilimleri, öznenin merkezi olarak ruhun yerine beyni koymuş ve o zamandan beri de sadece ve sadece madde ile ilgilenmiştir (Akt. Trawny, 2017, 45). Maddenin mekanik yapısı ve yasalarından ruhla ilgili sonuçlar çıkarılmasını, bu yasaların ahlak ve politika alanına taşınmasını Descartes son derece zararlı ve sansüre uygun bulmuştur (Bumin, 2016, 36). Ancak onun bu uyarıları “makine” modelinin insana uygulanmasını engelleyememiştir.

Yirminci yüzyılın ünlü filozoflarından Gilbert Ryle da La Mettrie’nin izinden gitmiş, Descartes’ın düalizmini metafizik bir fantezi olarak nitelendirmiştir. Descartes’ın ruh kavramını alaycı bir şekilde “makinedeki hayalet” ve “lokomotifteki at” diye adlandırmıştır (Akt. Frankl, 2003, 204). Materyalist filozoflar, insanda ruh olmadığı konusunda yalnız değildir. Psikanaliz alanında muhtemelen en ünlü isim olan Freud da bu konuda onlarla benzer görüşlere sahiptir. İnsanlar sadece genetik olarak tevarüs ettikleri biyolojik dürtülerle ve yiyeceklerden elde ettikleri enerji ile hareket edermiş ve çevre ile genler insan davranışlarına ilişkin her şeyi açıklarmış gibi kuramlarını içgüdü ve içtepilerle açıklayan Freud ve diğerlerinin profan psikolojisinde ruh yer almamaktadır (Carroll, 2008, 280).

Yakın dönemde ruh diye bir şeyin var olmadığı görüşü çok daha fazla bilim insanı tarafından benimsenmiştir. Bu bilim insanları, yüzyıllar boyunca ruhun açık bir göstergesi kabul edilegelmiş olan duyguların gizemli ve ruhani bir olgu olmadığı iddiasındadırlar. Onlara göre duygular, memelilerin hayatta kalmasını ve üremesini sağlayan hayati biyokimyasal algoritmalar olarak görülmelidirler (Harari, 2017, 94). Laboratuvar deneyleri de insanların ruhu olduğu iddiasını çürütme yolundadır. İnsanı binlerce deneye tabi tutup,

kalbinin her köşesine, beyninin her kıvrımına bakmalarına rağmen şimdiye dek ruh denilen şeyi tespit edememişlerdir. Onlara göre ineklerde olduğu gibi insanın da ruhu olduğuna dair herhangi bir kanıt yoktur (Harari, 2017, 112).

Ruhun var olmadığı iddiasına olanlar, bu kavramın da Tanrı kavramı gibi insan hayatından çıkacağı görüşündedirler. Onlara göre insanlar binlerce yıl boyunca davranış, düşünce ve kararları ruhun şekillendirdiğine inanırken, ruhun varlığını destekleyen herhangi bir kanıt rastlanmamış olması, ruh kavramına inancın ortadan kalmasına neden olacaktır (Harari, 2017, 126). Geçmişte beslenme, hareket, büyüme, duyumsama ve düşünme gibi faaliyetler ruhun açık göstergeleri sayılmışken, günümüzde bütün bunlar biyokimyasal mekanik süreçler olarak görülmektedir. Bu göstergeleri ruhun varlığının kanıtı olarak görmeyen günümüz bilimi, laboratuvar da yaptığı araştırmalarda ruhu görmemekte ve bu durumun onun yokluğunu kanıtladığını ileri sürmektedir.

Biyoloji bize beden konusunda şunu söylemektedir: beden kişisel olmayan bir mekanizmadır ve moleküller arasındaki etkileşimlerin sonucudur. Bu açıdan insan diğer canlılardan farklı değildir. Bütün canlı varlıklar aynı modüllerin farklı şekillerde dağılmasından oluşmuş görünür. Canlılar dünyası sayısal olarak sonlu unsurların çeşitli şekillerde birleşmiş halleridir ve evrimin durmadan devam eden tadilatından doğan devasa bir konstrüksiyon sistemine benzer (Le Breton, 2014, 105).

Canlı ve cansız varlıkların birer molekül yığını olarak algılanması, dünyada varlıklar arasında farksızlaşmaya ve aralarındaki hiyerarşinin ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Ruhun sergilediği faaliyetler göz önüne alınarak varlıklar arasında oluşturulan ve yüzlerce yıl benimsenen hiyerarşik yapı yıkılmıştır.

Descartes, bedenleri insanlarınkine benzeyen ve insanın ahlaki davranışları da dahil olmak üzere bütün davranışları-

nı taklit eden makinelerin bulunacağı yerden bahsederken şu an içinde yaşadığımız dünyadan söz eder gibidir. Ona göre böyle bir yerde bile onların gerçek insanlar olmadıklarını anlamak için elimizde daima oldukça kesin iki araç olacaktır. Bu işaretlerden biri, onların söz ve işaretleri bir araya getirerek bunları kullanma imkânının olmayışıdır. Descartes, önünde söylenen şeylerin anlamına cevap vermek için sözcükleri farklı şekillerde düzene sokan bir makinenin tasavvur edilemeyeceği iddiasındadır. Geleceği dair sezgileri oldukça güçlü olan Descartes, bu makinelerin birçok şeyi insanlar kadar hatta insanlardan daha iyi yapabileceğini söyler. Gerçekten de günümüzde bilgisayarlar ve bazı yapay zekâ uygulamalarıyla makineler, satranç oyununda, hesaplama, hatta hastalıkların teşhisinde insanların çok ötesine geçmiştir. Ancak Descartes, sözcük ve işaretlere anlamlı yanıtlar vermenin dışında insanların yapabildiği bir başka şeyi makinelerin asla yapamayacağını düşünmüştür. Ona göre makinede onu hayatın bütün durumlarında aklımızın bizi hareket ettirdiği gibi hareket ettirecek değişikliklerin bulunması imkânsızdır (Descartes, 1994, 52-53).

Bu iki ölçütün insanları makinelerden ayırdığını düşünen Descartes, yanıltıcı olabilir mi? Makineler sözcük ve işaretlere anlamlı yanıt verebilir ve hayatın farklı durumlarına uygun tepkiler geliştirebilir mi? Bazı yapay zekâ uygulamalarında bilgisayarlar insanlarla telefon görüşmeleri yapmakta ve makinelerle konuşan insanlar karşılarında bilgisayar olduğunu anlayamamaktadır. Görsel açıdan da robotu insandan ayırt etmeyi imkânsız değilse bile çok güç hale getiren gelişmeler yaşanmaktadır. Artık kimi robotların robot mu insan mı olduğunu uzaktan anlamak mümkün değildir. Öte yandan akıllı arabalar, robot garsonlar, yapay zekâ uygulaması gibi gelişmeler doktorluk ve avukatlık gibi insana has kabul edilen pek çok eylemde insana ortak olmuş ve bazı alanlarda insanın ötesine geçmiştir. Süreç bu şekilde devam ederse in-

sanın yapabilip de makinelerin yapamayacağı bir etkinlikten söz edilip edilmeyeceği bir muammadır. Makineler ile insanlar arasındaki sınırlar her geçen gün biraz daha daralmakta ve kimi eylemler ve işler açısından insanlar gereksiz hale gelmektedir.

Düşünce tarihine bakıldığında insanlığın her şeyin ruhu olduğu görüşünden insan dahil hiçbir şeyin ruhu olmadığı görüşüne aşamalı olarak geçilmiştir. İnsanın, ruhun olmadığı görüşünü benimsemesi ile geleneksel olarak ruh sahibi kabul edilmiş varlıkların azalması veya yok olması eş zamanlıdır. Ruha inanç azaldıkça ruhu olduğu düşünülen varlıklar azalmakta veya bunlarda nitelik değişimleri gerçekleşmektedir.

Bu dönüşümü suya bakıştaki değişimde de fark etmek mümkündür. Her şeyin canlı olduğu inancından her şeyin makine olduğu düşüncesine geçilirken, su da insanların gözünde üstün vasıflarını yitirerek H²O haline gelmiştir. Modern dünyada su, hem kavranış bakımından hem de yapısal olarak geçmişteki sularla karşılaştırılamayacak bir sıvıya dönüşmüştür.

Ivan Illich, bu dönüşümü farklı boyutlarıyla ele almıştır. Suyla ilgili bilinmesi gereken ilk husus, geçmişte onun hem arındırma hem de temizleme gücüne sahip olmasıdır. Geçmişte hâkim olan anlayışa göre su, hafifçe değerek ya da hayat vererek kendi arılığını değdiği nesneye geçirirdi. Suyun diğer yönü, nesnelerin yüzeyinde birikmiş kirleri yıkayarak onu temizlemesidir. Su, hem insanlara, giysilere, sokaklara yapışmış olanı çıkarma gücüne hem de bedene ve ruha girme, onlara tazeliğini, duruluğunu, arılığını iletme yeteneğine sahiptir. Bu yeteneğiyle cisimleri temizlemenin yanı sıra aklayıcı olarak geçmiş eylemlerin kalıntılarını söküp atar ve insanı yüklerinden kurtarır (Illich, 2007, 48-49).

Thales'in arkhesi olan, Türklerin "Su gibi aziz ol" sözüyle aziz kabul ettikleri anlaşılan su, bu arındırma gücü nedeniyle farklı dinlerde kendine yer bulmuştur. Müslümanlar, su ile abdest alarak hem bazı ibadetlere hazırlanmak için hem de

bizzat bir ibadet olarak abdest alırken, abdest suyu ile günahlarından arındığına inanır. Hristiyanlar, vaftiz suyu ile ilk günahın silindiği inancındadır. Hindular ise Ganj nehrinin sularında yıkanmanın günahların affedilmesini ve tövbelerin kabul görmesini sağladığına inanmaktadır.

Ruh dahil olmak üzere manevi hiçbir varlığa inanılmayan bir dünyada manevi kir ya da günah da olamaz. Artık manevi kirler ya da günahlar var kabul edilmez çünkü bunların varlığı ruhun varlığına bağlıdır. Kirlenip kararacak bir ruh olmadıkça günah ve manevi kir ifadesi boş sözcüklerden ibaret olacaktır. Günümüzde günahın ve manevi kirin yerini psikolojik rahatsızlıklar ve suçlar almıştır. Günahın ve manevi kirin olmadığı bir dünyada bunlardan arınmaya da gerek yoktur. İşlenen suçlar cezalandırılacak, psikolojik rahatsızlıklar tedavi edilecektir. Böylece insanlar olmayan günahlarından değil, suç ve rahatsızlıklarından kurtarılacaklardır.

Mekanik evren anlayışının yaygınlaşması ile birlikte yirminci yüzyıl insanının zihninde su, içinde taşıdığı yüce arılığı verme gücünü, manevi kirlerden arındırmayı sağlayan mistik gücünü yitirerek teknik ve endüstriyel bir temizlik maddesi, birtakım kimyasal maddelerle temizlenmesi gereken zehirli bir içecek ve deriyi yıpratıcı bir sıvı haline gelmiştir. Bu yeni maddenin adı H^2O 'dur. Geçmişte arıtıcı su, günümüzde arıtılması gereken bir madde haline gelmiştir. Çağdaş dönemin toplumsal bir yarattısı olan su, teknik işlem gerektiren, zor bulunur bir zenginlik kaynağıdır. Su, su olarak geçmişte sahip olduğu güçleri yitirmiş, müşahede altına alınmış akışkan bir madde haline gelmiştir. Geçmişte, yağmur, nehir, göl ve dere hallerinde seyredilen su, artık seyredilmemektedir (Illich, 2007, 92).

Illich'in ifade ettiği gibi sular artık seyredilmemektedir. Bunun birtakım nedenleri vardır. Öncelikle insanların büyük kısmı artık nehirleri, ırmakları ya da gölleri görme imkânına sahip değildir. Yerleşim yerlerinin çoğunun içinden veya yakınından bir akarsu geçmemektedir. Pek çok akarsu kuru-

muştur veya kaynakları şirketler tarafından kullanıldığından bu sular şehir halkıyla buluşmamaktadır. Ayrıca bazı akarsular çevre kirliliğinden etkilenmiş olup, koku ve görünümle-ri insanlara cazip gelmemektedirler. Bu halleriyle insanda bir seyir arzusu uyandırmaktan uzaktırlar. Bütün bu nedenlerin ötesinde çoğu insan temiz ve güzel de olsa suyu veya bir baş-ka doğal nesneyi seyretmek istememektedir. Temaşa yetisini yitiren modern insan için kendisine bakılacak tek obje vardır: Ekran. Yağmurun yağması, nehirlerin akması, denizlerin dal-galanması doğal haliyle günümüz insanını cezbetmemekte-dir. Bunların insanlar tarafından seyredilmesi yalnızca ekran-lara yansımalarıyla mümkün olabilmektedir.

Manevi bir anlamın veya değerin tanınmadığı modern dünyada su da diğer her şey gibi bir tüketim maddesi ve meta haline gelmiştir. Bu nedenle artık suyun yeryüzünde rastgele akışına izin verilmemekte, daha dağlardayken borulara ak-tarılmakta, ambalajlanmakta veya depolanmaktadır. Suyun tabii şekilde akması bir ziyan olarak görüldüğünden onun toprakla teması da büyük oranda engellenmektedir. Su öy-lesine akışına bırakılabilecek bir madde değildir. En yüksek ekonomik kazancı elde etmek için şişelere ve depolara doldu-rulan, kullanım değeri yüksek bir metadır.

Modern bilimin hurafe olarak gördüğü animizm şeyle-re ruh vermişken, endüstriyalizm ruhları olgusallaştırmıştır (Adorno, Horkheimer, 2010, 49). Çünkü doğaya ruh verilme-sini fesheden modern zihin, bu ruhlardan arındırılmış doğa-nın hakkından onun katılığına öykünüp kendisini animist yoldan feshederek gelebilirdi (Adorno, Horkheimer, 2010, 89). Ruhun hayattan çekilmesi ya da Adorno ve Horkheimer'ın tabiri ile ruhun feshedilmesi dile de yansımıştır. İngilizce ve Fransızcada ormana odun denilmeye başlanırken, gezinti de hareket etmek olarak anlaşılmaya başlanmıştır (Adorno, Horkheimer, 2010, 313).

Makine Olarak Anlaşılan İnsan

“Makine kullanan kişi bütün işlerini makine gibi görür; işlerini makine gibi gören kişinin makine gibi yüreği olur. Ve göğsünde makine gibi bir yüreği olan kişi masumiyetini kaybeder. Saf masumiyetini kaybeden kişi ruhunun hareketlerinde kararsız olur...”

Chuang-Tzu

Modern bilim öncesi dünya mistik, teistik ve insanî bakımdan anlamlı kategorilerle doluydu. Ancak modern dönemle birlikte bütün bunlar antroposentrik yansıtımlar olarak nitelendirilmiştir (Tarnas, 2014, 154). Tabiatın yapısı ve devinimi artık Tanrı’nın iyiliksever tasarımı ve gayesinin bir sonucu olarak görülmemektedir. Doğa, ahlaki temel ve anlayıştan yoksun, tesadüfî ve acımasız bir varolma mücadelesinin sonucudur. Tabiatın değişikliklere uğramasının nedeni Tanrı veya aşkın bir akıl değil, tabiatın bizzat kendisidir. Hayat süreçlerini belirleyen güç Aristoteles’in amaç yönelimli formları ya da Kutsal Kitapların anlattığı gayeli yaratılış değil, doğal seleksiyon ve tesadüftür (Tarnas, 2014, 98). Bu yeni dünyada ne ilahi olanın ne de bütünüyle insanî olanın yeri vardır (Mumford, 2017, 343). Teolojik dogma ve animist hurafelerden bilim yoluyla özgürleşme, insanı insanî değerler taşımayan, insan arzu ve ihtiyaçlarına bigâne bir evren ile karşı karşıya getirmiştir.

Mekanik evren görüşünün geniş kesimler tarafından kabul edilmesiyle birlikte tüm evren insanların çoğunluğu tarafından bir makine olarak görülmeye başlanmıştır. Bir bütün olarak makine evren düşüncesinden önce hayvanların sonra da insanların birer makine olduğu fikrine geçilmiştir. Hayvanlardan sonra insanın da bir makine olarak kavranması oldukça anlaşılır bir durumdur. Özellikle Darwin'in insanın hayvan atalarından evrilerek Homo Sapiens haline geldiğini öne süren evrim teorisi ile beraber bu sıçramayı yapmak son derece kolaydır. İnsanın soyu kendisinden daha ilkel hayvanlara dayanıyorsa ve bu hayvanlar birer makine ise insan da sadece daha karmaşık bir makine olabilir. Artık insan, Tanrı'nın kendi suretinde yarattığı veya ruhundan üflediği ayrıcalıklı bir varlık değildir. Rastlantı sonucu ortaya çıkmış, zorunluluklara tabi, soğuk ve kendisine ilgisiz, anlamdan yoksun bir evrende sahipsiz bir molekül yığındır.

Bu dönemde makine olarak evren metaforunun yanı sıra makine olarak insan ve makine olarak devlet metaforlarının çoğalışına tanıklık edilmektedir. Hem makro hem de mikro seviyede faydacı ve işlevsel bir düzen için evrensel bir metaforun kullanıma girmesiyle birlikte bütün evren, insan organlarının işlevleri ve organizasyonel tarzı ile toplumsal hayat teknik bir sözcük olan makine kavramı ile açıklanır hale gelmiştir (Raunig, 2013, 21).

Modern bilimin ortaya koyduğu ve makine modeliyle açıkladığı dünya, manevi her tür erekten yoksun, donuk, ruhsuz, rastlantı ve zorunluluğun geçerli olduğu, hiçbir anlam taşımayan bir dünyadır (Tarnas, 2014, 279). Dünya geçmişteki gibi düzenin ve anlamın hâkim olduğu kozmos değildir. Dünya artık mekanik yasalar tarafından yönetilen amaçsız bir kaostur (Kolakowski, 2016, 153). Bu dünyanın kimyasal fenomenleri fizik ilkelerine, biyolojik fenomenleri ise kimya ve fizik ilkelerine indirgenmektedir. Pek çok bilim insanına göre insan davranışı ve bilinciyle ilgili fenomenler de biyoloji

ve biyo-kimya ilkeleri ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu anlayışa göre bilincin kendisi, sadece maddenin bir yan etkisi, beynin bir işlevi, bir salgı maddesi, biyolojik zorunluluklara hizmet eden bir elektro-kimya devresi fonksiyonudur. La Mettrie, Pavlov, Watson, Skinner ve daha pek çok bilim insanı tıpkı bir bütün olarak evrenin en iyi şekilde ancak makine olarak kavrandığı gibi insanın da bir makine olarak anlaşılabilceğini iddia etmişlerdir (Tarnas, 2014, 161).

İnsan bir makine olarak algılandığında onunla ilgili her şey de bir mühendislik problemi olarak anlaşılır. Genetik mühendisliği, doğrudan insan bedeninin tüm yapısını belirleyen genler üzerinde çalıştığından bu açıdan en dikkat çeken alandır. İnsan makine olarak anlaşıldığında ona ilişkin her türlü sorun, bu sorun ister duygusal ister ekonomik ister tıbbi olsun, birtakım teknik uygulamalar ile çözülebilir görülür. Bu sorunları çözmek temelde bozuk bir makineyi tamir etmek gibidir. Sorunun çözümü için doğru teknik bilgilere sahip uzmanlara danışmak yeterlidir. Doğru şekilde nefes almaktan stresle başa çıkmaya, insanlarla ilişki kurma sorunlarından kansere varıncaya dek her konuda insanlara teknik çözümler sunabilen uzmanlar bulunmaktadır. İnsan, makinelerin en karmaşığı ise, tüm parçalar ve bu parçaların birbiriyle ilişkisi konusunda birçok uzmanın olması gayet doğaldır.

Bilim öyle güçlü bir otoritedir ki sağlıklı olduğumuzu bilmek için sağlıklı olma hissi yetmemektedir. Ancak check-up yaptırarak bundan emin oluyoruz. Suların içilebilir olduğunu kendi tat ve koku duyumuzla değil, laboratuvarlarda yapılan testlerle sonuçlar ortaya konduğunda anlayabiliyoruz. Ekonominin iyi olacağını düşünmemiz için bütçemizin haline değil, ekonomistlerin açıklamalarına bakmamız gerekiyor. Biz artık özgürlük sahibi biricik varlıklar değiliz, bilimin “busun!” dediği şeyiz. Kendimize şişman, normal veya zayıf diyebilmemiz bile ancak bilimin belirlediği standartlar içindeki yerimize bağlı. Bu ölçütlerden bağımsız olarak kendimiz

hakkında söylediğimiz hiçbir sözün geçerliliği ve ikna ediciliği yok. Bu nedenle artık doktorlar ve polisler insanların sözlerini kolay kolay ciddiye almamakta, kanaatlerini sözler yerine bilimsel kanıtlar ve testler yoluyla oluşturmaktadır. Başta tıp olmak üzere birçok alanda artık insan sözünün bir hükmü kalmamıştır.

Hammadde Haline Gelen Dünya

*“Kendisine, kendisinin Tanrı olacağı
bir dünya inşa etmek – Faustçu mu-
cidin rüyası buydu...”*

Martin Heidegger

Platon, insanın kullanım nesneleri üretme ve doğadaki her şeye potansiyel bir kullanım nesnesiymiş gibi yaklaşma olasılığının insanın istek ve yetenekleri kadar sınırsız olduğunu farkındaydı. Homo faberin kıstaslarının bu dünyayı yönetmesine izin verildiği takdirde homo faber, nihai olarak her şeyi kendine yontacak ve var olan her şeyi kendisi için yalnızca bir araç olarak düşünecektir. Her şeyi sanki *chrémata*, yani faydalı nesneler sınıfına dahilmiş gibi görecektir. Örneğin rüzgar artık kendi halinde doğal bir kuvvet olarak anlaşılmayıp, özellikle insanın hararet ve serinlik ihtiyacına göre değerlendirilecektir. Bu sonuçtan dolayı Platon Protagoras’ın “insan bütün faydalı şeylerin (*chrémata*), olanların var oluşunun, olmayanların da var olmayışının ölçütüdür” önermesine “Salt kullanım nesnelerinin ölçütü insan değil, tanrıdır” karşılığını vermiştir. Bu karşılığı vermesinin nedeni, insanın ihtiyaç ve istidatları nedeniyle her şeyi kullanmak isteyip böylece şeyleri gerçek değerden yoksun bırakmasıdır (Arendt, 2018a, 233-234). Platon, her şeyin kullanım değeri üzerinden değerlendirilip değerden yoksun bir araç haline geleceği konusunda ikazda bulunmuştur. Ancak bu ikaz tarihin seyrini değiştirmemiştir.

Modern dönemde tabiata ve insana hurafe ve dogmalardan arınmış, “yansız” bilimsel bakışla bakılmaya başlanmıştır. Böylece kozmos artık gizemli ve ürkütücü gücünü yitirmiştir. Evren saf tefekkür sahasından çıkarılmış, “ruh-suzlaştırılan” doğa başka türden bir nesneleştirmeye konu olmuştur (Habermas, 2003, 75). Doğaya öncelikle araçsal aklın mercekleriyle bakılmaya başlanmasıyla doğa, kontrol edilecek, sömürülecek ve manipüle edilecek bir nesne olarak görülmeye başlamıştır. Bacon yaşanacak bu süreci çok önceden açık bir şekilde ifade etmiştir: “... onu zorunlu kölemiz haline getirmeliyiz: icat edersek onu eylemin emrine amade hale de getirebiliriz” demiştir. Descartes’ın çağı ile yani onyedinci yüzyıl ile birlikte doğanın ruhunun son izleri ve insanlık ile doğa arasındaki kardeşlik bağlarını sürdürme beklentileri de son bulmuştur (Wolin, 2012, 137-138).

Onyedinci yüzyılda baş gösteren zihniyet değişimi, geç modernizmde tam olarak gerçekleşmiştir. Heidegger, içinde bulunduğumuz geç modernizmi şu sözlerle dile getirir:

“... örtük şekilde kendimiz dahil ilişkili olduğumuz entitelerin tümünü doğaları gereği anlamsız *Bestand*, yani optimize edilmeyi, düzenlemeyi, maksimal randımana kavuşturulmayı bekleyen pür “kaynaklar” olarak anlamaya ve bu tarzda ele almaya teşvik eden şeyin işte tam da entitelerin varlığının bu ontolojik indirgemeci kavranışı olmasıdır.” (Akt. Thomson, 2012, 75-76)

Heidegger bu kavrayışı “çerçeveleme” olarak adlandırır. Bir varlığın mevcuda gelme yollarından biri olan çerçeveleme, her şeyi insanlar için tedarik olarak konumlandıran bir zorla yerleştirmedir. Çerçeveleme, tıpkı resimde olduğu gibi neyin resmin bir parçası olarak görülebileceğini belirler. Çerçeve dışında kalan şeylerin meşru bir anlamları yoktur. Çerçeveleme bu şekilde dünyayı görme ve anlama parametrelerimizi belirler. Onunla dünyayı başka şekilde göremez oluruz. Çerçeveleme, diğer açığa çıkarma yollarını dışarıda bıraktığında insanların birbirleriyle ve diğer şeylerle ilişkisi

tehlikeye girer. Her şey ve herkes, kârı arttırmaya ve kontrol etmeye yarayacak birer kaynak haline gelir. Çerçeveleme olarak teknolojik açığa çıkarma, dünyayı bir rezerv olarak görürken, insanı da ona görev veren konumuna yerleştirir (Bolt, 2012, 80).

Heidegger, böyle bir kavrayış biçiminin hâkimiyeti altında şeylere nasıl bakıldığını şu sözlerle anlatır:

Bir toprak parçası, kömür ve cevher çıkartmak için zorlanır. Yerküre kendisini bir kömür madeni bölgesi olarak, toprak da mineral rezervi olarak gösterir. Tarım artık mekanize edilmiş gıda sanayiidir. Hava artık nitrojen vermeye, toprak cevher vermeye, cevher mesela uranyum vermeye, uranyum da yıkıcı ya da barışçı amaçlarla kullanılmak üzere atom enerjisi vermeye zorlanır. (Akt. Bolt, 2012, 80)

Teknoloji, bizi dünyanın efendisi olduğumuza ikna edebilir. İnsanın doğaya egemen olduğunu gösterecek türde pek çok örnek mevcuttur. Bu ikna sonucu insan, dünyadaki varlıkları ve dünyanın kendisini insanın arzularını tatmin etme işlevine sahip şeyler olarak kavrar. İnsan, hayvanları yalnızca yiyecek olarak görür ve onlardan elde edilecek et daha lezzetli olsun diye onları kapalı, küçük bölmelere hapseder. Teknolojik çerçeve, insanın kendisini de işlenmemiş bir materyal olarak ya da depolanacak şeyler olarak ele almasına yol açabilir (Johnson, 2013, 127-128).

Heidegger'e göre rezerv olarak görülenler doğal varlıklardan ibaret kalmayacaktır. Varlıklar, insanı bir nesne olarak bile değil, sadece ve sadece sabit rezervler olarak ilgilendirmeye başlayıp da insan, sabit rezerv olarak görev verenden ibaret kaldığında insanın kendisi de sabit rezerv olarak görülecektir (Bolt, 2012, 81). Gerçekten de birçok kurumun insan kaynakları departmanının bulunması ve "insan kaynakları" ifadesinin kimsede bir rahatsızlık yaratmaması insanların da nesneler gibi birer kaynak olarak görüldüğünün açık kanıtlarıdır.

İnsanın kendisi de dahil tüm varlıkları kaynak ve meta olarak görmesinin özellikle ahlaki açıdan kayda değer sonuçları vardır. İnsan, karşısındaki kişiyi bir insan olarak değil de salt madde ve kaynak olarak gördüğünde ona karşı ahlaken kabul edilemez eylemlerde bulunabilir. Çünkü insan kaynak ve meta olarak görüldüğünde onu kendisine yönelebilecek kötülüklerden koruyacak olan insanlık onuru halesini ve dokunulmazlığını yitirmektedir.

Böyle bir bakış açısının yol açtığı olaylara özellikle geç modernitede, yirminci yüzyılda rastlanması bir tesadüf değildir. Auschwitz toplama kampındaki tutsakların saçlarının, altın dişlerinin hatta belki de yağlarının alınıp materyal olarak kullanıldığı bilinmektedir (Anders, 2018b, 27). Bu kamplardaki tutsaklar bilimsel araştırmalar için de kullanılmış ve bu insanlar sanki birer kobay faresiymişçesine üzerlerinde acımasız bilimsel deneyler gerçekleştirilmiştir.

Organ kaçakçılığı, organ ticareti, taşıyıcı annelik gibi faaliyetlerde de insanlar malzeme olarak kullanılmaktadır. Organ kaçakçılığında insanların uzuvları sanki bunlar bir makinenin bir parçasıymış gibi başkalarında kullanılmak üzere çıkarılıp alınmaktadır. İnsanların bedenlerinden rızaları ile de faydalanılmaktadır. Muhtaç kimselerden içinde bulundukları zor koşullardan yararlanılarak bir başkasının bebeğini karnında taşıması ya da böbrek gibi bazı hayati organlarını satması istenmektedir. Bu talepler yapılırken bu insanlara insan gözüyle bakılmamakta, bu kişiler birer organlar toplamı ve bir tür hammadde olarak görülmektedir.

Organlar gibi kan da ticari değere sahip ürünler arasına girmiştir. Kimi ülkeler vatandaşlık hakkını da satarak vatandaşlığı satılık bir ürün haline getirmiştir. Bu tür "ticari faaliyetler" kimseyi şaşırtmamaktadır. Henüz bazı şeylerin alınıp satılmıyor olması, bunların yapılmayacağından değil, yalnızca bunların henüz kimsenin aklına gelmemiş olmasından ya da teknik olarak şimdilik mümkün olmamasındandır.

Kuşkusuz herkes organ ticareti ya da kaçakçılığı yapmamakta, taşıyıcı annelik uygulamalarında yer almamaktadır. Ancak pek çok insan, kendisi dahil diğer insanları kaynak olarak gören bakış açısından etkilenmiştir. Bu durum, insanları nasıl değerlendirdiğimizden, onları değerlendirirken neleri dikkate aldığımızdan, değerlendirme ölçütlerimizden anlaşılmaktadır.

Eric Fromm, kontrol ve kâr merkezli bakışın insanların değerlendirilmesinde nasıl bir rol oynadığını görmüştür. Ona göre satılabilirlik ve azami kârın esas değerler olduğu ve herkesin kendini sermaye gözüyle gördüğü bir toplumda kişinin içsel değerine ancak dış macunu veya patentli ilaçlar kadar kıymet verilecektir. Kişi ne kadar zeki, nazik, cesur olursa olsun, bu meziyetleri ile başarıyı yakalayamadıysa bunlara herhangi bir kıymet verilmeyecektir (Fromm, 2017, 28). Makinelerde olduğu gibi insanlarda da belirleyici olan işlevlerdir. Kişinin değeri de makinelerdeki gibi yerine getirdiği işleve bağlı olarak verilmektedir. Bu noktada kişinin yerine getirebileceği işlevler dışında herhangi bir niteliğin kıymeti kalmamıştır. İşlevin yanında içsel değer lafı bile edilemez. Bu nedenle üretime katkı yapacak işlevlere sahip olma imkânı olmayan insanlar toplumun istenmeyen kesimleri haline gelmiştir. Pek çok toplumda yaşlı insanlara duyulan saygının azalması bu nedenledir. Eskiden kazandıkları tecrübelerle saygı duyulan yaşlılar, günümüzde ekonomik bakımdan işlevsel olmayı bıraktıkları için geçmişte sahip oldukları saygınlıklarını kaybetmiştir.

İnsanın değerinin sahip olduğu erdemlerden bağımsız olarak tayin edileceğini Rousseau, Fromm'dan çok daha önce, Aydınlanma döneminde öngörmüştür. Uygarlaşma süreci içerisinde erdemsizliği güçlendiren veya en azından ahlaklılıkla hiçbir ilgisi bulunmayan bilimlere önem ve öncelik verilirken, erdemi yaratacak ve ahlakı güçlendirecek bilimler bütünüyle bir kenara bırakılır. İnsanların kendilerinden do-

layı övüldükleri ve ödüllendirildikleri başarı ve kazanımlar, kendi başlarına iyi olan birtakım amaçlar gözetilerek gerçekleştirilmiş başarılar değildir. Bu nedenle uygar dünyada sorulacak en temel soru, insanın dürüst veya erdemli olup olmadığı değil, zeki olup olmadığı sorusudur (Cevizci, 2008, 164).

DÜNYANIN DÖNÜŞÜMÜ YOLUNDA ÖNEMLİ ADIMLAR

Bilimsel Bilginin Hâkimiyet Kazanması

“Bilgiye ve gerçeğe ulaşmak da öncelikle insanın doğa üzerindeki egemenliğinin tesisine dönük durmalıydı.”

Caumieres

Modern dünyanın kurucularından olan Descartes, teorinin pratiğe sızmasının, teorik aklın pratik akla dönüşmesinin yani teknolojinin ve matematiksel fiziğin mümkün olduğunu düşünmüştür. Kendi metafiziğini ve epistemolojisini desteklemek için Galilei’nin nesnelerin niteliklerine ilişkin ölçülebilir birincil özellikleriyle daha subjektif olan ikincil özellikleri arasında yaptığı ayırmadan faydalanmıştır. Evreni anlama peşinde olan bilim insanı, yanlış hükümlere ve insanî çarpıtmalara müsait olan nitelikler yerine sadece açık ve anlaşılır olan genişlik, şekil, sayı, konum gibi niceliksel ifadelerle dile getirilebilen özelliklere yoğunlaşmalıdır. Bilimin ancak bu şekilde ilerleyebileceğine inanılmıştır (Tarnas, 2014, 85).

Bu görüşte olan bilim insanları için ölçülemeyen hiçbir şey anlaşılabilir değildir. Fizik bilimleri, niceliksel olanı gerçeklikle, niteliksel olanı gerçekdışı olanla özdeşleştirme eğilimi göstermiştir. Örneğin David Hume, nicelik ya da sayıya dair soyut bir akıl yürütme ya da gerçeklik ve varoluşa ilişkin deneysel bir akıl yürütme içermeyen, safsata ve yanılsama-

dan başka bir şey sunmayan teoloji ve okul kitaplarının ateşe atılmasını salık vermiştir. Onyedinci yüzyılın bir diğer önemli ismi olan Kepler de “kulağın sesi, gözün rengi algılamak için yaratıldığını, bunun gibi insan zihninin de her şeyi değil, yalnızca nicelikleri anlamak için teşekkül ettiğini” ileri sürmüştür (Akt. Mumford, 2015, 341). Dönemin önde gelen bu iki ismi, insanın yalnızca sayısal olarak ifade edilebilir olanı anlamaya çalışması gerektiği hususunda hemfikirdir. Bu anlayış, sayılarla ifade edilmeyen, nitelikler üzerinde çalışan her tür anlama çabasını boş ve gereksiz bularak bilimsel bilginin diğer bilgi türleri üstünde hâkimiyet kazanmasına ve zamanla diğerlerinin meşruiyetlerini yitirmesine yol açmıştır.

Onyedinci yüzyılda matematiğin gökyüzünden yeryüzüne indirilmesiyle ya da dünyaya ait hareketin Öklid’in soyut mekânına taşınmasıyla ilk defa akılsal olan deneysel olana, teori eyleme onu değiştirip yeniden makineler şeklinde yapılandırmak üzere sızmış ve matematiksel fizik doğmuştur (Bumin, 2016, 33). Descartes’a göre mekanik bilimi, kendisi aracılığıyla fizikî evrenin tam olarak analiz edilebileceği ve insanlığın kendi yararı için kullanmak üzere faydalanabileceği “tümel bir matematik” türüdür. Niceliksel matematiğin dünyayı düzenlemesiyle beraber insan aklına duyulan güven meşruiyet kazanmıştır (Tarnas, 2014, 85).

Bilimsel yöntem, dünyanın reel gerçekliğinin matematiksel terimlerle hesaplanabilir bir şey olmasını garanti altına alan projeksiyondur. Bu yöntem aynı zamanda dünyayı insanın kullanımına hazır hale getirmeyi amaçlayan bir meydan okumadır (Zimmerman, 2011, 346). Bundan böyle maddeye egemen ve içkin güçlerin, saklı özelliklerin yanılsamaları olmadan hükmedilecektir. Aydınlanma düşüncesine göre hesaplanabilir olmayan ve yararlılık ölçütlerine uymayan her şey şüphelidir (Adorno, Horkheimer, 2010, 22).

Ölçülebilirlik fikri ile birlikte eşdeğerlilik düşüncesi de bu dönemde önem kazanmıştır. Eşdeğerlilik fikri, farklı şeyleri soyut niceliklere indirgeyerek bunları birbirleriyle

kıyaslanabilir hale getirir. Aydınlanma açısından sayılara indirgenemeyen her şey yanılsamadır. Bu anlayışın savunucusu olan modern pozitivizm de bu kurala uymayan şeyleri edebiyat olarak görür ve bunları bir kenara iter. Tanrıların ve niteliklerin yok edilmesi konusunda ısrar edilir (Adorno, Horkheimer, 2010, 24). Ölçülebilenlerden oluşan bir dünyada Tanrı da dahil olmak üzere aşkın hiçbir güce yer yoktur. Dünya artık antik dönem ya da Ortaçağ'da görüldüğü şekilde kavranılamaz. Aksine Dünya, artık Tanrı'ya ve onun aşkın hakikatine doğrudan atıfta bulunulmadan, kendine özgü dinamik maddi bir süreç olarak kavranılabilir ve analiz edilebilir (Tarnas, 2014, 36).

Bilimin güç kazanması ve bilime duyulan güvenin artmasıyla bilim, hâkim entelektüel otorite ve kültürel dünya tasavvurunun tanımlayıcısı, yargılayıcısı ve koruyucusu haline gelmiş, bu alanlarda dinin yerine geçmiştir. İnsan akli ve empirik gözlem, evreni anlamanın yolu olarak teolojik doktrin ve kutsal kitapların yerini almıştır. Bilimde ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler insanların gözlerini ileriye göremez hale getirmiştir. Modern insan, Ortaçağ insanının teolojiye bağlandığı kuvvetle bilime bağlanmıştır. Teknolojik keşiflerle ortaya konacak icatların gelişmesi ile her güçlüğün otomatik olarak çözülebileceğine inanılmıştır (Mayer, 1992, 144). İnsanlar artık yaşadıkları sorunlar karşısında Tanrı'dan değil, bilimden medet ummaktadır. Örneğin artık şifayı veren Tanrı değil, doktorların verdiği ilaçlardır, modern tıptır. Tıp o kadar güçlüdür ki şu an tedavisi olmayan hastalıkların da bir gün tedavisini bulacaktır. Tüm mesele o güne kadar hayatta kalabilmektir. Belki bilim ve teknoloji imkânsız görülen ölümsüzlüğü bile sağlayacaktır. Birçok insan, hastalığın, yaşlılığın ve ölümün olmadığı bir dünyanın bilim sayesinde gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Bu inanç, bilimi kadiri mutlak bir güç olarak görmekten kaynaklanmaktadır. Kuşkusuz bu insanlar bunun bugün ya da yarın olabileceğini söylememektedir. Bilim aşamalı olarak ilerleyen bir süreçtir.

Bu da zaman demektir. Zamanla her şeyin bilim sayesinde daha iyi olacağı şeklindeki ilerlemeci inanç birçok insanın zihninde yer etmiştir.

Modern felsefenin bilgi örneği matematiksel fiziğin bilgisidir. Bu bilgi nesneldir, bu nedenle doğada olanı olduğu gibi yansıtır. Niceliksel, herkes tarafından test edilmesi mümkündür. Bu özelliklere sahip olmayan etik, teoloji, estetik ve metafiziğe ilişkin cümleler dış dünyada olup bitenleri bildirmezler. Bu cümleler, eğer bir şey ifade ediyorsa, olgular karşısında bireyin neler hissettiğini dile getirirler. Bu dünyalara ilişkin cümleler bilim tarafından doğrulanabilir olmadıkları için ne doğrudurlar ne de yanlışlırlar. Dolayısıyla bilişsel bir değerleri de yoktur (Ünder, 1996, 54).

Zamanla dinin ve metafiziğin alanları şahsi, sübjektif ve spekülâtif olarak nitelendirilerek dünyanın objektif bilgisinden esas itibariyle farklı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Aşkın hakikatle ilgili kavrayışların insan bilgisinin sınırlarının ötesindeki alanlara ait olduğu görüşü, onların türlü şekillerde nitelendirilmelerine ve nihayetinde hayatı yok-sullaştırıcı yanılsamalar, anlamsız ya da gereksiz hurafeler olarak değerlendirilmelerine neden olmuştur (Tarnas, 2014, 94). Gerçeklik açısından totem hayvanı, medyumların düşleri ve mutlak idea arasında bir fark kalmamıştır. Modern bilime giden yolda insan anlamdan vazgeçmiştir. Formül kavramın, kural ve olasılık da nedenin yerini almıştır (Adorno, Horkheimer, 2010, 21). İnşa edilen bu bilimsel dünya “niçin”lerin değil, “nasıl”ların temel problem olduğu, anlamın değil, işlevin anlaşılmaya çalışıldığı bir dünyadır.

Önceleri maddi dünyaya atfedilen bütün insanî nitelikler naif, çocuksu ve antropomorfik yansımalar olarak görülüp objektif bilimsel algıdan silinmiştir. Evren şahsi değil, gayr-ı şahsidir. Doğa yasaları tabiatüstü değil, tabiidir. Maddi dünya kendinde içkin derunî bir anlama sahip değildir. Bu dünya manevi hakikatlerin görünür ifadesi değil, donuk ve kaskatı maddi bir dünyadır (Tarnas, 2014, 96-97). Dünya katıksız bir

dışsallık ortamıdır. Varlığını onda bulan her şey sadece dış varlık olarak kendisini sunar. Dışsallık parçası, bir bakışa sunulmuş olandır, iç yoktur. Bu dünyada canlı olan hiçbir şey yoktur, kendi adına konuşabilecek hiçbir şey yoktur. Sadece “şeyler” vardır (Henry, 1996, 32).

Yalnızca maddi dünya gerçektir. Tanrı ve insanın ölüm-süzlüğü ile ilgili düşünceler birtakım yanılsamalardan başka bir şey değildir. Bu görüşlerin benimsenmesi ile Aydınlanma çağına varlığın başlangıcı ve sonuyla ilgili sorulara yer olmayacaktır. Çünkü insanın kavrayış gücü ve aklı gözlemle-nebilir fizikî dünyanın ötesine uzanamaz (Hanratty, 2002, 93).

Gerçekliğin algılanmasının gerçekliğin kullanılabilir elementlere indirgenmesi, dilin kesinlikten uzaklığının yerine imajın kesinliğinin ikame edilmesiyle mümkündü. Homo Sapiens’in, bilinçli, düşünen insanın teknik bireye dönüşebilmesi için zihinsel bir mutasyona uğraması gerekiyordu. Bu mutasyon, görsel olanın dili saf dışı etmesiyle gerçekleşmiştir. Bu sürece başka bir dilin yaratılması eşlik etmektedir. Örneğin grafiklerle dile getirilen istatistiğin dilinin. Nihai olarak şeyler bu dille görselleştirilirler. Bütün dil alanı ve bilgiye bütüncül yaklaşım görselleştirilemeyeceklerinden dışarı atılırlar (Ellul, 2015, 191).

Bilimsel bilginin tek meşru bilgi olarak kabulü ve bilimsel bilginin hâkimiyet kazanması ile sanat, etik ve dinî değerler sarsılmakla kalmamış, ağır ağır yok oluşun eşiğine gelmiştir. Galilei döneminde ortaya çıkan ve o zamandan itibaren tek bilgi türü olarak kabul edilen belli bir bilgi türü, geleneksel bilgilerden tam bir kopuşa yol açmıştır. Bilimsel bilginin aşırılı gelişmesi, geleneksel bilgileri bunlar birer yanılsamaymış gibi yerle bir etmiştir (Henry, 1996, 13). Aslında bu durum Aydınlanma düşünürlerinin genelinin tam da arzu ettiği bir şeydir. Onlara göre Aydınlanmanın anlamı, insanın aklı ve bilim yoluyla hurafe, boş inanç ve yanılsamalardan kurtul-

masıydı. Geleneksel bilgiler de bilimsellikten uzaktır ve insanların bunlardan kurtulması Aydınlanma düşünürleri tarafından istenilen bir durumdur.

Modern çağın gelmesiyle, düşünme esas olarak bilimin, örgütlü bilginin hizmetkârı haline gelmiştir. Hatta düşünmeden anlaşılan, görünümünün gizlediği doğanın ve evrenin yasalarının anahtarını bahşeden bilimlerin bilimi, zihninin kendi kendisiyle oynadığı, kelimenin tam anlamıyla deneysel olmayan bir bilim olan matematiktir (Arendt, 2018c, 25). Düşünmeden yalnızca bilimin ve özellikle de matematiğin anlaşılmasıyla beraber filozofun kendisi için belirlediği misyon da değişmiştir. Örneğin, liberal dünyanın kuruluşunda büyük bir role sahip olan Locke, bir filozof olarak görevinin zamanın bilim insanların bıraktığı işleri yapan çıraklık olduğunu söyleyebilmiştir (Hanratty, 2002, 32).

Locke, felsefenin konularının sınırlandırılmasında da etkili olmuş bir filozoftur. İnsanın, zihninin dar sınırlarının ötesine geçmemesi gerektiği konusundaki ısrarı, zihninin pragmatik işlevlerine yönelik vurguları, güvenlik elde etme arzusu, geleneğe yönelik antipatisi, emprist bilgi kuramı, metafizik konuların Locke felsefesinde yüzeysel bir hal almasına yol açmıştır (Hanratty, 2002, 33). Aslında Locke'un metafiziğe karşı bu tutumu onun genel düşüncesiyle gayet tutarlıdır. Çünkü klasik metafizik onun için insan zihnini cesaretlendirmeyen karanlık bir cehennemdir (Hanratty, 2002, 37).

Locke, insan zihninin çözemeyeceği konularda boş spekülasyonlara girişmesi önledikten ve onun hangi sınırlar içinde ne tür bir bilgiye sahip olabileceği gösterildikten sonra insan bilgisinin bu sınırlar içinde mümkün olduğu ölçüde genişletilebileceğini ileri sürmüştür. İnsan bilgisinin sınırlarını gösteren Locke, rasyonalist filozofların geliştirdiği metafizik sistemlere karşı çıkmış ve ampirik bilginin sınırlarını etiko-politik alanı da kapsayacak şekilde genişletmiştir (Cevizci, 2009, 575). Bilimsel bilginin üstünlüğünü kabul eden Locke'un ahlakın matematik kadar kesin bir bilim olarak geliştirilebilece-

ğine inanması şaşırtıcı değildir. Locke da Descartes gibi ahlakın bilim haline getirilebileceğine inanmıştır.

Locke'a göre ahlaki ilkeler de dahil olmak üzere insanın bütün bilgisinin deneyime dayandığı savı tartışılmayacak kadar açıktır. İnsan bilgisini mantıksal ve dilsel bir çözümlemeye tabi tutan Locke, ahlaki ilkelerin de matematiksel kesinliğe sahip olduğunu savunmuştur. Ona göre bir eylemin doğruluğu veya yanlışlığı yönünde ortaya atılan ahlaki önermeler, kişinin hayatındaki sonuçları itibarıyla üretilip temellendirilebilir (Taşkın, Becermen, 2013, 187). Onun ahlakın kanıtlanabileceği iddiası dost kadar düşman kazanmasına da neden olmuştur. Locke'un ahlakın bir bilim olduğu ve matematik gibi kanıtlanabileceği görüşüne güvenmesinin önemli bir nedeni vardır. Öncelikle ona göre ahlaki kavramlar insan zihninin buluşlarıdır, doğanın parçacıkları değildir. Ahlaki kavramlar insan zihninin buluşları olduğundan ve bunlar sözcüklerle belirlenebildiğinden, insan zihni biraz çaba harcarsa bunları kusursuzca ele geçirebilir ve diğer insanlarla bu konuları tartışabilir. Ayrıca ahlak ilminde insan zihninin yaratıcılığı keyfi bir mesele değildir (Dunn, 2008, 86-87). Bu gerekçelerle Locke, ahlakın bir bilim olduğunu ve matematiksel olarak kanıtlanabileceğini ileri sürmüştür.

Ondokuzuncu yüzyılda Bentham aynı inançla yola çıkmış ve ahlaki bilim haline getirmek üzere çalışmalar yapmıştır. Hazzın ve acının, dolayısıyla mutluluğun ve mutsuzluğun ölçülebileceği fikriyle bilimsel bir ahlak anlayışı olarak faydacı etik kuramını oluşturmuştur. Onun o dönem getirdiği ölçütler tatmin edici olmamışsa da bu durum, günümüzde bir ahlak bilimi tesis etme çalışmalarını engellememiştir.

Klasik düşünce ve Hristiyan filozoflar ahlaki ilkelerin matematiksel ilkelerden farklı olduğuna inanmıştır. Bu anlayışa karşı çıkan Locke, matematik gibi ispatlanabilir bir ahlaki sistemin imkânını düşünmüştür. Onun ahlak konusunda klasik ve Hristiyan ahlak geleneklerinden bir diğer farkı da insanın duygularına yaptığı vurgudur. Locke, iyi ve kötü arasındaki

ayrımın kaynağı olarak insan duygularına yaptığı vurguyla dinî veya metafiziksel temellerden yoksun bir ahlak anlayışına katkıda bulunmuştur. Locke'un ahlak felsefesi insanın bir amaca ya da üstün bir iyiye yönelmesini dışarıda bırakır. Onun ahlakı, bütün insan eylemlerinin bir tatminsizlik tecrübesiyle motive edildiği insan duygusu ile ilgili psikolojiye ya da Locke'un ifadesi ile "huzursuzluk duygusu"na dayanır. Bu duygu ise, zevki arzu edip acıdan kaçınmaktan ibarettir. Böylece ahlaki değerın kriteri, benliğin duyduğu hazza indirgenir (Hanratty, 2002, 44-45). Modern dünyada ahlaklı veya erdemli yaşayış biçimi doğa düzeninden veya en tepesinde Tanrı'nın bulunduğu hiyerarşik bir varlık anlayışından türetilmeyecektir. Artık ahlakın temeli, kozmik doğa düzeninde, Tanrı'nın kendisinde, vahiy ya da Kutsal Kitapların buyruklarında değil, Tanrı'nın tahtına kurulmaya hazırlanan insanın yapısında aranacaktır (Cevizci, 2008, 95).

Maddi gerçeklikten başka gerçeklik tanımayan, bilimsel bilgi türü dışındaki bilgi türlerini yadsıyan modern dünyada "kutsal" sözcüğü de Tanrısal, Tanrı'yla ilişkili demek olmaktan çıkmıştır. Artık bu sözü kullanan insanlar bu sözcükle "ahlaken uygun" demek istemektedir (Otto, 2014, 36). Kutsal sözcüğü ahlaken uygun demekse, ahlak bilimsel hale geldiğinde, kutsal sözcüğü de bilime uygun anlamına gelecektir.

Günümüzde çoğu bilim insanı iyi ve kötü konusunda sessiz kalsa da ahlak ve insanın mutluluğu ile ilgili bilimsel çalışmalar yapılmaya devam etmektedir. Örneğin "eslenik" kavramı tanımlanmaya çalışılmakta ve fiziksel sağlık kavramı değerlendirilmektedir (Harris, 2016, 20-21). Eslenik konusunda bilimsel çalışmalar yapılması aslında Locke'un da benimsemiş olduğu anlayıştan kaynaklanır. Nasıl ki Locke, ahlaki değerin kaynağını hazza, bir başka ifadeyle mutluluğa indirgemişse, günümüz bilimi de ahlakın ve değerlerin en açık amacını eslenik olarak belirlemiştir. Bilim insanlarına göre bir ahlak biliminin olması gerekir ve bilim de ahlakla ilgili temel sorulara yanıt verebilmelidir (Harris, 2016, 44-45).

Ölçülebilirlik Düşüncesinin Genelleşmesi

“Doğanın muazzam kitabının dili matematiktir.”

Galileo Galilei

Ölçülebilirlik düşüncesi yani çeşitli unsurların sayı yoluyla ifade edilebileceği fikri, bilimin temel kabullerinden biridir ve aslında sayı fikri düşünce tarihindeki en önemli olgulardan biridir. Sayma, hesaplama ya da ölçme eylemi, çoğulluğu niceliğe dönüştürmüş ve böylece sayının homojen ve soyut karakterini üreterek matematiği yaratmıştır. Sayının basit sayma şekilleriyle ortaya çıktığı dönemden Yunanlar tarafından idealize edildiği döneme gelindiğinde düşünme şekli giderek soyut hale gelmiştir (Zerzan, 2013a, 86).

Özgür ve düzenlenmemiş şeyleri kontrol altına almak amacıyla gerçekleştirilen ve ilk sayı sistemiyle kristalleşen kategorik dünyaya farklı bir tutumla yaklaşılır. İsimlendirme bir ayırım ve egemenlikken, isimlendirmenin daha çorak hali olan sayma eylemi de başka bir tahakküm anlamına gelir. Bu açıdan number (sayı) sözcüğünün kök anlamları oldukça anlamlıdır: “Anlaşılması veya alınması kolay olan”, “almak, özellikle de çalmak” ve “alınan, ele geçirilen, uyuşturulan” (Zerzan, 2013a, 88). Bu anlamları ile beraber düşünüldüğünde sayılan şeylerin gerçekten de alındığı, sayma eyleminin aslında tahakküm ve ele geçirmeye hizmet ettiği anlaşılmaktadır.

Ölçülebilirlik fikrinin genelleşmesi ile her şey bilimsel olarak ölçülebilir ve pragmatik biçimde değiştirilebilir olan ispatlanabilir gerçekliğe indirgenmiştir. Praksis, bütün haki-

katin ölçütü olmuştur. Doğru, reel doğru türüne isabet edenle sınırlı hale gelmiştir. O, üzerinde işlem yapılabilen bir şeydir (Ellul, 2015, 35-36).

Descartes'ın analitik geometrisi uzayı ve uzamı "her ne kadar karmaşık olsa da ilişkileri daima bir cebir formülü olarak ifade edilebilecek" biçimde ele almaya başladığında matematik de insanı, insanın içinde bulunduğu her şeyi beşeri zihinsel yapılara özdeş şemalara indirgemıştır. Uzamsal olanın sayısal değerler olarak yorumlanması şeklindeki bu matematik işlem, insanın zihnini duyuşsal verilerden ortaya çıkan ideal ölçümlere yöneltmek suretiyle hakiki varlığın ortaya çıkarılmasına değil, tersine belirli bir mesafeden bakılan somutun çeşitliliğini ve zenginliğini zihnin kendi şema ve simgelerine göre ölçüp biçerek bu verileri insanın zihinsel ölçütüne indirgemeye yaramaktadır (Mumford, 2015, 380-381).

Batı tarihinin seyri esnasında Antik Yunanların başlangıçta logos ile kastettiği şey, araçsal akla dönüşerek dejenere olmuştur. Logos, eskiden insanlığı temellük eden ifşa edici güç demekken, teknoloji çağında insanların mülkü haline gelen bir araç olarak görülür (Zimmerman, 2011, 332). Pozitif bilim normatif bilimden, araçlar amaçlardan, nedensel bilgi nihai bilgidan ayrılmıştır. Bu ayrış, pozitif bilimin araçların ve nedensel bilginin izini sürme çabalarını teşvik etmiş; normatif bilimi, amaçları ve nihai bilgiyi önemsizleştirmiş, bunların canlılığını kaybetmelerine neden olmuştur (Mumford, 2015, 334).

Ölçülebilirlik fikrinin yaygınlaşması kesinlik ve dakiklik taleplerinin doğmasına yol açmıştır. Sayı, hesap ve ölçme işlemlerinde Avrupalıların gösterdiği gelişim, Avrupalı yazarların, Afrikalı ve Asyalıların zamansal ve mekânsal algılarındaki zayıflıklarını dakiklik ve kesinlik konularına karşı genel aldırmaçlıklarına bağlamasına neden olmuştur. Bilimsel yaklaşımda merkezî öneme sahip olan deneysel ve ampirik ger-

çekliğe yapılan vurgu, onyedinci yüzyıldan itibaren gözlem, ölçü, test etme ve kayıt altına almanın daha katı standartlarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Kayıt altına alma ve kesinlik arzusu, bilimsel ölçümlerde büyük gelişmelere yol açmıştır. Termometre, barometre, teleskop ve mikroskop gibi araçların bir yüzyıl içinde ortaya çıkması Avrupalıların daha önce hayal bile edilemeyecek şekilde doğal dünyayı keşfetmelerini ve ölçmelerini mümkün kılmıştır (Adas, 2001, 275).

Sayma, ölçme ve hesaplamada Batılıların katettiği yol, onlarda bu işlemlerde kendileri kadar başarılı olamayan toplumlara karşı bir üstünlük duygusu oluşturmuştur. Ondokuzuncu yüzyıl Avrupalıları için Afrikalıların sayıları geliştirememiş olmaları, yalnızca iki elin parmağı kadar sayabiliyor olmaları onların kesinlik ve sayma yeteneklerinin olmadığına açık birer teyidiydi. Francis Galton, ondokuzuncu yüzyılda yazdığı Güney Afrika seyahatnamesinde bu kusurları derinlemesine ele almıştır. Galton, bu eserinde bariz bir şekilde boş bir sayma nosyonuna sahip olma bakımından Afrikalıyı kendi köpeğiyle kıyaslamıştır (Akt. Adas, 2001, 276).

Ölçme pratiğinin başarılar getirmesi, insanın bedeninin yanı sıra psiko-sosyal özelliklerinin de ölçülmeye çalışılmasını beraberinde getirmiştir. Örneğin artık bir girdi-çıkı me-selesi olarak görülen eğitimin en önemli unsurlarından biri ölçme ve değerlendirmedir.

Okullar insanları notlarla ölçmeye başladığından beri, dünyanın her yerinden milyonlarca öğrencinin ve binlerce öğretmenin hayatı bütünüyle değişmiştir. Avcı-toplayıcılar başarıyı hiçbir zaman notlandırmamıştır. Tarım devriminden binlerce yıl sonra bile çok az sayıda eğitim sisteminde kesin notlar kullanılmıştır. Ortaçağ'da kunduracı çırağı yıl sonunda ayakkabı bağcıklarından pekiyi, tokadansa zayıf aldığını gösteren bir kağıt almazdı. Shakespear'in zamanında bir lisans

öğrencisi Oxford'dan notlarını gösteren bir transkript ile değil, diplomayla ya da diploma almadan ayrılırdı. O zamanlar kimsenin aklına 75, 80 gibi notlar vermek gelmiyordu. Sanayi çağı ile birlikte kitle eğitimi notlandırılmaya başlanmıştır. Fabrikalar ve bakanlıklar sayıların diliyle düşünmeye alışınca okullar da bu yönde bir değişime uğramıştır. Öğrencilerin başarısı not biçilerek ölçülmeye başlanmıştır. Bu sistemde öğrencinin değerini aldığı not belirlerken, öğretmenlerin ve müdürün değerini ise okulun genel ortalaması gösterir olmuştur. Durumun bu hale gelmesi ile birlikte okullar, öğrencileri eğitmeye ve aydınlatmaya odaklanmak yerine, yüksek notlar ve puanlar elde edilmesine yönelmişlerdir (Harari, 2017, 179). Bu yönelimin temel nedeni başarının soyut bir kavram olarak anlaşılması yerine, sayıların diliyle, notlar ve puanlarla gösterilebileceği inancıdır.

Sayılabılır olanın mevcut ve anlaşılabilir olduğuna duyulan inanç, insanın kendisi de dahil her şeyi nicelikler üzerinden değerlendirmesine neden olmaktadır. Sayılabilenler vardır ve sayılabilenler, niceliksel olarak ifade edilenler bilebilir. Bu anlayış, kişinin hem kendisindeki hem de etrafındaki şeylere karşı belli türde bir körlüğe kapılmasına yol açmaktadır. Nicel olanla sınırlandırılmış bir bilme faaliyeti sayılabılır olanların bilgisinde artışa neden olurken, hem insanda hem de doğada sayısal değerlerle ifade edilemeyen ihmal edilmektedir.

Buna paralel olarak bilimsel bilgi türünün tek meşru bilgi türü olarak kabulü insanın kültürel varlığını zayıflatmaktadır. Sanatsal olanın, dinî, ahlaki ve hatta felsefî olanın bilimsel bilgi anlamında bir değeri olmadığından bu alanlarda geçmişe göre bir düşüş yaşanmaktadır. Bu düşüş neticesinde hayatın her alanında tek söz sahibi otorite olarak bilim baş göstermektedir. Artık insanlar nasıl besleneceklerinden, paralarını nasıl harcayacaklarına varıncaya dek tüm problemlerini bilimin ve bilim insanlarının yardımlarıyla çözmeye çalışmakta-

dır. Bir dönem geçerli sayılan bilimsel bir iddianın sonradan yanlışlığının ortaya çıktığı durumlar da vardır. Bu tür yanlışlar tarihsel gelişim çizgesindeki ufak sapmalar olarak mazur görülürler. Tereyağı ve yumurtanın bir dönem sağlık açısından sakıncalı bulunup şimdilerde faydalı olduğunun kabul edilmesi, eskiden bademcikler hemen alınırken günümüzde bu konuda aceleci olunmaması gerektiği düşüncesi bilimsel bilgi alanında yaşanan değişimlere birer örnektir. Bu tarz yanlışlar sadece tıp alanında değil, özellikle pedagoji alanında da sıkça görülmektedir. Önceleri anne babaların katı ve disiplinli olmaları gerektiği söylenirken, şimdilerde bu tutuma sevgi ve şefkatin de eklenmesi gerektiği belirtilmektedir. Pedagoji alanında yaşanan değişim nedeniyle bir dönem geçerli olan anlayış bir sonraki dönemde ıskartaya çıkmaktadır.

Bilimsel bilgi, hâkim bilgi türü olarak diğer alanlara da meşruiyet sağlamaktadır. Örneğin artık oruç tutmak tıp tarafından faydaları sayıldığı için daha muteber bir ibadet sayılmaktadır. Acaba tıp, orucun insan için faydalı olmadığını gösterseydi “modern” Müslümanların ona karşı tavırları aynı olur muydu? Oruç yalnızca tıp açısından değil, sosyoloji açısından da değerlendirilmekte, orucun toplumsal birlikteliğe katkısı din adamları tarafından uzun uzun anlatılmaktadır. Bu tür örnekler aslında faydacı zihniyetin Müslümanların dinlerine bakışını nasıl etkilediğini göstermektedir. Faydacı bir karaktere sahip olan modern insan, inanç ve ibadetlerinin bilime uygun olmasını, mümkünse bilim tarafından onaylanmasını beklerken, din adamları da benzer bir zihniyetle dinî inançları ve kutsal kitaplarda yer alan ayetleri bilimsel kanıtlarla destekleme arayışına girmektedir. Sanki bilim insanları ayetleri destekleyecek kanıtlar ortaya koymasa, Tanrı’nın sözü insanlar için yeterince ikna edici olmazmış gibi bir tavırla insanlara seslenmektedirler.

Descartes’ın felsefesi, fiziksel dünyayı uzunca bir zamandır varolagelmiş dinî inançla olan bağından kopartmıştır. Bilimi, dünyanın analizini teolojik inanç tarafından sınırlan-

dırılmamış bir şekilde gerçekleştirme sürecine sokmuştur. Bu süreçle birlikte insan zihni ve fizikî dünya hiç olmadığı kadar birbirlerinden özerk yerlerde Tanrı'dan ve birbirlerinden ayrılmış halde bulunurlar. Birbirinden kopmuş özne ile maddi dünya arasındaki düalizmin meyvesi ise arzu edilen bilimdir (Tarnas, 2014, 86-87).

İnsanlar, her geçen gün bilimin ürettiklerinden daha fazla faydalanmaktadır. Günümüzde insanlar yaşadıkları olumsuzlukları "kusurlu dünyanın işleyişi böyle" ya da "Tanrı böyle buyurmuş" diyerek kabullenmemektedir. Sorunları bilimsel yolla çözmeye çalışan insanların çalışmalarıyla tarihte ilk defa, çok yemekten ölen insan sayısı, beslenme yetersizliğinden ölen insan sayısından fazladır. Enfeksiyona bağlı ölümler azalırken, yaşlılığa bağlı ölümler artmaktadır. Kendi canına kıyanların sayısı, askerler ve suçlular tarafından öldürülenlerin toplamından fazladır (Harari, 2017, 14). Bütün bunlar bilimsel gelişmeler neticesinde olmaktadır. Bilime hayranlık duyanlar tarafından yukarıdakiler dışında daha pek çok bilimsel gelişme coşkuyla karşılanmaktadır. Örneğin insan ömrü özellikle son yüzyılda kayda değer biçimde artmıştır. Eskiden yaygın olarak görülen bazı hastalıkların artık isimleri bile unutulmuştur. Dünyanın farklı yerlerinde bulunan insanlar, sadece sesli olarak değil, aynı zamanda görüntülü bir şekilde de görüşebilme imkânına sahiptir. Uçaklar sayesinde çok kısa bir sürede dünyanın farklı noktalarına ulaşmak mümkündür. Buna benzer daha pek çok gelişme yaşanmıştır ve bütün bunlar insanların bilimden etkilenerek ona saygı duymalarına yol açmaktadır. Ancak bu gelişmeler tartışmalara tamamen kapalı bir şekilde yorumlanmaktan uzaktır. Örneğin insanların açlıktan değil de fazla beslenmekten ölmesi ya da enfeksiyon yerine yaşlılığa bağlı hastalıklardan ölmesi gerçekten daha iyi durumlar mıdır? İnsanın kendi eliyle hayatına son vermesi mi yoksa başkaları tarafından öldürülmesi mi daha korkunçtur? Bu ölüm şekillerinde belirgin olarak daha iyi sayılabilecek bir şeyler var mıdır? Yoksa iki kötü arasında en az kötü olanın tercihi mi söz konusudur?

Nerede olurlarsa olsunlar insanların birbirleriyle her an görüşebiliyor olmalarının insanları birbirine yaklaştırdığı ve aralarındaki bağı pekiştirdiği söylenebilir mi? İnsanların her an birbirlerine ulaşabiliyor olmaları onları birbirlerinin gözünde daha mı değerli yoksa daha mı değersiz kılmaktadır? Öte yandan insanları uzak yerlere uçmaya zorlayan koşullar dikkate alınmadan sadece uzak yerlere gidebiliyor olmanın iyiliğinden bahsedilebilir mi? Gelişmeler, sosyal ve psikolojik neden ve sonuçlarına bakılmadan yalnızca teknik olarak ele alındığında varılacak sonuçlar tek yanlı olacaktır.

Ayrıca Pascal'ın da farkında olduğu gibi matematiksel kanıtlar acı çekmede veya kötü talihinde insana yardım edemezler. Bundan da önemlisi bilimsel kanıtlar, insana yazgısı ve onun anlamı hakkında veya ölüme ilişkin bir şeyler öğretmekten acizdirler (Kolakowski, 2016, 137). Bilim, insanın ulaşım, iletişim, inşaat ve sağlık gibi alanlarda yardımına koşarak bu alanlarda karşılaşılan sorunlarına çözüm getirirse de onun varoluşsal acıları karşısında sessizdir.

İnsanın anlam ihtiyacı karşısında sessiz kalan bilim, gösterdiği gelişmelerde son derece sarsıcı ve gürültülüdür. Bu yüzden birçok insan için birkaç yüzyıldır devam eden modernleşme projesi “felaketle biten bir hata, kozmik bir çıkarım ve şer eylemi” anlamına gelmektedir. Faust figürü insanlığı doğadan koparan ve onu felakete götüren bir şeytan olarak ortaya çıkmıştır. Bernard James adlı bir kültürel antropolog bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: “Havada bir umutsuzluk hissi var. Bir his ki ... sanki insan bilim ve teknoloji tarafından dürtüklenerek yeni ve geçici bir çağa girmiştir.” (Akt. Berman, 1994, 103). Kuşkusuz burada “geçici” sözcüğü ile bilimsel başarıların kalıcılığına duyulan kuşku ifade edilmiştir. Birçok insan, teknolojik ilerlemeler sonrası dünyanın canlılar veya insanlar için yaşanılır bir dünya olmaktan çıkacağı endişesi duymaktadır.

Bilmekten Yapmaya

““Bilgi ağacının olduğu yerde,
her zaman cennet vardır.” Böyle
dedi en yaşlı ve en genç yılanlar.”

Nietzsche

Her ne kadar günümüzde bilgiden yalnızca bilimsel bilgi anlaşılsa da Aristoteles’e göre üç ayrı bilme tarzı vardır. İlki, Aristoteles’in *epistêmê theoretikê* adını verdiği teorik bilmedir. *Theoria* seyir demektir, seyir bilgisine temaşa bilgisi veya nazar bilgisi de denilebilir. Bu bilgi, Aristoteles’in anladığı anlamda seyrederek bulunabilecek, müdahalede bulunmadan, kontrol etmeden, dokunmadan, düşünceyle bulunabilecek bilgidir. Diğer bilgi türü, yaşam bilgisi de denilebilecek Aristoteles’in pratik bilgiler adını verdiği ve *praksis* sözcüğü ile ifade ettiği bilgi türüdür. Bu bilgi türü, iyi olan eylemin ne olduğu, kötü olanın neliği ve bizim nerede bulunduğumuzla ilgilidir. Bugünkü “pratik” kelimesinden farklı olan *praksis* kavramı, uygulama anlamında kullanılan pratikten farklı olarak daha çok ahlak alanının içerisinde insanlar arasındaki ilişkileri anlatan eylemler alanıdır. Üçüncü bilgi türü, teknolojik bilgi de denilebilecek olan üretim bilgisidir. Bu bilgi türü, *epistêmê poiêtikê* diye adlandırılmıştır. *Poiêsis*, olmayan bir şeyin meydana gelmesi demektir. Örneğin ağaçtan masa yapmak bir çeşit poiêsistir. Bu bilgi türü üretimle ilgilidir. Üretme, meydana getirme, yeni şeyler ortaya koyma, teknik ürünler olarak teknolojik anlama sahiptir (İnam, 2007, 20-22).

Teknoloji ve bilim uzun dönemler boyunca ayrı faaliyet alanları olarak birbirinden bağımsız şekilde varolmuşlardır. Teknoloji, kendi alanında deneme-yanılma yoluyla ustadan çırağa aktarılan gizli bilgiler olarak üretimde bulunmuştur. Sanayi devrimiyle birlikte teknoloji ve bilim birleşmiştir. Şimdilerde bilimde yapılan birçok çalışmanın bilimsel mi yoksa teknolojik bir çalışma mı olduğunu söylemek oldukça güçtür (İnam, 2007, 23).

Bilimin teknoloji ile birleşmesi sonrasında bilimin amacı, insana olabildiği kadar zevk verirken, onu olabildiğince az rahatsız etmek olmuştur (Nietzsche, 2018b, 41). Bu ise bilimde gözetilenin yalnızca insan yararı olduğu anlamına gelmektedir. Bilimsel çalışmaların gayesi, insan rahatını arttırıp hayatı kolaylaştırmaktan ibarettir diyebiliriz. Tabii ki bu bakış açısı insanmerkezcidir ve insanlar dışındaki, belki de yalnızca belli insanlar dışındaki, varlıkların bu süreçten nasıl etkileneceği genel olarak dikkate alınmamaktadır. İnsan refahı söz konusu olduğunda arıların, uğurböceklerinin, ırmakların ve ormanların herhangi bir değeri bulunmamaktadır.

Bilimin çıkarsız bilgi yerine tamamen insan çıkarını amaçlaması gerektiği düşüncesi, bilimin saygınlığını hemen hemen tümüyle ulaştığı sonuçlara, yani teknolojiye bağlamaktadır. Endüstri, bilimin uygulaması olmaktan çıkıp bilimin biricik amacı haline gelmiştir (Özdenören, 2018, 185). Artık bilimin öğrettiği bilme yeteneği değil, yapma yeteneğidir (Nietzsche, 2010, 204). Heidegger, bu durumu modern bilimin araştırmaya, modern bilim insanının ise belirli araştırma projelerinde çalışan araştırmacıya indirgendiği şeklinde yorumlar. Araştırma yoluyla bilmek, var olanları hesaba kitaba vurmak ve onları temsili bir düzene yerleştirmektir. Modern bilim, anlamak için her şeyi sayıların dünyasına indirger; varolanları sayıların temsiliinde anlar. Modern bilime göre bilebilmenin ilk adımını sayısal temelde tanımlamak oluşturur (Dikmen, 2015, 190).

Bilimi hiçbir inanç ya da ahlak ilkesi sınırlandırabilecek durumda değildir. Çünkü bilimsel faaliyetlerde yürürlükte olan tehlikeli bakış, hiçbir şeye tapmaz, saygı duymaz.

Amacı, her şeyi aydınlığa çıkarmak ve rasyonel kullanım yoluyla bunları birer araca dönüştürmektir. Bilim insanı kutsal sayılan şeyleri gün ışığına çıkarır, teknikse onu sahiplenir ve köleleştirir. Kutsal, bunlara direnemez. Teknik özerktir ve kendi eyleminin geçici sınırlarından başka engel tanımaz. Onun gözünde şimdilik bilinmeyen ama bir gizemi de olmayan alanlara hücum edilmelidir. Bu süreç içerisinde henüz teknik olmayan her şey teknikleşir (Ellul, 2003, 153).

İşlemsel araç ile keşif amaçlı araştırmanın vahim neticeler doğuracak şekilde birbirine karıştırılması modern bilimi bir tekno-bilim haline getirmiştir. Modern bilimi felsefi temellerinden uzaklaştırmış ve farklı mecralara saptırmıştır. Ancak ekoloji hareketi mensuplarının ve dinî çevrelerin önde gelen birkaç temsilcisi dışında hiç kimse bu durumu dikkate almamaktadır. Başlangıçta entelektüel maceralarla beslenen bilim, bugün kendisini doğasından tamamen uzaklaştıran bir teknolojik maceracılık batağına saplanmışır (Virilio, 2003, 7-8).

Araçsal aklın temel ilgisi verimlilik. Bu aklın verimlilik ölçütünün nicel olması nedeniyle en etkili olduğu durumlar malzemelerin nicel terimlerle kavranabildiği hallerdir. Günümüz bilimine araçsal akıl hâkim olmuştur ve bu akıl, tüm isteklerin tatmin edilme hakkına sahip olduğunu düşünür. Araçsal aklın işlevi bu düşüncede saklıdır. Bu işlev, isteklerin tatmin edilebilecekleri yollara işaret etmek ve bu isteklerin güçleri ile dünyanın olumsuzluklarını hesaba katarak bunlar arasında bir derece tasnifi yapmaktan ibarettir (Poole, 1993, 59-60).

Bir kimsenin şeyleri ya da kişileri amaçları için birer araç olarak kavraması bunları kontrol altına almaya çalışması demektir. Dolayısıyla araçsal aklın denetim anlamında iktidar ve egemenlik peşinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zaten modern bilimin kurucuları da bilimin amacını insanın doğa üzerinde egemenlik kurması olarak tanımlamışlardı.

Bilimsel araştırma ve makine gücünün uygulaması ile doğal dünyaya hâkim olma ve üzerinde iktidar olma kapasitesi, Aydınlanmanın pek çok düşünürü tarafından paylaşılan

iyimserliğin kaynağıdır. Bilimsel keşifler sayesinde dünya makinesinin işleyişi hakkında uzun süre insanlar için gizli kalmış sırlar açığa çıkarılmıştır. Teknolojik yeniliklerin üretkenliği sayesinde Avrupalılar daha önce insanların bilmedikleri doğal kaynakların rezervlerini çıkarmayı başarmışlardır. Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde doğanın güçlerinin anlaşılması ve bunlara hâkim olunmasının yararları Avrupalı düşünürler için çok daha açık hale gelmiştir. Auguste Comte, Julien Virey gibi düşünürlere göre bilim ve teknolojideki gelişmeler, beşeri tarihin ilerlemeci doğasının reddedilemez kanıtlarıydı (Akt. Adas, 2001, 231). Doğaya hâkim olarak ondan faydalanılacağı düşüncesi, doğa üzerinde egemenlik kurmayı ve ondan yararlanmayı başaramamış toplumların denetim altına alınıp sömürülmelerinin önünü açmış ve bunların gerekçesi olmuştur. Doğanın fethinden “gelişmemiş” toplumların fethine uzanan yol uzun ya da dolambaçlı değildir.

Doğaya hâkim olma çabası bazı düşünürler tarafından savaş metaforu kullanılarak anlatılmıştır. Thomas Carlyle, “Dağları yerinden kaldırabiliriz ve denizleri dümdüz otoyollara çevirebiliriz; hiçbir şey bize direnemez. Doğayla savaşıyoruz; karşı konulmaz makinelerimizle her zaman galip biz oluruz ve yağmalarla döneriz” ifadelerini kullanarak bu durumu açıkça dile getirir. Fransız ekonomist Michael Chevalier gelişme sürecini “kaba maddeye karşı onurlu ve arsız bir mücadele” olarak tanımlamıştır. Chevalier, doğaya hâkim olarak insanın doğayı “uysal bir köle” olarak, insanın rahatına katkıda bulunan bir alet olarak kendisine hizmet etmeye zorladığını söylemiştir (Akt. Adas, 2001, 232).

Modern Avrupa düşüncesi tarihsel ilerlemeye inanmakta, bu ilerlemenin ancak doğa üzerinde hâkimiyet ve sömürü ile gerçekleşeceğini de bilmektedir. Egemenlik ve efendilik itaati gerektirir, itaat ise savaş ya da mücadele ile sağlanır. Bu savaşın amacı, doğanın direncini kırmak ve ona bir kölenin uysallığını kazandırmaktır. İnsanın doğadan faydalanabilmek ve arzularını tatmin etmek için giriştiği savaştan galip

çıkması şarttır. Galibiyet için makinelerin gücünden destek alması gerekmektedir. Makineleri var edense bilim-teknoloji birlikteliğidir. Bu nedenle insan için bu birliktelik bir gerekliliktir. Bilim ve teknolojinin ürettiği makinelerle doğal kaynaklar rezervi olan doğa fethedilecek ve insanlar ondan diledikleri gibi faydalanacaktır.

Çağımız, bilimsel ya da teknik denilen bakış açısının hâkimiyeti altındadır. Pratik amaçlar için inceleyen, araştıran, anlamaya çalışan, ölçen, biçen, daha hızlısını, daha iyisini, daha az enerji ile çalışanın bulma uğraşında olan akıl hayatın merkezine yerleşmiştir. “Dünyaya bilimsel bir gözle bakmak”, “nesnel ya da objektif bakış açısına sahip olmak” ifadeleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak bu ifadeler insanlık tarihine bakıldığında görece yeni ifadelerdir. İnsanlık bu aşamaya gelinceye kadar bazı tarihsel dönemeçlerden geçmiştir. Tanrı’ya boyun eğen insan, bu dönemeçleri geçtikten sonra Tanrı’yı oynamaya soyunmuştur. Doğanın ve varoluşun tam ve mükemmel olduğunu düşünmekten vazgeçmiş, eksiklikler ve birtakım kusurlar bulduğu dünyayı ve hayatı düzeltme çabasına girişmiştir. Bu süreçte dünyaya ve kendisi dışındaki her şeye özne-nesne düalizmi üzerinden bakan aklın kendisini hayatın merkezine koyduğu görülmektedir (Dikmen, 2015, 98).

Bu dönemeç noktalarındaki en önemli isimlerden biri Francis Bacon’dır. Çünkü o akli bilim ve bilgi ile özdeşleştirerek aklın yeni bilimsel iyi hayat tarzına kavuşmasında en büyük güç olacağını ileri sürerek araçsal akıl öğretisinin en büyük mimarlarından biri olmuştur (Özcan, 2006, 207). Bacon, dünyanın geleceğine ilişkin kâhince öngörülerde bulunmuştur. İnsan imparatorluğunun sınırlarının olabildiğince genişleyeceğini uman Bacon, bu iyileşmelerin bütün mümkün varlıkların durumunu da etkileyeceğini öngörmüştür. Bacon, sadece mekanik fizikteki araştırmalarla değil, aynı zamanda biyolojik ve tıbbi araştırmaların gelişimiyle ve zihin-beden ilişkileriyle derinden ilgilenmiştir. DeneySEL metodun, matematiksel bilginin yetersiz kaldığı ya da uygulanamadığı alanlara da tatbik edilebileceğini tahayyül etmiştir (Mumford, 2015, 336).

Yeni Atlantis adlı eserinde geleceği ilişkin görüşlerini anlatan Bacon, kimi henüz gerçekleşmemiş kimi de uzun zaman önce gerçekleşmiş öngörülerde bulunur. Örneğin o, tendonların gücünü, hayati organları ve vücudun sıvı ve diğer özlelerini kuvvetlendirici karışımlardan bahseder (Bacon, 2018, 77). Bilindiği üzere modern tıp bu çeşit pek çok ilaç ve takviye madde geliştirmiştir. Eczanelerden Bacon'ın anlattığı türde vitamin, mineral ve hormonlar tedarik etmek mümkündür. Yine o, meyve bahçeleri ve parklardaki ağaçların ve çiçeklerin mevsiminden daha erken ya da geç açmalarının sağlanmasından, onların doğal süreçlerinden daha hızlı meyve vermelerinin temin edilmesinden bahseder (Bacon, 2018, 77). Günümüzde kimyasal ilaçlar, gübreler ve seralarla, farklı sulama teknikleriyle mevsimi olmayan meyve, sebze ve çiçekler yetiştirilebilmektedir. Ayrıca bu olanaklarla ürünler daha fazla miktarda ve daha hızlı elde edilebilmektedir.

Ancak Bacon insanlığın gerçekleştirebileceği işleri bunlarla sınırlı görmez. O, kar, dolu, yağmur ve su olmayan maddelerden yapay yağmurlar yağdıran; şimşek, yıldırım gibi meteorolojik olayların benzerlerini gerçekleştiren; kurbağa, sinek gibi hayvanlar üreten büyük ve geniş evlerden de bahseder (Bacon, 2018, 77). Bilindiği kadarıyla yapay yağmur ve kar yağdırma çalışmaları mevcutsa da su olmayan maddelerden bunları yağdırmak henüz başarılamamıştır. *Yeni Atlantis*'te hayvanların nasıl üretildiği çok açık anlatılmadığı için genetikleriyle oynanarak suni şekilde üretilen hayvanları Bacon'ın gerçekleştirmiş bir öngörüsü olarak yorumlamak güçtür. Günümüzde genetik yapılarıyla oynanarak farklı canlılar üretilmekte ve canlıların farklı özellikleri birbirine aktarabilmektedir.

Bacon'ın öngörülerinin gerçekleşmesi, insanın doğaya egemen olmasıyla mümkün olmuştur. Bacon'ın amacı, şeylerin nedenlerini ve gizli devinimlerini öğrenmek ve mümkün olan her şeyi gerçekleştirmek için insan egemenliğinin sınırlarını genişletmektir (Bacon, 2018, 75). Bilgi Bacon için yalnızca hâkimiyet sağlayacak araçtır ve o bu düşüncesini saklama

gereği duymaz, aksine açık seçik beyan eder. İnsan bilgisine giden yol ile insan gücüne giden yolun birbirine çok yakın, neredeyse birbirinin aynı olduğunu düşünen Bacon, bilimin tefekkürle arasına sınırlar koyması gerektiği kanaatindedir (Bacon, 2015, 128).

Bacon, Ortaçağ'ın Antik Yunan mirası üzerine yükselen bilgi anlayışına karşı çıkmıştır. Ona göre klasik felsefe bilgi adını hak eden hiçbir şey üretememiştir. Çünkü ondaki sözde bilgeliğin temelleri, yöntemleri ve doğal olarak sonuçları yanlıştır. Platon ve Aristoteles gibi otoritelerin bilgileri verimsiz tartışmalardan, bilimleri de hoş masallardan ibarettir (Cevizci, 2007, 26).

Bacon, antik Yunan bilgeliğinin araştırmacı olmayıp didaktik olduğu iddiasındadır. Yunanların sahip olduğu bilgi sınırlı ve kıt; onlar dünyanın küçük bir kısmını, efsane ve masalları bilmekteydi. Ona göre bilimlerin kendi döneminde durgun ve verimsiz olmaları esas olarak antik Yunan'da teorilerin doğadan ve ampirik dünyadan kopuk olmasının bir sonucuydu. Bacon, Helenistik dönemi de değerlendirir ve bu dönemde mekanik sanatlardaki gelişimi takdir eder. Bu sanatların bir şekilde ilerlemesinin nedeni, onların doğaya ve deneye dayalı olarak çalışmalarındır (Cevizci, 2007, 27).

Bacon, kendi bilgi anlayışına uymadığından genel olarak felsefeye, özellikle de skolastik düşünceyle özdeşleştirilen Aristoteles felsefesine, onun doğa anlayışına ve theoria görüşüne şiddetle karşı çıkmıştır. Faydalı sonuçları olan bilimsel çalışmaları öven Bacon, amacı yalnızca bilmek olan, pratik kaygısı olmayan düşünsel etkinlikleri küçük görmüştür. Bacon'a göre kendi başına gerçeklik ya da kendi başına bilgi yoktur. Tüm bilgiler insana faydalı olmalıdır. Yani insanın yeryüzündeki egemenliğine ve mutluluğuna hizmet etmelidir. İnsanlar bilim sayesinde çalışmaktan, angaryadan, yoksunluktan, baskıdan, kazalardan, hastalıklardan ve şanssızlıklardan uzak, daha mutlu ve daha kolay bir hayata kavuşacaktır (Özcan, 2006, 208).

Batıl inancı yenen anlama yetisi, büyüü bozulmuş dünyaya hükmetmelidir. Güç haline gelen bilgi mahlukatın köleleştirilmesinde ve dünyanın insanlara itaatinde hiçbir engel tanımaz. Dolayısıyla insanların doğadan öğrenmek istediği şey, doğaya ve insanlara tamamen egemen olmak üzere doğayı kullanabilmektir. İronik bir şekilde Bacon'ın öncülük ettiği yolda olgusal zihniyet galip gelmiş ve metafiziğe karşı çıkan Bacon'ın kendisi bile metafizikle suçlanmaktan kurtulamamıştır. Bacon, skolastik felsefe hakkında kullandığı kibirlilik ithamına maruz kalmıştır. Çünkü o, Luther gibi bilginin sağladığı kısır mutluluğu edepsiz bulmuştur. Onun bu mutluluğu böyle görmesinin nedeni, bu mutluluğun hakikate değil, icraata, yani etkili yönetime bağlı olmasıdır (Adorno, Horkheimer, 2010, 20-21).

Bacon'ın eleştirdiği Grek düşüncesi ise, daha çok teorik felsefeye, bilgelik sevgisine, dolayısıyla bir tür hikmet arayışına dayanmaktaydı. Modern düşünce ise semavi olanı terk ettiği ve insanın faaliyetini ve varoluş serüvenini yatay eksenle sınırlandırdığı için yalnızca bilime dayanır (Tarnas, 2011, 39). Bu açıdan bakıldığında Epiktetos'un "İnsanı iyi kılan nedir?" sorusuna verdiği yanıt oldukça anlamlıdır. Ona göre iyi insan, mevcudiyetin bütün yansımalarına bilgece bakan ve saygıyla hükmeden kimseden başkası değildir (Epiktetos, 2017, 51). Günümüzde bir insanı neyin iyi kıldığı sorusu modern hayatta önem taşımamaktadır. Önemli olan başarılı olmaktır ve bu çerçevede sorulması gereken de "Bir insanı başarılı kılan nedir?" sorusudur. Başarılı insansa kuşkusuz mevcudiyete saygıyla bakan kimse değil, mevcudiyete egemen olan ve onu amaçlarına göre kullanabilen kişidir.

Yunan düşüncesi, insanın şeylerle ilişkisinde olduğu kadar, insanların kendi aralarındaki ilişkilerinden de doğmuştur. Pozitif tarzda olan Yunan düşüncesi, doğayı dönüştürmeye değil, insanlar üzerinde etkili olmaya izin vermiştir (Vernant, 2013, 123). Bu nedenle *polis*, siyaset ve yurttaşlık Yunan düşüncesinde önemli kavramlardı ve retorik gibi ikna sanatları gelişmişti.

Bilimsel Bilgi Hâkimiyeti Sonrası Felsefe

“Düşünmek, bilimlerin yaptığı gibi malumat kazandırmaz. Düşünmek, kullanışlı pratik bilgelik sağlamaz. Düşünmek, evrenin bilmecelerini çözmez. Düşünmek, bize doğrudan eyleme gücü bahşetmez.”

Martin Heidegger

Akılın bilim ve bilimsel bilgiyle özdeşleştirilmesi, varlığın maddi olanla tanımlanması, bilmenin çıkarla bir tutulması etkisini felsefede de göstermiştir. Felsefe bilimde yaşanan gelişmelerden ve bilimsel bakış açısının hâkimiyet kazanmasından ciddi şekilde etkilenmiş, hem saygınlığı azalmış hem de kendisini konuları bakımından daraltma yoluna gitmiştir. Onun bu şekilde değişime uğramasında kendisine yönelik eleştirilerin önemli bir payı vardır. Bir zamanlar “bilimlerin kraliçesi” olarak görülen felsefe, Aydınlanma ile beraber özellikle metafiziği içerdiği için büyük saldırılara uğramış ve sarsılmıştır. Felsefe artık hakikatin bilgisine erişme iddiasında bulunmayı bırakmış, bilime yardımcı olmayı misyon edinerek varlığını sürdürme yoluna girmiştir. Ancak aklın ve felsefenin faaliyet alanının bilimsel olanla sınırlandırılması oldukça yeni bir durumdur.

Klasik ve skolastik anlamda akıl, insanın ruhsal boyutunu veya varlığın kaynağı ve amacına ilişkin en temel problemleri ortaya koyma ve sorgulama kapasitesini ifade eder. Bakış açısını evrenin aşkın ilk neden ve insani varlığın üstün

iyiliğine yönelten klasik ve Hristiyan geleneklerinde varolan akıl, bu problemlere yönelik uygun yanıtlar geliştirmiştir (Hanratty, 2002, 96).

Felsefe konusunda önemli görüşler ortaya koyan Aristoteles'e göre insan, rasyonel bir canlıdır ve gerçekliğin doğası hakkında problem ortaya koyma ve her şeyin ilk nede-nini veya temelini araştırma özelliğine sahiptir. Hem Platon hem de Aristoteles için insan, varlığın gerçek düzenini açıkla-maya çalışan ve her şeyin ilahi amaçla uyumluluğunu gösteren bir varlıktır (Hanratty, 2002, 70).

Antikçağ filozofları insanın, evreni, evrenin ilkelerini, düzenini, yapısını ve doğasını anlama çabasını meşru görmek bir yana onu en üstün faaliyet türü saymışlardır. Felsefe bu çabanın adıdır ve bu çaba insanı Tanrı'ya yaklaştırır. Bu nedenle o dönemlerde felsefe çok önemli bir etkinlikti. Örneğin Cicero'ya göre doğru yaşamakla ilgili bütün sanatların öğretilmesinin yolu, onun bilgelik arayışı olarak tanımladığı felsefeye sıkı sıkıya bağlıdır (Cicero, 2014, 9). Bütün bilgilerin anası olan felsefe, Platon'a göre tanrıların bir armağanıdır. Cicero, felsefenin tanrıların bir keşfi olduğunu düşünür. Cicero, çok önemli sonuçlar doğuran bir güç olan felsefenin bütünüyle tanrısal olduğu iddiasındadır (Cicero, 2014, 68).

Plotinus'un okulu da felsefeye büyük önem vermiştir. Onlara göre felsefe, erdemli yaşama davetidir. Filozof bir hocadır, zihinlere yön veren kişidir. Kendi evren algısını anlatmaya değil, tinsel temrinlerle öğrencilerini yetiştirmeye çalışır (Hadot, 2016, 14).

Felsefe, yüzlerce yıl ilk ilkelerin, nedenlerin, değişmeden kalanın, varlığın doğasının ve özünün bilgisi peşinde olmuş, varlığı bütüncül bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. Bu süreçte birçok filozof spekülasyonlarda bulunarak bu konulara ilişkin hakikati ortaya koymaya çalışmıştır. Felsefe yalnızca bilme meselesi olarak değil, bir anlama, varlığı ve oluşu kavrama çabası olarak sürdürülmüştür.

Hikmetin değil, malumatın, kullanışlı pratik bilginin, eylem gücünün, amaçlara ulaştıran araçların bilgisinin önem

kazanması ve aklın faaliyet alanının sınırlandırılmasıyla felsefi spekülasyon gözden düşmüştür. Artık bu tarz spekülasyonlara birer hakikat olarak değil, birer hurafe olarak bakılmaya başlanmıştır. Bu süreçte modern düşünürler, geleneksel felsefeye karşı ciddi eleştiriler yöneltmiştir.

Descartes, *Aklın Yönetimi İçin Kurallar* adlı eserinde ikinci kural olarak “Uğraşmamız gereken konular, yalnızca aklımızın kesin ve açık bir bilgi edinmeye yeteceğini kestirebildiklerimiz olmalıdır.” ilkesini vaz eder (Descartes, 2010, 10). Aslında Descartes bu ilkeyle geleneksel felsefeyi sorgulamaktadır. Kuşkusuz geleneksel felsefe, aklın kesin ve açık bir şekilde bilgi edinebileceği konuları aşmakta, bunların çok daha ötesini anlama gayretinde bulunmaktadır.

Araçsal aklın ortaya çıkışında büyük rol oynamış, yükselmekte olan zihniyeti açıkça kavramış olan Bacon’ın geleneksel felsefe eleştirileri Descartes’inkinden çok daha serttir. Bacon’a göre felsefe, batıl inanç ve ilahiyat kaynaklı bir yozlaşma içindedir. Bu durum felsefeye büyük zarar vermiştir. Tartışmacı ve sofistike felsefe türü zihni gafil avlar, yani hayalci ve yarı şiirsel felsefe zihni baştan çıkarır (Bacon, 2015, 68).

Felsefede “saçma sapan kavramlar” yer almaktadır ve bu kavramlara gösterilen saygı aklın bir hastalığı olarak düşünülmelidir. Bacon’ın eleştirilerinden nasibini alanlar yalnızca antik dönem filozofları değildir. O, bazı modern yazarları da bu tür saçmalıkları müşfik karşılamakla suçlar ve doğa felsefelerini Eski Ahit’e, Yeni Ahit’e ve diğer kutsal kitaplara dayandırdıkları için eleştirir. Ona göre onların bu davranışı ahmaklıktır ve bu ahmaklığın gözden geçirilip şiddetle bastırılması gerekir. Hayalci felsefe ve sapkın din, ilahi olan ile insani olanın sağlıklı karışımından türemiştir (Bacon, 2015, 69).

İnsan aklının evrenin sonu, Tanrı’nın varlığı, insan ruhunun ölümsüzlüğü konularına merak duymasını anlayışla karşılayan ancak bu konularda bilginin mümkün olmadığını savunan Kant da geleneksel metafiziği eleştirmekten geri durmamıştır. Ona göre felsefe içi boş bir sürü incelikle çar-

pıtlmıştır ve yüzeysel olarak derinlik sahibi gibi görünmesi, dört tasım biçimini skolastik saçmalıklar saymayı önleyemez (Kant, 2010, 17).

Geleneksel felsefeye en şiddetli eleştirilerde bulunan isimlerden biri de David Hume'dur. O, empirist ve natüralist ilkeleriyle klasik anlamda metafiziksel sorgulamalar yapmayı mahkum etmiştir. Hume, felsefesi ile aklın yetersizliğini göstermeye, benlik ve dünyanın sonu ile varlığın kaynağı ve amacı hakkında bir şeyler bilmek için yapılan bütün çabaların boş olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre empirist ve natüralist bilgi kuramı, bilinmeyen ve görülmeyen nedenler ve niteliklerle ilgili spekülative ilizyonlara karşı sürekli bir düzeltme sağlayacaktır. Böylece Tanrıbilim ya da skolastik metafizik ile ilgili kitaplar ateşe atılabilecektir. Çünkü bunlar safsata ve hayalden başka hiçbir şey içermezler (Hanratty, 2002, 71).

Geleneksel felsefeye ve metafiziğe yönelik eleştiriler modern dönemde sıklıkla ortaya atılır olmuştur. Bu dönemde felsefe, anlam ve niteliğini değiştirmiştir. Bir yandan dinin egemenliğindeki işlevinden ve tefekkürden koparken, diğer yandan da antikitedeki Yunan düşüncesinden çok farklı bir sorgulama biçimi ve amacına yönelmiştir. Bilmekteki amaç, hakikate ulaşmak değil, insan için bilmektir. Düşünme, düşünmek için değil, yapmak içindir. İnsanın iyiliği öncelikle iktidarının sağlanmasıdır. Bu nedenlerle felsefe de spekülative kimi bilgiler topluluğu olmaktan öte gelişimin güçlenmesinin yollarını göstermelidir (Sarfati, 2010, 2-3).

Modern dönemde felsefenin soruları ağırlıklı olarak varlığa değil de varolanın çeşitli görünümüne yönelmiştir. Görünüm felsefenin merkezine yerleşmiştir (Köktürk, 2017, 11). Öte yandan geleneksel felsefe gibi din ve ahlak da modern dönemde değişime uğramıştır. Bunun temel nedeni, modern bilimin dünyayı betimleme ve açıklama yolunun dünyanın dinin ve ahlakın iddialarına tekabül eden hiçbir şey içermediğini ima etmesidir. Din ve ahlak hakikat alanından sürgün edilmiştir. Artık kendilerine farklı bir statü bulmaları gerek-

miştir. Geçmişte insanların modern öncesi dünyada anlam-
lar, amaçlar ve değerler bulmalarının nedeni, dünyayı kendi
arzu ve umutlarıyla kuşatmalarıdır. Ancak geçmişte insanlar
anlam, amaç ve değerlerin kaynağının kendi arzu ve umutları
olduğunu görmede başarısız olmuşlardır (Poole, 1993, 96).

Görünenin ötesine aklın erişemeyeceği kabulü ile akıl ve
bilgi sınırlandırılmış, bu sınırların ötesine ilişkin olarak söyle-
nen sözler saçmalık veya hurafe olarak görülmüştür. Bu tarz
söylemlerde bulunmak da tuhaf karşılanmaya başlanmıştır.
Bilimlerin felsefeden ayrılıp bağımsızlıklarını elde etmeleri ile
felsefenin gücünde ve etkisinde azalma olmuştur. Evreni, ev-
renin varlığını, ilkelerini, amaçlarını, düzenini açıklayan sis-
temler kuran, bu konularda spekülasyonlarda bulunan felsefe
modern dönemde kavram analiziyle yetinir duruma gelmiştir.

Analitik felsefe sözcüğü, özellikle Anglosakson coğraf-
yada dil analizine dayalı felsefi araştırmaları belirtmek için
kullanılan bir ifadedir. Bu tarzda yapılan felsefi araştırmalar,
felsefi problemlere dil açısından yaklaşma ve bunlara dil
analizi yoluyla çözüm arama noktasında ortak bir yaklaşıma
sahiptirler (Rossi, 2008, 9-10). Kısaca analitik felsefe, felsefe-
nin asıl işini dil analizi olarak kabul eden bir felsefi okuldur.
Analitik felsefenin geleneksel felsefeden en önemli farkla-
rından biri, analitik felsefenin ahlaki ya da ruhani gelişme
ile ilgilenmeyip yalnızca doğruluk ve bilgiyi amaçlamasıdır
(Preston, 2016, 16).

Analitik felsefe, metafiziğe ilişkin olumsuz bir bakış açı-
sına sahiptir. Analitik filozoflara göre bir bütün olarak dün-
ya ile ilgili ispatlanamaz ve sınanamaz metafizik önermeler
gerçek anlamdan yoksundur. Felsefe herhangi bir soyut ger-
çeklik kavrayışına bağlanmaksızın somut kullanımlarına ba-
karak dilin kullanım biçimlerini ve bu kullanım biçimlerinin
ürettiği anlamları açığa çıkarmakla ilgilenmelidir (Tarnas,
2014, 191).

Analitik geleneğe mensup önemli filozoflardan biri olan
Carnap'ın metafiziğe ilişkin görüşleri analitik felsefenin meta-

fiziğe, dolayısıyla geleneksel felsefeye bakışını göstermesi bakımından önemlidir. Ona göre metafizik, Heidegger'in *Metafizik Nedir?* adlı eserinin mükemmel bir örnek teşkil ettiği biçimde sözde beyanlarla doludur (Rossi, 2008, 43). Bu kabulü nedeniyle analitik felsefe açısından metafizik anlamsız söz yığınlarıdır.

Analitik felsefe, metafizik dışında etik alanda anlam ve değer sorunları hakkında da iddialarda bulunmuştur. Bu iddialara göre anlam ve değer sorunları sanki olgular hakkında bir şeyler söylüyormuş gibi konuşanlar ya kendi duygularını dile getirirler ya da başkalarının duygularını etkilemeyi amaçlarlar. Yaşamın anlamı ve değeri gibi sorular hakkında anlamlı bir şekilde konuşulamayacağı için yapılacak en doğru şey susmaktır (Ünder, 1996, 71). Ancak insanın en temel meseleleri hakkında susmasını istemek genel olarak kabul edilir bir durum değildir. Öncelikle insan, eylemlerinin doğruluğu konusunda nihai bir bilgiye sahip olamasa dahi eylemde bulunmak ve bu eylemlerin niteliği hakkında bir kanaate sahip olmak zorundadır. Ayrıca hem kendi hayatının hem de diğer canlıların hayatının anlamına ve değerine ilişkin inanç ve düşüncelerinin olması gerekir. Bu inanç ve düşünceler kişinin kendi hayatı ve diğerlerinin yaşamı ile ilgili konularda birtakım davranışlar sergileyip bazı davranışlardan kaçınmasına kaynaklık ederler. Dolayısıyla insan hayatının en temel konuları sessizlikle geçiştirilemezler.

Her ne kadar analitik filozoflar metafiziği ve etiği dışlayarak felsefenin geçerliliğini korumak istemişlerse de modern dönemde filozofların etki ve öneminde daha önce görülmemiş bir düşüş olmuştur. Felsefenin ikinci ve hatta üçüncü ke-man durumuna düşmesi modern dönemde gerçekleşmiştir. Descartes'ın felsefesini Galilei'nin keşiflerine dayandırmasından sonra felsefe, doğanın kapsayıcı bir yorumuna ulaşmak ve insan bilgisini bu yoruma uydurmak için bilimcilerin ve onların insanı hayret içinde bırakan keşiflerinin bir adım gerisinde kalmaya mahkum olmuş gibidir (Mumford, 2015, 418). Felsefenin geri planda kalması, bilimin yükselmesiyle beraber sözün kudretten düşmesinin neticelerinden biridir.

İNSAN YAPIMI DÜNYA

Büyük Dönüşüm: Dünyanın Çehresi Değişiyor

“Hakiki dünyayı ortadan kaldırdık. Ne kaldı ki yerine? Görünen dünya belki? Ah, hayır. Hakiki dünyayla birlikte görünen dünyayı da ortadan kaldırdık.”

Nietzsche

Modern bilim ve teknoloji birçok kişi tarafından insanlığın en büyük başarısı ve insan aklının en büyük ürünleri olarak görülmektedir. Ancak bu akıma karşı çıkarak farklı bir konum alan düşünürler de olagelmıştır. Bunlardan biri de Jonathan Swift’tir. Geleneksel görüşe karşı çıkan Swift, en büyük icatların hep cehalet dönemlerinde ortaya çıktığını söylemiş ve buna pusula, barut ve matbaa örneklerini vermiştir. Ona göre bu tür icatlar gelişmiş ulusların değil, hep en vasat ulusların eserleridir (Swift, 2017, 69).

Bu konuda benzer, hatta daha sert eleştiriler getiren en önemli isimlerden biri de Rousseau’dur. Rousseau, hem Aydınlanma döneminde hâkim olan mekanik evren anlayışını benimsemiş hem de Aydınlanma hareketine karşı görüşler ortaya koyarak farklı bir duruş sergilemiştir. Rousseau, bütün hayvanlarda gerekli şeyleri elde etmek ve kendilerini yok etme veya tedirgin etme eğilimindeki her şeye karşı kendini güven altına almak için doğanın yön verdiği ustalıkla yapılmış bir makine görür. İnsan makinesinde de aynı şeyi görür

(Rousseau, 1995, 102). Bu ifadeler onun mekanizmi benimseydiğini açıkça ortaya kaymaktadır.

Diğer yandan o, Aydınlanma hareketinin en temel görüşlerine karşı çıkar. Ona göre insanın uygarlaşması ile ortaya çıkmış olan bilim iyi bir şey değildir. Rousseau, bu konudaki görüşünü bir efsaneye dayandırır. Mısırlılardan Yunanlara geçmiş eski bir efsaneye göre bilimleri icat eden, insanların rahatına düşman bir tanrıdır. Rousseau, bu efsanede bir hakikat payı olduğunu düşünür ve bilimlerin ortaya çıkışını bu görüş etrafında yorumlar. Ona göre dünyanın eski tarihleri karıştırıldığında, şüpheli belgeler felsefe yoluyla aydınlatıldığında insan bilgilerinin zannedildiği gibi güzel bir kaynağı olmadığı görülecektir. Astronomi boş inançlardan; güzel söz söyleme hırstan, kinden, dalkavukluktan, yalandan; geometri cimrilikten; fizik boş meraktan; ahlak da dahil olmak üzere hepsi birden insanın kendini beğenmesinden doğmuştur. Bu durum, bilim ve sanatları doğuranın insanın kötü yönleri olduğunu göstermektedir. İnsanın kötü yönlerinden doğduğu için bilimlerin meziyetlerinden kuşku duyulmalıdır (Rousseau, 2011, 19).

Doğuşlarında kötülük bulunan bilimler yukarıda ismi geçenlerle sınırlı değildir. Bazı sanatlar lükse hizmet etmek içindir. Haksızlıklar, hukuk biliminin ortaya çıkış nedenidir. Tarihi ortaya çıkaranlar, zalim hükümdarlar, savaşlar ve isyanlardır. Rousseau'ya göre amaçları boş olan bilimlerin etkileri çok daha zararlıdır. İşsizlikten doğdukları için işsizliği beslerler, geri gelmeyen vakitlerin yitirilmesine neden olurlar. İyilik etmemeyi kötülük sayan Rousseau, bilim sayesinde hangi yıldızlarda hayat olduğunu, hangi böceklerin inanılmaz şekilde çoğaldığını öğrendiğimizi varsayar ve sorar: "Bütün bunları öğrenmemiş olsaydık daha mı kötü yönetilecektik? Daha az güçlü, daha az sağlıklı, daha az ahlaklı mı olacaktık?" (Rousseau, 2011, 20-21).

Bilimleri ortaya çıkış nedenlerine ve etkilerine göre değerlendiren Rousseau'ya göre bilimler ve sanatlardaki ilerleme insan mutluluğunu arttırmadığı gibi ahlakı da bozmuş, bu yüzden zevki de berbat etmiştir (Rousseau, 2011, 31). İnsan türünün ilerleyişi, onu durmadan ilkel durumlarından uzaklaştırır ve bu yüzden yeni bilgiler biriktikçe bütün bilgilerin en önemlisini elde etme aracı da daha fazla yok olur (Rousseau, 1995, 80).

Teknolojiyi tüm boyutlarıyla ele alıp hakkında olumlu ya da olumsuz bir yargıda bulunmak güçse de onun hakkında düşünmek bir gerekliliktir. Heidegger, teknolojinin bugün insanlığı üzerinde sürekli düşünmeye zorlayan bir sorun haline geldiğinin farkındadır. İnsanlar bu teknolojiyle ne yapacakları konusunda sürekli kararlar almak zorundadır. Çünkü teknoloji, insanları dünyanın yapısını değiştirmeye zorlamaktadır (Pöggeler, Alleman, 2001, 70).

İnsanoğlu teknolojiyi meydana getirmiş, teknolojinin hızlı gelişmesi ve yaygın kullanımı hem Dünya'nın kendisinde hem de insan hayatında büyük değişimlere yol açmıştır. İnsan müdahalesinin kapsam ve yoğunluğunun teknolojinin getirdiği imkânlarla artması, öncelikle doğal olanın azalması ve kimi yerlerde tamamen yok olmasına neden olmuştur.

Doğal dünya, artık insanların onun yasalarına ve kaprislerine maruz kaldığı gizemli öteki değildir. Koruma politikaları tarafından belli belirsiz bir şekilde korunarak varlığını sürdüren bir varlıktır. İnsani kapasitenin doğal dünyayı dönüştürme kapasitesinin egemen olduğu bir çevrede, başlıca özelliği daimi dönüşüm olan istikrarsız bir dünyada yaşamaktayız (Poole, 1993, 52). İnsan üzerindeki egemenliğini yitiren doğa, varlığını sürdürmek bakımından insanın insafına, merhametine ve çıkarlarına muhtaç duruma gelmiştir. İnsan artık doğayı ya insafı, ya merhameti ya da doğayı korumada çıkarı olduğu için koruyacaktır. Bu nedenlerden en güçlüsü,

insanın doğayı korumada çıkarının olmasıdır. İnsan, doğanın kendisi için yararlı olduğunu fark ettiği alanlarını korumaya çalışırken, diğer alanların varlığına ya da yokluğuna gerçek bir ilgi duymamaktadır.

Doğa, bir diğer adıyla tabiat insan elinin değmediği, yüzü, gökyüzü ve bu ikisinde yaşayan bütün varlıkları ifade eder (Mumford, 2015, 378). Doğa anlamında çevre kavramı da kullanılmaktadır ve bu sözcükle insani olmayan varlık ve mekânlara, özellikle de yaban ve doğal olan şeylere işaret edilmektedir (Ünder, 1996, 6). Genel olarak doğa, tabiat ve çevre sözcükleri ile insan müdahalesine uğramamış varlıklar kast edilmektedir ve her geçen gün bu varlıkların sayısı, yapay olanların artışına paralel bir şekilde azalmaktadır.

Canlılar ve canlılık konularında önemli görüşler ileri sürmüş olan Aristoteles'e göre doğal olanlar, varlık nedeni doğa olanlardır. Bunlar, hayvanlar, bitkiler ve yalın cisimlerdir. Aristoteles, yalın cisimlerle toprak, ateş, hava ve suyu kasteder. Bunların hepsi kendi içerisinde nitelik, nicelik ya da yer açısından bir devinim ve durağanlık ilkesi, ayrıca bir oluş gücü taşır. Bu tür bir ilke taşıyan her nesnenin bir doğası vardır. Buna karşılık insan yapımı olan sedir, giysi gibi şeylerin bu anlamda bir doğaları yoktur. Kendi içlerinde bir devinim ve durağanlık ilkesi taşımazlar. İçlerinde hiçbir doğal değişim gücü yoktur. Doğal varlıklardaki gibi kendi başlarına bir yapma-yaratma ilkesi taşımazlar. Bu ilke onlara ancak dışarıdan gelebilir (Özcan, 2006, 95).

Hayatın makinenin özelliklerine sahip olduğu fikri, insanın doğayı anlama, manipüle etme, kontrol etme ve yaratma arzusunu yansıtır. İnsan yaratıcısının yeteneklerini elde edebileceğini hissedince yerinde duramamış, kendi bilgisi ve gücüyle bir şeyler yaratma uğraşına girmiştir (Frankl, 2003, 203).

Nitekim günümüzde icat edilen ve teknoloji aracılığıyla üretilen şeyler verili bir temanın çeşitleri değildir. Bunlar

yeni bir tema oluşturan varlıklardır. Örneğin 94 numaralı element, plütonyumdur. Bu element kısa bir süre öncesine kadar yokken, resmen “Tanrı gibi davranan” insanın müdahalesiyle U 238’in işlenmesi sonucu varlıklar arasına katılmıştır. Bu yeni şeylerin üretilebilmesiyle hem Dünya çığır açan bir değişikliğe uğramış hem de insan esaslı bir değişim geçirerek “homo faber” statüsünden “homo creator” statüsüne geçmiştir (Anders, 2018b, 26).

“Homo creator” statüsüne geçen insan, doğal dünyaya özgü görünümlere son veren devasa bir teknolojik girişim başlatmıştır. Doğal dünyanın yerine zorla yapay bir dünya koyma girişimi uzun vadede doğal olan şeylerin yadsınmasına yol açmıştır. Doğal dünya yok edildiğinde yerine yapay bir dünya koymaktan başka bir iş kalmaz (Baudrillard, 2005b, 31).

İnsanın arzuladığı yapay evrenin gerçeklik kazanması durumunu tasvir eden Nermi Uygur şunları söyler: Artık insanlar güneş olmayan güneşle ısınıp, havasız havada soluyabilecek, tahılsız ekmek yiyebilecek, sevişmeksizin çocuk sahibi olabileceklerdir. Ancak bu dünyada yaz, deniz, orman, kuş, çiçek vb. şeyler olmayacaktır. Böyle doğasız bir dünyada hayat yaşamaya değer midir? Bu soru bir yana, insanlar yapay dünyalarından hoşnutsuzluk duyup “doğasız olmaz, bize doğa gerek” diyerek doğaya özlem duymaya başlayabilirler. Ancak doğa tamamen yitirildiğinde iş işten geçmiş olacaktır ve bu özlemin kimseye faydası olmayacaktır (Uygur, 2018, 123).

Dionysos, doğanın kendiliğinden ortaya çıkan bolluğunun getirdiği mutluluktur ve insana doğayla ve insanlıkla yeniden birleşme imkânı verir (Nietzsche, 2018a, 95). Ama artık doğanın olmadığı yapay dünyada ne doğanın bolluğundan kaynaklı mutluluk ne insanın doğayla ve diğer insanlarla birleşme imkânı ne de Tanrı Dionysos vardır. İnsan doğayla

birlikte, gizem duygusu, huşu duygusu ve yücelik duygusu gibi birçok duygusunu da yitirecektir. Dolayısıyla tam olarak bilincinde olmasa da doğaya ve bu yitirdiklerine dair bir özlem duyması kuvvetle muhtemeldir.

Çeşitli türlerin ortadan kalkması, sıfır ölümlü temiz savaşa değil, sıfır doğumlu saf savaşa gerçekleşecektir. Sıfır doğumlu savaşta canlıların biyolojik çeşitliliğinden çıkarılan bazı kayıp türler bir daha geri gelmeyecektir. Bu savaş, açık alanda değil, laboratuvarlarda yapılacaktır. Bu laboratuvarların kapıları, dar bir gezegenin kirliliğine daha iyi uyum sağlayacağı iddia edilen gen ötesi canlıların “parlak” geleceğine açılmıştır (Virilio, 2003, 138-139).

İnsanın doğal nesneleri doğal olmayan nesnelere dönüştürebilmek gibi bir özelliği vardır. Kuşkusuz pek çok hayvan da doğada bulunan araçlardan özellikle yuva yapımında faydalanmaktadır. Ağaç dalları, taşlar ve yapraklar, hayvanların yararlandığı başlıca kaynaklardır. Hayvanların kullandığı araçların en belirgin özelliği, bunların en ilkel insan kültürünün araçları ile bile güçlülükle kıyaslanabilecek ölçüde basit ve sınırlı olmalarıdır. Ateşten yararlanan hayvanlar olmadığı gibi düzenli olarak yeni araçlar üreten, yeni araç tasarımları geliştiren, başka araçlar yapmak için diğer araçları kullanan veya edindiği teknik bilgileri sonraki nesillere aktaran hayvanlar da yoktur (Basalla, 2013, 29).

Hayvanlar ateşe veya insanın kullandığı araçlara gereksinim duymadan varlıklarını sürdürürler. Aslında insan da varoluşunun zoolojik düzleminde, hayvan olduğu ölçüde hayvanlar gibi bu araçlara ihtiyaç duymaksızın yaşayabilirdi. Kuşkusuz, böyle bir hayat şu an yaşanan hayattan oldukça farklı bir hayat olurdu. Ancak yine de insan türü hayatta kalmayı başarabilir ve neslini devam ettirebilirdi.

Rousseau da bu konuda benzer görüşler öne sürmüştür. Ona göre ilk insanlar için çıplaklık, konut yokluğu ve bizim

gerekliliğine inandığımız bütün boş şeylerden yoksunluk, büyük bir talihsizlik olmadığı gibi bu insanların hayatlarını sürdürmelerinde de büyük bir engel değildir (Rousseau, 1995, 100).

Ortega Gasset de benzer görüşlere sahiptir. Ona göre insanların hayvani ihtiyaçlarının karşılanmasında teknoloji gerekli değildir. O, teknolojinin Taş Devri'nde bile şu an olduğu kadar gereksiz bir şey olduğunu düşünür. Ona göre hayvanlar gibi insan da ateş ve araçlar olmadan yaşayabilirdi (Basalla, 2013, 29). Ancak "homo faber" olarak da tanımlanan insan, alet yapabilme becerisiyle teknolojiyi geliştirerek dünyayı değiştirme yolunu seçmiştir.

Teknoloji, insanın varlığını sürdürme uğraşında öncelikle bir olanak keşfidir, olanak gerçekleştirmesidir. Teknoloji sayesinde insan, binlerce yıldır farkında olmadığı olanakları keşfetmiştir. Göklerde uçmak, uzayda yolculuk etmek, denizlerin derinliklerini görmek, atomu parçalamak, evrenin uzak bölgelerini tanımak hep teknoloji sayesinde gerçekleşen olanaklardır. Keşfedilen ve gerçekleştirilen teknolojiyle insan hayatı yeni ve başka bir hayat olmuştur (İnam, 2002, 104).

Teknoloji, doğayı öncelikle sömürme ve tahakküm altına alma tarzında açığa çıkarır. O, tabiata tahakküm altına alınabilir ve alınması gereken bir şey olarak bakar. Fakat mesele bundan ibaret değildir. O kendisini insanın kendisinde mündemiç bir talep olarak ve onun özgürlüğünün bir sonucu olarak açar. Bu talep içerisinde ve sayesinde o, tabiat üzerinde ve insan üzerinde tahakküm kurar. Teknoloji bir kaderdir fakat üstün bir güç tarafından takdir edilmiş olma manasında değil, insanların doğayla ve kendileriyle karşılaşma tarzı anlamında kaderdir (Ruin, 2017, 67).

Çerçeveleme olarak teknoloji, bu dünyanın açığa çıkarılan, gizi çözülen ve insanın kullanımı için depolanan, işlenmiş bir malzeme olarak anlaşılmasına yol açar. Teknoloji, dünyadaki şeylerin enerjisinin kullanılmasını ve bu enerjinin

depolanmasını talep eder. Heidegger, teknolojinin bakış açımıza hâkim çerçeve haline gelerek varlıkları değerlendirme tarzımızı nasıl değiştirdiğine dair bazı örnekler verir. Ona göre çiftçinin tarlayı düzene sokması, tarlayı koruma ve onunla ilgilenme anlamına gelir. Teknoloji bağlamında tarımla ilgilenen ise, toprağa meydan okur. Bu kişiler, doğaya saldırarak onu düzene sokarlar. Ekinlerin genetiğini değiştiren çağdaş tarım, bu kişilerin zihniyetini tam olarak yansıtmaktadır (Johnson, 2013, 124).

Teknolojinin insanlar için olmazsa olmaz bir ihtiyaç olmadığını bilmek, yaşadığımız sürecin kaçınılmaz olmayıp, bir tercih meselesi olduğunu görmek bakımından önemlidir. İnsanlık tarihinin çok büyük bir bölümü gelişmiş teknolojik araçlar kullanılmadan geçmiştir. Şu an çocukların bile ellerinde bulunan teleskoplar modern dönemde ortaya çıkmıştır. Ve ilk icat edilen teleskoplar, günümüz teleskopları ile kıyaslanamayacak kadar basittir. Öte yandan teknolojik açıdan son derece ilkel bir seviyede olan kabileler, günümüze kadar varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır.

Teknolojinin gereksizliğine ilişkin bir örnek olarak otomobillerin ortaya çıkışından bahsedilir. Otomobil, bir ondokuzuncu yüzyıl icadıdır ve insan, Nikolaus A. Otto'nun 1876 yılında içten yanmalı motoru geliştirmesinden önce de mutlu ve rahat bir hayat sürmüş, bir yerden bir yere gitmeyi başarmıştır. Otomobilin icadı, bir gereksinimden kaynaklanmamıştır. Otomobil, uluslararası ölçüde bir at krizi ya da at kıtlığı nedeniyle bulunmamıştır. Kamuoyunu etkileyen kimseler, at yerine yeni bir ulaşım aracı bulunması için bilim insanlarına çağrıda bulunmamıştır. Bir ihtiyaca binaen icat edilmeyen otomobil, varlığa gelişinin ilk on yılı boyunca kendisini satın alanlar tarafından bir eğlence aracı veya oyuncak olarak görülmüştür (Basalla, 2013, 19). Günümüzde ise, atlar yollardan çekilmiş, otomobiller ulaşım aracı olarak hâkim konuma geçmiş ve hemen her yetişkin tarafından ihtiyaç olarak algılanır

hale gelmiştir. Otoyollar bir ağ gibi yeryüzünü kuşatmakta ve motorlu taşıtlar da bir tür sürü gibi bu yollarda hareket etmektedir.

İnsan modern dönemde tüm varlıkları kendi arzularına göre şekillendirebileceği ve keyfince kullanabileceği malzemeler olarak görmeye başlamıştır. Bu bakış açısı ile alet yapabilme becerisinin birleşmesi dünyayı bugüne dek eşî benzeri görülmemiş bir değişim sürecine sokmuştur.

Kuşkusuz insanlar aletler ve araçlar yapmaya modern dönemde başlamamıştır. Benzer şekilde mekanizasyon ve sistem oluşturma çabaları da tarihte yeni olan şeyler değildir. Yeni olan şey, bunların insan varoluşunun bütün boyutlarını hâkimiyeti altına almasıdır. Bundan önceki diğer uygarlıklar, tekniğin yöntemlerinin ve hedeflerinin derin bir şekilde etkisi altında kalmadan hayatlarında tekniğe bir yer vermiştir. Modern teknolojinin saat, matbaa, su değirmeni, pusula, dokuma tezgâhı, barut, kağıt, matematik, kimya, mekanik gibi tüm araçları başka bazı kültürlerde de var olmuştur. Çinliler, Araplar ve Yunanlar makineye doğru atılan adımların çoğunu Avrupalılardan çok daha önce atmışlardır. Giritliler, Mısırlılar ve Romalılar, mühendislik alanında önemli çalışmalar yapmışlardır. Ancak Batı Avrupalılar fiziksel bilimleri ve matematiğe bağlı disiplinleri diğer hiçbir kültürün erişemeyeceği bir noktaya taşımış ve gündelik hayatı makinenin temposuna ve kapasitesine adapte etmiştir (Mumford, 2017, 18).

“Homo Creator”un Dünyası

*“Evreni avucunun içine alıp
düzeltebileceğini mi düşünüyorsun?
Bunun olabileceğini sanmıyorum.
Evren kutsaldır. Onu düzeltemez-
sin. Onu değiştirmeye kalkarken,
onu yıkmış olursun.”*

Tao The Ching

Modern insan, basit aletler yapmanın ötesine geçerek “homo faber” olmaktan çıkıp “homo creator” niteliğine geçmiştir. Artık o, mevcut olanın birleştirilmesiyle yetinmeyi bırakmış, doğada mevcut olmayan varlıklar yaratma işine girişmiştir. Böylece Dünya geçmiştekinden son derece farklı, insan yapımı bir dünya haline gelmiştir.

Bu süreç aslında daha onyedinci yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Süreci başlatan, cennet ve sonsuz hayatı konu edinen milenarist tipte bir teolojik motivasyondur (Lecourt, 2005, 17). Süreci sağlayan ise teknolojidir. Teknoloji, yalnızca bilimsel bilgilerin birtakım karmaşık cihazlara dönüştürülmesinden ibaret değildir. Teknoloji, bize çevremizi manipüle edebileceğimiz ve dolayısıyla çevreyi manipüle edilebilecek bir şeye, aynı zamanda bir araca dönüştürebileceğimiz fikrini aşıl原因 bir dizi karmaşık ve iç içe geçmiş inançlar ve davranışlar toplamıdır (Sartwell, 2000, 150).

Bilimsel ilerleme sürecinde büyüğü bozulan dünyada insan, toz toprakla, ateşle, suyla, çamurla olan geleneksel

bağlarını kaybetmeye başlamıştır. İnsan bu süreç içerisinde toprak, su, çamur, bitki ve hayvanlarla dolu olan kırsal hayattan “topraksız” kent hayatına geçmiştir (Çabuklu, 2012, 74). Pek çok kültürde insanın topraktan geldiğine, topraktan yaratıldığına inanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında toprak yerine beton ve asfalt üstünde yaşamayı tercih eden insanın aslını inkâr ettiği veya aslından uzaklaştığı söylenebilir. Topraksız yaşayan insan, seçtiği yeni hayat biçimiyle canlılığa izin vermeyen beton, çelik, asfalt ve plastik arasında sıkışmıştır.

İnsanın yapay dünyasının temelinde plastik bulunmaktadır. Plastik, yapay dünyamızda her şeyin kendisinden var edildiği bir ilk madde, öz olarak düşünülebilir. Bu bağlamda onu dinî tasavvurda insanın yaratıldığı toprağın karşılığı olarak görmek mümkündür. Canlıların hamurunu yoğuran Tanrı’ysa, plastik nesnelerin hamurunu yoğuran da endüstri-dir (Çabuklu, 2012, 107). Dolayısıyla yapay dünyanın tanrısı endüstrinin gerisinde duran yeni insan, “homo creator” dur.

Dünyanın neresinde olursa olsun büyük kentler ve çok katlı binaların dünyasında insan ömrünün önemli bir kısmı kent içi yollarda, gece gündüz aydınlatılan, güneş ışığını görmeyen binalarda geçirmektedir. Toprağa yakın, güneş ışığıyla temas edilen günlerin insan hayatı içindeki payı giderek azalıyor. Kentlerdeki hayat fazlasıyla araba fabrikalarının düzenine benziyor (Gürdoğan, 2017, 29).

Yüzyıllar boyunca dört unsur denilen ateş, hava, su ve toprak insan hayatında büyük yer tutmuştur. Dört unsur fikrine aşamalı bir şekilde ulaşılmıştır. Miletli filozoflar önce suyu, sora havayı, Herakleitos ise ateşi temel ilke olarak görmüştür. Elealılar ise daha çok yer kavramına ağırlık vermişlerdir. Empedokles, ilk kez bu dört temel varlığı varoluşun öğeleri olarak yan yana getirmiş, bu düşünce zamanla insanlar arasında kök salmış ve birbirini tamamlayan dört temel öge fikri günümüze kadar gelmiştir (Störing, 2015, 187).

Modern kent hayatı insanın sadece toprakla ilişkisini değiştirmemiş, insanı geriye kalan üç unsurla da farklı bir ilişkiye sokmuştur. Kent insanının ateşle doğrudan teması neredeyse kalmamıştır. İnsan kuşkusuz geçmişte olduğu gibi bugün de ısınmakta ve yemek pişirmektedir. Ancak artık bunu ateş olmadan yalnızca ısıyı kullanarak yapmaktadır. Soba yakmadan doğalgazla ısınan, fırınlarda veya mikro dalga fırınlarda yemek pişiren, su ısıtıcılarında su kaynatan, çay-kahve makinelerinde çayını, kahvesini hazırlayan günümüz insanın hayatında ateşe yer yoktur.

Günümüz kent insanın su ile ilişkisi ise başka bir öyküdür. Suyun tarihi seyir içerisinde nasıl su olmaktan çıkarak H_2O haline geldiğini, arıtan bir madde olmaktan çıkarak arıtılan bir kimyasal ürün haline geldiğini Ivan Illich, *H₂O ve Unutmanın Suları* adlı eserinde başarıyla anlatmıştır.

Havanın durumu kısmen suyun hali gibidir. Modern kentlerde havanın hayatın devamını sağlama niteliğinden çok, yaşamı tehdit eden bir unsur olma özelliğinden bahsedilmektedir. Normal koşullarda hayatın devamını sağlayan hava, modern kentlerde özellikle kış aylarında kirliliği ile önemli bir ölüm nedeni haline gelmiştir. Havanın çeşitli kimyasallarla zehirleyici özellik kazanması onu insanların nazarında değersiz hale getirmiştir. Bu nedenle insanların havaya bakışı değişmiş, bazı yerleşim alanlarında havadan korkulur olmuştur. Bu korku nedeniyle kışın metropollerde pek çok insan maske ile dolaşmaktadır. Gökyüzünü dolduran hava kimi insanlar için artık yeterince temiz değildir. Onlar için hayatın devamı, gökyüzündeki havaya değil, oksijen tüplerine bağlıdır.

İnsanın yapay dünyası, içinde özellikle dünya nüfusunun büyük kısmının yaşadığı kentlerden oluşmaktadır. Modern kentleri belirleyen temel unsurlardan biri, bunların sanki insanlar için değil de otomobiller, yani makineler için

yapılmış gibi durmalarıdır. Bu kentlerde kişinin evinden çıkması demek, köşeyi döner dönmez geçen arabalar tarafından öldürülme tehlikesiyle karşılaşması demektir. Motorlu taşıtların icadından önce yol, insanlara aitti. İnsanlar o zamanlar tartışmaya, konuşmaya ve şarkı söylemeye imkân tanıyan bir hızla hareket edebiliyordu. İnsanlar, hayvanlar ve araçlar bir tür kentsel cennette barış içinde bir arada bulunmaktaydı (Berman, 1994, 208-209).

Ancak otomobillerin yollara hâkim olmasıyla bu cennet hayatı sona ermiştir. Artık yollarda insan, hayvan ve araçlar bir arada bulunamazlar. Yollar yalnızca motorlu araçlara ait olmuştur. Çünkü onların hızlarına ne hayvanların ne de insanların ayak uydurması mümkündür. Günümüzde otomobiller için yapılan ve adı da buna uygun biçimde “otoyol” olarak verilmiş yollarda insanlar yolculuk edemez. Onlar sadece uygun noktalarda karşıdan karşıya geçebilir. Bu geçişler sırasında da makinenin, trafik ışıklarının ritmine ayak uydurmaları gerekir. Bu yollarda yürümek ve bunu konuşarak ya da şarkı söyleyerek yapmak kişinin akli yeterliliği konusunda kuşku uyandırmak için yeterli olacaktır.

Yollarla beraber sokaklar da değişime uğramıştır. Modern sokaklar, birer fabrika kadar donanımlı olmalıdır. Bu sokaklarda en donanımlı modeller, fabrikalarda olduğu gibi en çok otomatikleşmiş olanlardır. Bu kısımlarda makineleri çalıştıranlar dışında hiç kimse olmamalıdır. Trafik akışını yavaşlatan, mekanize olmayan yayalar bulunmayacaktır (Berman, 1994, 210-211).

Kentlerde otomobil ve diğer mekanik araçların hâkimiyetinin yanı sıra dikkat çeken bir diğer husus, kentlerde gece ile gündüz arasındaki farkın insan faaliyetleri açısından ortadan kalkmasıdır. Aydınlatma olanaklarının son derece kısıtlı olduğu, nüfusun bu kadar kalabalık olmadığı geçmişte, gece ile gündüz insanlar için birbirinden bütünüyle farklı iki za-

man dilimiydi. Genel olarak gündelik hayat, güneşin doğuşu ile başlayıp güneşin batışına kadar devam etmekteydi. Gece karanlık olmasından dolayı insanlara tekinsiz görünmekte ve insanlar geceleri çalışmak yerine uyumayı tercih etmekteydi.

Modern dünyada bu durum elektrikli aydınlatma aletleriyle değişmiştir. Artık gece ile gündüz yaşanma bakımından birbirinden kesin şekilde ayrılmamaktadır. Aralarındaki sınırlar belirsizleşmiştir. Bunu özellikle büyük kentlerde görmek mümkündür. Bu kentlerde hayat, geceleri bir kesintiye uğramamakta ve yirmi dört saat insanlar çeşitli faaliyetlerde bulunabilmektedir. Bunun en bariz göstergesi, yollardaki trafik akışıdır. Metropol denilen büyük kentlerde araçlar, gece-gündüz hareket halindedirler. Gecenin karanlığı, aydınlatma cihazları tarafından ortadan kaldırıldığı için insanlar geceleri de sanki gündüzmüş gibi yaşayabilmektedir. Bu nedenle fabrikalarda gece vardiyalarında çalışılabilmekte veya eğitim kurumları geceleri de hizmet verebilmektedir.

Şimdilerde metropoller akıllı şehirlere dönüşmektedir. Akıllı şehirle kastedilen, insanların hayatını daha kaliteli hale getiren, ucuz ve gelişmiş hizmet almasını sağlayan otomatik sistemlerin mevcut olduğu iletişim ve bilgi teknolojilerini kullanan şehirlerdir. Bu şehirlerde insan faktörü daha da geri plana itilmekte ve çeşitli alanlarda entegre sistemler kullanılmaktadır (Gürel, 2017, 61). Muhtemelen bu kentler, otomasyonun daha da ağırlık kazanacağı, bireysel tercihlerin ve dolayısıyla insan inisiyatifinin daha önemsiz hale geleceği kentler olacaktır.

Modern kentlere karakterini asfalt yollar ve beton binalar verirler. Bunlar ise soğukluk ve tekdüzeliği beraberinde getirirler. Öte yandan günümüzde yaygın olarak kullanılan makineler, pratik bir araç olarak kullanılmalarına rağmen çevreyi muazzam şekilde karmaşıktırmaktadırlar. Onsekizinci yüzyıldan kalma bir evin yapısı iskeleti, modern bir evi oluş-

turan su boruları, gaz boruları, elektrik tesisatı, kanalizasyon bağlantıları, antenler, klimalar, ısıtma ve soğutma sistemlerinin oluşturduğu düğüm ile ya da eskinin doğrudan toprağın üzerine yerleştirilen sokak taşları bugün asfalt yolların altından geçen kablolar, borular ve ulaşım sistemleri ile karşılaşılırıldığında modern varoluşun mekanik karmaşıklığı açık bir şekilde fark edilmektedir (Mumford, 2017, 325).

Kentlerde yaşanan bu değişim nedeniyle Rus yazar Zamyatin gibi kimi fikir insanları geçmişe özlem duymuştur. Zamyatin'in kahramanları kendi yirminci yüzyıl günlerinin bulvarlarına, gürültü patırtısına, alacalı bulacalı renklerine, insanların, tekerlerin, hayvanların, ağaçların, renklerin, kuşların birbiriyle iç içe olduğu o kargaşaya özlem duyarlar. Zamyatin, soğuk çeliğin ve düzenin yeni modernliğinin, kent sokağının kendiliğinden, kıpır kıpır eski yapısını yok etmesinden korkmuştur (Berman, 1994, 315). Zaman, onun bu korkusunda haksız olmadığını göstermiştir. Artık sadece büyük kentler değil, küçük kentler bile kendiliğinden kıpır kıpır eski yapılarını yitirmişlerdir. Modern kentlerin işlek caddelerinde ne bir hayvana ne de bir çocuğa rastlamak mümkündür. Bu caddelerde insan eliyle dikilmiş bitkiler dışında herhangi bir bitkiye rastlamak da oldukça güçtür. Bu caddelerin çok hızlı bir ritmi vardır ve bu ritme ayak uydurabilenler yalnızca motorlu taşıtlar ve yetişkin insanlardır. Ancak yetişkinler bu caddelerde dolaşmazlar, keyfi şekilde gezinmezler, yalnızca telaş içinde koşuturlar. Zamyatin sonrası dünya kentleri hem kendiliğindenliğini hem de renkliliğini kaybetmiştir.

Dünyanın insan marifetiyle karmaşıklaştığına ilişkin pek çok örnek verilebilir. Bu örneklerden biri Nermi Uygur'un yaşadıklarıdır. Uygur, *Çağdaş Ortamda Teknik* adlı eserinde çocukluğunda yaşadığı dünya ile gençlik dönemindeki dünyayı karşılaştırır. Çocukluk döneminde etrafını kuşatan eşyalar şunlardır: Kapı tokmakları, gece taşlıkta yanan idare lambası, ceviz sandıklar, dolaplar, yemek yenilen masa, iskemleler,

sedirler, mutfakta bakır tencereler, tepsiler, kalaylı sahanlar, cam tabaklar, bulaşık tası, çamaşır kazanı, bahçedeki tulum-ba, eyer takımı, sokak boyunca dizilmiş olan cumbalı ya da cumbasız tahta evler (Uygur, 2002, 14). Uygur'un sıraladığı bu eşyalar bir dönemin Türkiye'sinin hangi araç gereçlerle, hangi teknolojik unsurlarla yaşandığını göstermesi bakımından önemlidir. Sayılan bu eşyaların hiçbiri elektronik değildir ve gerek mutfak eşyaları gerekse evler doğal malzemelerden yapılmıştır.

Nermi Uygur'un gençlik döneminde lise son sınıftayken yaşadığı muhite elektrik gelir. Başta her tür teknolojik yeniliğe ilişkin söylenegeldiği gibi elektrik için de "olmasa da olur" dense de bir süre sonra elektrik de diğer teknolojik ürünler gibi olmazsa olmaz bir gereklilik olarak görülmeye başlanır. Elektrikle birlikte çok şey değişir. Elektrikle beraber sokak fenerlerini yakıp söndüren bekçi silinip gider. Artık elektrik sayesinde dükkanlar hava karardıktan sonra kapanmak zoruna değildirler. Hava karardıktan sonra uzun süre daha açık kalırlar. Elektrikle birlikte geceleri kıyıda gezinenlerin ve kapı önlerinde tavla oynayanların sayısı artar. Kimi yerlere radyo gelir. Böylece mahalle halkı akşamüstleri şarkı dinleyebilmeye başlar (Uygur, 2002, 15).

Nermi Uygur'un lise yıllarında gözlemlediği değişimler önemli olsalar da açıkçası yalnızca birer başlangıçtır. Örneğin o dönem için büyük yenilik sayılan radyo şimdilerde nostaljik bir cihazdır. Onun yerini walkmanlar, mp3, mp4 çalarlar ve sonra da akıllı telefonlar almıştır. Şimdilerde nadiren radyo diye başlı başına ayrı bir cihaz kullanılmaktadır. Günümüzde insanlar müzik dinlemek, resim çekmek, bunları birilerine göndermek, yazı yazmak, ses kaydetmek, uzaktakilerle konuşmak, mesajlaşmak, video izlemek ve çekmek, radyo dinlemek ve televizyon seyretmek gibi pek çok işi yerine getirebilen çok fonksiyonlu akıllı telefonları yaygın olarak kullanmaktadır.

Nermi Uygur'un çocukluk döneminin gündelik hayatını anlattığı satırlarda makinelerin olmayışı, günümüz dünyası ile o dönem arasındaki en büyük farktır. Şu an etrafımıza baktığımızda çok sayıda makine ile kuşatıldığımızı görmekteyiz. İnsanların ellerinde tuttuğu akıllı telefonlar adeta vücutlarının bir organı gibi sürekli bedende taşınmaktadır. Laptoplar, tablet bilgisayarlar, masaüstü bilgisayarlar, akıllı saatler, giyilebilir cihazlar, kalp pilleri insanın en yakınında bulunan ve onu çevreleyen makinelerdir. Bunların dışında evlerimizde makine barındırmayan bir oda yok gibidir. Belli bir ekonomik gelişmişliğe sahip ülkelerin evlerinde televizyon başta olmak üzere elektrikli süpürgeler, bulaşık makineleri, çamaşır makineleri, kurutma makineleri, saç kurutma makineleri, mutfak robotları, elektrikli ırpıcılar, saç düzleştiriciler, traş makineleri, tost makineleri, su arıtma cihazları, ekmek kızartma makineleri, çay-kahve makineleri hatta yoğurt yapma makineleri gibi türlü türlü elektrikli alet ve makineler bulunmaktadır. Evlerimiz adeta birer laboratuvara dönmüş haldedir.

Bunlar elimizin altında bulunurken bizler de aslında daha kapsamlı ve karmaşık makinelerin içinde yaşar duruma gelmekteyiz. Akıllı evler, akıllı binalar, arabalar, tren, uçak, gemi gibi mekanik yapılar bizlerin artan şekilde hayatlarımızı geçirdiğimiz makineler ve mekanik yapılardır. Öte yandan giydiğimiz, yediğimiz, içtiğimiz, dokunduğumuz hemen her şey, insanların elinden değil, makinelerin birer ürünü olarak fabrikalardan çıkmaktadır. Ürettiğimiz yapaylık yalnızca çevremizde değil, hayatımızın her alanında hüküm sürmektedir.

Yirminci yüzyılın ilk yarısı ile ikinci yarısı arasında Türkiye'de ve tüm dünyada hayat o kadar çok değişmiştir ki ilk dönemde kullanılan eşyaların bazılarının isimleri ikinci dönemde dünyaya gelmiş insanlar için neredeyse hiçbir şey ifade etmemektedir. Örneğin geçmişte kapıların olmazsa olmazı kapı tokmaklarının, günümüzün güvenlik kamerası ve elektrikli kapı zili olan evlerinin kapılarında yerleri yoktur.

Kağnı ve sabanın tarımda yeri kalmamış, traktörler bunların yerini alalı epey zaman olmuştur. Okullarda akıllı tahtalara geçilmesiyle kara tahtalar tarihe karışmıştır.

Geldiğimiz noktada hayatın her alanının makineler tarafından kuşatıldığı görülmektedir. İnsanlar makineler arasında doğmakta ve makinelerin içinde hayata gözlerini kapatmaktadır. Arada geçen süre de makinelerle temas içinde, makineleri kullanarak ya da onların ürünlerinden faydalanılarak yaşanmaktadır. Makineler aracılığı ile bir yerden bir yere gidilmekte, yemek yapılmakta, yazı yazılmakta, kitap okunmakta, sohbet edilmekte, temizlik yapılmakta ve çalışılmaktadır. Süreç içerisinde makinelerin insan hayatındaki yeri artarken, makineler daha fazla önem kazanmakta ve daha etkin roller üstlenmektedir.

Teknolojinin ve üretilen makinelerin gelişmişliği insanlık için yeni bir ölçüt olmuştur. Ulusların başarıları ve gelişmişliği teknolojik gelişmişliğe bakılarak ölçülmektedir. Teknoloji üretemeyen uluslar hakir görülerek asalak sayılmaktadır. Yalnızca uluslar değil, insanlar da teknoloji esas alınarak değerlendirilmektedir. Teknolojik ürünler meydana getirenler dahi sayılırken, bu ürünleri kullanma becerisine sahip olanlar zeki kabul edilmektedir. Bu beceriye sahip olmayanlarsa zekâ bakımından geri sayılıp verimsiz ve beceriksiz olarak nitelendirilmektedir. Teknoloji üretimi ve kullanımı hem uluslar hem de bireyler hakkında önemli bir kıstas olarak kullanılmaktadır.

Kentler, otoyollar ve parklar köylerin, vadilerin ve ormanların yerini alırken, motorlu taşıtlar göllerde yarışmakta, uçaklar gökleri çizmektedir (Marcuse, 2015, 67). Bireyin haz duyabileceği çevre amansızca küçülmüştür (Marcuse, 2015, 73). Ağaçlar, çiçekler, denizler ve kuşlar günümüz insanın hayatında bir buzdolabı, bir telefon ya da bir televizyon kadar yer tutmamaktadır. Büyük kentlerde bütün toplum, insan yapımı yapay bir çevre içinde endüstriyel ürünlerle kuşatılmış

bir şekilde yaşamaktadır. Doğa, insanın günlük hayatından sökülüp atılmakla kalmamıştır. Ayrıca endüstriyel atıklarla sürekli tahrip edilmektedir (Gürdoğan, 2017, 83).

Bu durum özellikle Romantikler için çok ciddi bir sorundur. Çünkü onlar doğaya cansız madde yığını olarak değil, kendisiyle baş başa kalındığında insana derin düşünceler ve duygular ilham eden bir kaynak, bilgece bir edilgenlik halinde zihni açacak ve doğruyu gösterecek bir öğretmen olarak bakarlar. Onlara göre doğayı deneyimlemek, insana bilgelik ve ruhanilik kazandırır. İlkbaharda ormanlık bir alandan gelen bir itki insana ahlaki iyilik ve kötülük hakkında çok şey öğretip onun düşünce ve duygularını arındırabilir (Ünder, 1996, 85-86). Doğal alanların küçülüp doğal varlıkların azalmasıyla insan bu imkânlardan mahrum kalmaktadır. Dolayısıyla doğal olanın yitimi, yalnızca insan sağlığını etkilememekte, ruhsal, ahlaki ve duygusal yönlerden de bu yitim insanı derinden etkilemektedir. Doğal canlılarla değil, makinelerle kuşatılmış insanın mekanik hale gelmesi oldukça normaldir. Çünkü insan çevresini etkileyen ve çevresinden etkilenen bir varlıktır. Çevresini mekanik hale getiren insan da bu mekaniklikten etkilenerek daha mekanik hale gelmekte, makinelerle etkileşimi nedeniyle artan bir şekilde kendisini makine olarak duyumsamaktadır. Bu açıdan kentsel hayatta yaşam süren pek çok insanın kendini bir robot gibi hissettiğini söylemesi manidardır.

Gündelik hayatını doğadan kopuk bir şekilde yaşayan kent insanı, doğayı yalnızca bir tatil imkânı olarak, kimi zaman da sağlık sorunları nedeniyle gündemine almaktadır. Ciddi sağlık sorunları ortaya çıkıncaya kadar havanın, suyun ya da toprağın kirliliğini kendine dert edinmeyen kentli insan, sağlığını geri kazanmak veya güçlendirmek endişesiyle doğal varlıkları koruma yoluna gitmektedir. Ancak çoğu durumda kişisel veya küçük çaplı bir çaba olarak kendini gösteren bu girişimler, doğal olanın korunmasına yetmemekte, gidişatın yönünü değiştirememektedir.

Doğadaki yitimi Otto Weininger, oldukça veciz bir şekilde anlatmıştır: “Sanat yaratırken, bilimse yok eder duyulur dünyayı...” (Weininger, 2014, 66). Kuşkusuz burada bilimle kastedilen, bilmek için değil de yapmak için bilen; insan çıkarlarına hizmet etmeyi ve onun arzularını yerine getirmeyi yegâne gaye edinmiş olan modern bilimdir. Bitki ve hayvan nesillerinin hızla tükenmesi, ozan delikleri, küresel ısınma, yağmur ormanları başta olmak üzere dünyanın her yerinde ormanların yok edilmesi, hızla artan ve etkileri her gün daha aşikâr hale gelen çevresel zehirlenme duyulur dünyanın yok edilmesi denilince ilk akla gelen sorunlardır.

Teknoloji sayesinde bolluk içinde yaşayan günümüz insanlarını geçmiş zamanlardan farklı olarak başka insanlar değil, daha çok nesneler kuşatmaktadır. Bu nesneler, bir bitki örtüsü veya hayvan türünü oluşturmazlar. Buna rağmen hızla çoğalan bir bitki ve balta girmemiş orman izlenimi uyandırır. İnsanın ürettiği ve kötü bilimkurgu romanlarındaki gibi insanı çember içine almak için geri dönen bu hayvan türü veya bitki örtüsüne benzeyen nesneler, insan etkinliğinin ürünüdürler ve doğal ekoloji yasalarının değil, değişim değeri yasasının hâkimiyeti altındadırlar (Baudrillard, 2004, 16).

İnsan ürünü nesneler arasında farklı türlerin kesin şekilde saptanması mümkün olmadığından, verilmiş patent sayılarından yola çıkarak bu nesneler dünyasının çeşitliliği hakkında fikir edinilmeye çalışılmaktadır. Yalnızca ABD’de 1970 ile 1988 yılları arasında 4,7 milyondan fazla patent verilmiştir. Bu patentlerden her biri organik bir türe karşılık olarak düşünülürse teknolojik dünyanın yani yapay dünyanın organik dünyadan daha fazla bir çeşitliliğe ulaşmış olduğu söylenebilir (Basalla, 2013, 12). Dünyada doğal türlerin çeşitliliğinde ve sayılarında azalma olurken, yapay nesneler hem türce hem de sayıca artış göstermektedir. Artık çeşitliliği ile insanı şaşırtan, doğadaki canlı türler değil, insan yapımı nesnelerdir.

Yapay aydınlatıcılar ve yapay tatlandırıcılar gibi nesneler hayatımıza iyice yerleşmiştir. Ancak insanın arzu ve ihtiras-

ları bunlarla tatmin olacak kadar sınırlı değildir. İnsan kimi zaman şaşırtıcı arzularla ortaya çıkabilmektedir. En tuhaf arzularından biri, göğe yeni aylar yerleştirmektir. Yeni aylarla kastedilen, dolunayın on ila yüz katı parlaklığa sahip metalik aynalardır. Bunların eğimlerinin Kuzey Yarımküre'deki belli başlı şehirlere güneş ışığı yansıtmak üzere ayarlanmasıyla sokak lambalarına gerek kalmayacağı düşünülmüştür. Bunun düşünüldüğünün nedeni, özünde geceyi kaldırmaktır. Ancak böyle bir durumda binlerce yıl süren evrim sonucu ışığa ve karanlığa karşı son derece duyarlı hale gelen doğal hayatın beslenme, uyku, göç ve üreme düzeni bozulacaktır. Böyle bir proje gerçekleştiğinde Kuzey Kutbu bölgesindeki canlılar yıldızları, ayı ve karanlığı göremeyecektir. Ancak tüm canlıların, hatta çimlenmek için tohumların bile karanlığa ihtiyacı vardır (Griffiths, 2003, 223). Tuhaf fikirler yapay ayla sınırlı değildir, yapay güneş fikri de üzerinde çalışılan bir diğer tuhaf projedir.

Varolmayan makineler, cihazlar ve maddeler icat eden insanın varlığa müdahalesi ve yapayı inşası inorganik alanla başlamıştır ancak bunun organik alana uzanması fazla zaman almamıştır. Canlılara müdahale öncelikle onların yerlerinden edilmesi ve yaşam biçimlerine müdahale ile başlamıştır, sonrasında ise onlara makineler aracılığıyla müdahalede bulunulmuştur.

Tüm memeli hayvanlar, normal koşullarda aynı sayıda genlere sahiptirler. İnsanların genleri farelerin genlerine çok benzerdir. Gen dizilimleri arasında yalnızca yüzde bir ila yüzde beş arasında bir fark vardır. Bu konuda esas mesele, yüz bin civarında gen üzerinde kasıtlı oynamalar ve ilaveler yapılarak farklı ve yeni canlıların üretilebilmesidir (Naisbitt, Philips, 2001, 156). İnsanın bugün genlere müdahale ederek yeni ve farklı canlılar üretebiliyor olması, önemli bir meseledir ve biyoetiğin de bir sorunudur. Çünkü biyoetiğin konusu, tıp etiğinden farklı olarak sadece insan hayatı değil, doğada varolan tüm canlıların hayatıdır. Biyoetik özellikle modern

gen teknolojileri nedeniyle gündeme gelen bir alandır (Pieper, 1999, 88). Bu konuda biyoetik ve hukuk alanında yapılan tartışmalar insan farkındalığı açısından çok önemli olsa da küresel bağlamda bu tartışmaların etkisi çok zayıftır. İnsan, genomun sırrını elde ettikten sonra hayatın Tanrı ya da evrim tarafından değil, bizzat kendisi tarafından oluşturulmasını arzu etmeye başlamıştır. Bu nedenle etik ve hukuki tartışmalar onu bu yöndeki faaliyetlerinden döndürememektedir.

Ocak 2008'de tarihte ilk kez canlı bir organizmanın tamamen sentetik ilk genomu oluşturulmuştur (Žižek, 2014, 411). Bilim insanları, hayvan ve bitkilerin DNA'larında ilave yapma ve çıkarma çalışmalarını sürdürürken, bir insanın bedeninden bir başkasınıninkine vücut organlarını yerleştirme uğraşını da devam ettirmektedirler. DNA ile ilgili pek çok çalışma yapılmaktadır. Balık genini insana, insan genini domuza veya koyuna yerleştirme, farenin sırtında insan kulağı üretme, bir farenin DNA'sını başka bir farenin embriyosuna enjekte etme, bir bakteriye örümcek geni aktarma, domuzun beyin hücrelerini kemirgen bir hayvana ya da bir maymuna transfer etme gibi çalışmalar yapılmaktadır (Naisbitt, Philips, 2001, 157). Bu çalışmaları yapan bilim insanları kamuoyu gözünde meşruiyet kazanmak için bu çalışmaların insanlığa fayda sağlayacağını ileri sürmektedirler.

Bu tür çalışmalardan tıp alanında yararlanılmaktadır. Bedensel yapıları ve organ düzenleri insanlara fazlasıyla benzediği için domuzların DNA'sı enjekte edilerek elde edilen domuza ait organın insan bedenine uyum sağladığı gözlemlenmiştir. Böyle bir işlem yapılmadan önce domuza ait organ insan bedenine uyum göstermemekteydi (Naisbitt, Philips, 2001, 158).

Her alanda olduğu gibi tıpta da makinelerin önemi gittikçe artmaktadır. Hastalar vücutlarına yerleştirilen çipler aracılığıyla uzaktan izlenebilmektedir. Deri altına yerleştirilen çip ilaçlar ile tablet, draje ve kapsül şeklindeki ilaçlar tarihe

karışacaktır. Çip ilaçla salınan günlük dozdaki ilaçla hastanın tedavisi gerçekleştirilecektir. Ameliyatlarda küçük robotların büyük işler başarması beklenmektedir. Kapsül içine yerleştirilen robotlar ilaç gibi ağızdan alınabilecektir (Gürel, 2017, 66).

Bu gelişmelerin yaşanmasına rağmen bilim ve teknolojinin hayatın kendisine müdahalesi riskli sayılmaktadır. Frankenstein'in hayaleti, yazıldığı dönemdeki gücünü korumaktadır. Genom araştırmalarının tedavi vaadi, daha başından itibaren ırk ıslahı çalışmaları fikrini beraberinde taşımaktadır. Bilim insanları, yeni genom teknolojilerinin iyi niyetli ıslahatını Nazi döneminin kötü niyetli çalışmalarından ayırt etmeye çalışsalar da bu ıslahat yine de Huxley'in *Yeni Cesur Dünya'sını* akla getirmektedir. Bilimsel keşfin büyüğü, şapka-
dan tavşan çıkarmasından ileri gelir. Ancak bu tavşanların birer canavara dönüşme olasılığı da bilimsel keşfin büyüğünün bir parçasıdır (Rajan, 2012, 260-261).

Bu risk şundan kaynaklanmaktadır: Kloncular mevcut canlıların fizyolojik özelliklerini değiştirmeyi amaçlamaktadırlar. Onların çalışmaları, doğa tarafından öngörülmemiş canlılar yaratma ve başka varlıkların kopyaları olacak, bu yüzden de o varlıkların biricikliğini ortadan kaldıracak canlılar yaratma girişimleridir. Nükleer savaş, insanlar da dahil olmak üzere tüm canlıların imhası anlamına gelirken, klonlama, canlı türlerinin tür olarak yok edilmesi, başka modellerin üretimiyle bildiğimiz insan türünün ortadan kalması demektir (Anders, 2018b, 29).

Özellikle genlere müdahale konusundaki tartışmalar akla hemen Aldous Huxley gibi distopya yazarlarını getirmektedir. Bir karşı ütopya olan Huxley'in *Yeni Cesur Dünya'sında* makineleşmiş toplum eleştirilmiştir (Akdemir, 2016, 51). Bu eleştirisinde Huxley, insanların doğmayıp fabrikada bir ürün nasıl üretiliyorsa, insanların da aynı şekilde isteğe bağlı olarak üretildiklerinden bahseder. Huxley'inki de dahil olmak üzere karşı ütopyalar, ütopyalardan farklı olarak bilimin so-

nuçlarının insanlık değerlerini, duygularını ve mutluluğunu ortadan kaldıracığı görüşünü işleyerek geleceğe ilişkin karamsar bir tablo çizerler (Akdemir, 2016, 69). Hem Rus yazar Zamyatin *Biz* adlı eserinde, hem de İngiliz yazar George Orwell, *1984* isimli kitabında Huxley gibi bilimin sonuçlarının insan özgürlüğünü ortadan kaldırma tehlikesi taşıdığına dikkat çekmiştir. Bu karşı ütopyalarda ortaya atılan pek çok öngörü gerçekleşmiştir. Bu durum onları yalnızca birer kurgu diye göz ardı etmeyi güçleştirmektedir.

Bilim, özneler arası gerçekliği yok ederek nesnel ve öznel gerçekliği de bütünlüklü bir şekilde kontrol etmeyi mümkün hale getirmiştir. Bilgisayar ve biyomühendislik sayesinde insanlar, kendi gerçeklerini oyuncakları haline gelmiş kurgulara uydurmaya çalıştıkça, kurgu ile gerçeklik arasındaki sınırlar da gittikçe belirsizleşmektedir (Harari, 2017, 190). Hayatlarımızın distopik romanlara benzememesi için elimizdeki teknolojik imkânları kullanırken ve yeni teknolojiler yaratırken birtakım sorulara yanıt vermemiz gerekmektedir:

Her şeyin insan istekleri doğrultusuna biçimlendiği tamamıyla tasarım ürünü olan bir dünya neye benzeyecektir? İstedığımız çeşit insanı üretebildiğimizde onları ne tür özelliklere sahip canlılar olarak tasarlamayı tercih edeceğiz? Fiziksel olarak ya da zihinsel olarak mükemmel olmalarını mı isteyeceğiz? Tasarım ürünü bebekler hep sarışın, mavi gözlü ve beyaz tenli mi olacak? Bu tür özellikler nadiren rastlanılır olmaktan çıkıp genetik olarak kolayca üretilebilir hale geldiğinde neler olacaktır? (Farrelly, 2015, 33). İnsanlar çocuklarının beyaz tenli, uzun boylu, ince yapılı, sarışın ve mavi gözlü olmasını isterse ve bu mümkün olursa dünyada insani görünüm çeşitliliği açısından bir azalma olmayacak mıdır? Beyaz ırkın dışındaki ırklar böyle bir dünyada varolmayı sürdürebilecek midir? Fiziksel güzelliğin standardı olarak kabul edilen bu özelliklere teknoloji yoluyla ulaşmak mümkün olduğunda bu özelliklere sahip olmayanlara ne şekilde bakılacaktır? Bu insanların farklılıklarına olumlu bir şekilde mi bakılacaktır

yoksa bu farklılıklar bir dışlanma nedeni mi sayılacaktır? Bu teknolojik imkânlardan kimler yararlanacaktır? Teknolojinin insan tasarımında kullanılmasıyla beraber yeni bir sınıflı yapı mı oluşacaktır? Tüm bu sorular gen teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak gündeme gelecek önemli sorulardır.

Teknoloji ve makinelerin kullanımı ile ilgili esas mesele, insanın dünyayı olduğu haliyle kabule yanaşmamasıdır. Geçmişte insanlar doğal koşullara uymaya çalışmış, doğanın ortaya koyduğu iyi ve kötü durumları bir zorunluluk olarak kabullenmiştir. Kuşkusuz insan bu şartlarda bile egemenlik kurma arzusu taşımaktaydı. Ancak bu yolda başvurulmuş büyü, bir araç olarak insanın doğa üzerinde hâkimiyet kurma arzusuna yanıt vermede yetersiz kalıyordu.

Modern dünyada ise artık insan, kendisini doğaya uymak zorunda hissetmiyor. Aksine doğanın kendisine tabi olmasını ve boyun eğmesini bekliyor. Bu konuda modern insan büyük merhaleler aşmıştır. Ancak insanın kusurlu bulduğu dünyayı düzeltme, ona yeniden biçim verme çabası, dünyada yeni kusurların meydana çıkmasına yol açmaktadır. Örneğin insan, mesafelerin kısıtlamasından kurtulmak için motorlu araçlar üretmiştir. Ancak bu araçlar kullanımları sırasında tükettikleri petrol ürünleriyle havaya zarar vermektedirler. İnsan, bir yerden bir başka yere hızla ulaşma arzusunu tatmin ederken, bunun sonuçlarının üstesinden gelmek zorunda kalmaktadır. İnsan bilim ve teknoloji ile dünyaya karşı bir macera arayışına ve mücadeleye girmiştir. Bu süreçte atılan her adım daha girift bir noktaya ulaşmakta, insan için daha önce bilinmedik yeni problemler ortaya çıkmaktadır.

İnsan Dünyasından Çıkarılan Bitkiler ve Hayvanlar

“İlle de [tek] Tanrı’dan değil ama insanların semavi Babası olan bir tanrıdan yüz çevirmekle başlayan özgürleşme ve dünyevileşme, göğün altındaki bütün canlı yaratıkların Anası olan Yeryüzü’nün çok daha “vahim” olabilecek bir reddiyesi ile mi son bulacaktı?”

Hannah Arendt

İnsan yapımı nesnelerin artışı ile doğal olanların azalması eş zamanlı olmaktadır. Özellikle canlılar bu süreçten olumsuz şekilde etkilenmektedir. Bu ise yeryüzünde canlılığın azalması anlamına gelmektedir. Canlılar insan yapımı varlıklardan farklı olarak hissederler. Canlıların azalıp yok olmasıyla beraber, yaşamın en büyük belirtisi olarak kabul edilen hissediş de yeryüzünde azalmakta, yeryüzü her geçen gün biraz daha ölü hale gelmektedir.

Kendini hissetme yaşamı yaşam yapan şeydir. Kendini hissetme özelliği taşıyan her şey canlıdır. Diğer taraftan bu özellikten yoksun olan şeyler ölümlerden başka şeyler değildirler (Henry, 1996, 17). Yaşanan süreçte hem deniz, dağ, toprak gibi inorganik varlıklar hem de organik olan bitki ve hayvanlar büyük bir yıkıma ve dönüşüme uğramaktadır.

Ondokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da daha önce insan ile doğa arasında olan her türlü

uzlaşma geleneğinin sona erme süreci başlamıştır. Bu yüzyıldan önce hayvanlar insanın ilk çevresini oluşturmaktaydı. Hayvanlar, insanlarla beraber insan dünyasının merkezinde bulunmaktaydı (Berger, 2017, 18). Bilindiği üzere doğadaki varlıkların hiyerarşik bir düzen içerisinde sıralandığı zihinsel çerçevelerde insana en yakın varlık türü hayvanlar sayılmıştır. İnsanın hayvanlarla paylaştığı ortak özellikler diğer varlıklara oranla çok daha fazladır. Bir taşa kıyasla bir at insana çok daha fazla benzer. İnsanlar hem bu benzerlik nedeniyle hem de varlıklarını sürdürme noktasında hayvanlara duydukları ihtiyaçtan ötürü hayvanlara büyük önem vermişlerdir.

Hayvanların insanların hayatında oynadığı merkezî rolü gösteren pek çok örnek mevcuttur. Örneğin burçlar kuşağındaki on iki burcun sekizine hayvan isimleri verilmiştir. Antik Yunan dünyasında günün on iki saatinin her biri bir hayvan olarak gösterilmiştir (Berger, 2017, 18). Eski Türkler on iki hayvanlı takvim kullanmışlardır.

Hayvanlar ile insanlar arasındaki ilişkilerin derinliği, destan, hikâye ve masallarda da görülebilmektedir. Halk hikâyelerinde hayvanlara karşı evrensel bir ilgi olmuştur. Bu hikâyelerde insanlarla beraber tanrılar ve hayvanlar da aktör olarak yer alırlar. Hayvanların yaygın bir şekilde hikâyelere dahil edilmesi, yaşayanlar arasında bir devamlılığın olduğu düşüncesinin kabul edildiğinin göstergesidir. Bu hikâyelerde insanlar, hayvanlardan doğabilmekte, hayvanlar tarafından yetiştirilebilmekte ve bakımları hayvanlar tarafından üstlenilebilmektedir. İnsanlığın kökeni, insan ve tanrıların ya da hayvan ve tanrıların karışması dahil olmak üzere türlerin iç içe geçmesiyle açıklanmaktadır (Goody, 2011, 69). Hayvanlar sadece halk hikâyelerinde, mitlerde ya da destanlarda yer almamaktadır. Kutsal kitaplarda da hayvanların isimleri geçmektedir. Kutsal kitaplarda hayvanların yer aldığı en ünlü kısım, Nuh peygamberin anlatıldığı bölümdür. Nuh peygamber inanlarla beraber hayvan türlerinden de birer çift alarak hayvanların da kurtulmasını sağlamıştır.

Tarih öncesi dönemlerde tanrı olarak görülen hayvanlar, sonrasında tanrı ve insanla akrabalıklarını bir süre daha sürdürmüşlerdir. Yunanlar evreni hayvanlarla paylaşmış, Ortaçağ'da hayvanlar yine insanla aynı evrende, Tanrı yaratımı bir evrende beraber yaşamışlardır. Tanrı, yarattığı her unsurda mevcut kabul edildiğinden Ortaçağ hukuku sadece insanları kapsamamış, hayvanları da kapsamı içine almıştır. Bunun sonucu olarak hayvanların Ortaçağ Avrupa'sında infaz veya aforoz edilmeleri mümkün olmuştur. Hayvanlar mahkemelerde yargılanmıştır. Yaptıklarının bilincinde oldukları her suçtan ve sebep oldukları her hasardan sorumlu tutulmuşlardır. Bu açıdan neredeyse insanlarla aynı hukuki statüye sahip olmuşlardır (Timofeeva, 2018, 57-58).

Ancak modern dönemle birlikte insanlarla hayvanlar arasındaki ilişkide bir kopuş yaşanmıştır. Descartes'ın beden ve ruhu kesinlikle birbirinden ayrı varlıklar olarak görüp ruhu olmayan hayvanların mekanik yasalara göre anlaşılacağını iddia etmesi, insanların kendilerine, dünyaya ve hayvanlara bakışını değiştirmiştir.

Descartes'ta hayvan, ruhu olmadığından düşünebilme ve hissedebilme kabiliyetlerinden yoksundur. Akıllı bir ruhu olmadığından onun düşünmesi ya da acı çekmesi mümkün değildir. Hayvanların insanı şaşırtan beceriler sergileyebilmesi insanı şaşırtmamalıdır. Descartes'ın mekanik evreninde hayvanlar birer otomat olarak hareket ederler. Onların birtakım hareketler sergileyebilmeleri ve becerilere sahip olmaları onların ruh sahibi olmalarından değildir. Onlar yalnızca yaylardan ve çarklardan oluşan, buna rağmen insandan daha isabetli bir şekilde saatleri hesap edebilen, zamanı ölçebilen birer kronometre gibidirler (Timofeeva, 2018, 75-76).

Hayvanların insan haysiyetinden, aklından ve insana özgü diğer meziyetlerden mahrum oldukları inancı, ileride hayvanların birer "şey" muamelesi görmelerine ve insan dünyasından dışlanmalarına zemin oluşturmuştur (Timofeeva,

2018, 63). Hayvanı gerçek duyumlara sahip olmayan, arzula-mayan, acı çekmeyen, kemik, kas ve organlardan oluşan kar-maşık bir otomat gibi tepki vermekle sınırlı bir makine olarak tanımlamak, davranışlarını kolayca izah etmeye, faaliyetle-rinin öngörülebilir olduğunu varsaymaya yol açar. Böylece insanın kendisini doğrudan ve kendiliğinden bir saldırgan-lığa karşı koruması ya da bu saldırganlığı bertaraf etmeye kalkışması kolaylaşacaktır. Akılcı Kartezyen dünyanın bur-juva konforunda hayvanlara giriş izni yoktur. Bu dünyaya ne Aristoteles'in ihtiyatlı kırlangıçları ne de Aziz Francesco'nun kuşları girebilir (Timofeeva, 2018, 77).

Yahudi-Hristiyan geleneğinde Nuh'un gemisi hayvan-larla insanların düzenli olarak bir araya geldiği ilk yerdi. Bir araya gelme ve bir arada bulunma durumu modern dönem-de sona ermiştir. Hayvanlara ilişkin en önemli kayıp vahşi hayvanlarda yaşanmıştır. İnsanların imgeleri, televizyonları, kitapları, rüya ve kâbusları vahşi hayvanlarla dolu olsa da dünya, insanlar ve evcilleştirdikleri hayvanlarla dolup taşar-ken yeryüzünde vahşi hayvanlara ayrılan kısım sürekli azal-maktadır (Berger, 2017, 42). Artık imgelerimizdeki vahşi hay-vanları bu vahşi hayvanların kendileri oluşturmamaktadır. Bizler onları gördüğümüz veya onlarla karşılaştığımız için değil, fotoğraflarda, televizyonlarda, oyuncak mağazaların-da onlara ilişkin imgelerle karşılaştığımız için onlara aşinalık duymaktayız. Yoksa bizzat vahşi hayvanlar hiçbir şekilde ha-yatımızda yer almamaktadır.

Hayvanların tamamen önemsizleşmesi için demiryolu, elektrik, taşıma bandı, otomobil, yapay gübre gibi sayısız verimli icadın çıkması gerekmiştir (Berger, 2017, 33). Bu icat-lar sonrası Grimm Kardeşler'in diyarı, Kırmızı Başlıklı Kız ve Hain Kurt'un ülkesi Almanya'da bugün yüzden az sayı-da kurt yaşamaktadır. Buna karşın Almanya'da beş milyon evcil köpek bulunmaktadır. Yeryüzünde toplam iki yüz bin kadar kurt bulunurken, dört yüz milyondan fazla evcil köpek yaşamaktadır. 1970'ten beri artan ekolojik farkındalığa rağ-

men yaban hayat nüfusu yarı yarıya düşmüştür. Günümüz dünyasında ağırlığı birkaç kilodan fazla olan hayvanların yüzde doksanını insanlar ve evcil hayvanlar oluşturmaktadır (Harari, 2017, 83-84).

Yirminci yüzyılda içten yanmalı motor sokaklarda ve fabrikalarda yük hayvanlarının yerini aldı. Kentlerin etrafındaki kırsal alanlar mahallelere dönüştü, buralarda yaşayan vahşi hayvanların sayısı azaldı. Bizon, kaplan, ren geyiği gibi türlerin ticari olarak sömürülmesi neredeyse bunların kökünü kuruttu. Ve nihayet Descartes'ın modeli aşıldı. Hayvanlar, endüstri devriminin ilk evrelerinde birer makine olarak kullanılmışken, endüstri sonrası dönemde hammadde olarak kullanılmaya başlandı. Yiyecek için gerekli hayvanlar imal edilen diğer ürünler gibi işlem görmektedirler (Berger, 2017, 33).

Makinelerin gelişimi ile hayvan gücüne duyulan ihtiyacın ortadan kalkması özellikle binek ve yük hayvanlarını insanlar için gereksiz hale getirmiştir. Ayrıca dünya nüfusunun sürekli artışı ve hayvanların yaşam alanlarının insanların kullanımına açılması çevre kirliliği ile birlikte hayvanların sayısının hızla düşmesine neden olmuştur. Hayvanlar günümüzde ancak fabrikasyon bir ürün olarak insan hayatında kendilerine yer bulabilmektedir. Bunun dışında onlar için bir varolma yolu kalmamıştır. Bir oyuncak ya da yiyecek olarak hizmet etmeyen hayvanların insan dünyasında yeri yoktur.

Vahşi hayvanlar ve yük hayvanları, böcekler ve arılar hızla azalırken, ev hayvanlarının sayısı tarihin hiçbir döneminde zengin ülkelerin şehirlerinde günümüzdeki kadar çok olmamıştır. Amerika'da en az kırk milyon köpek, bir o kadar kedi, on beş milyon kafes kuşu ve on milyon kadar başka ev hayvanı bulunduğu tahmin edilmektedir (Berger, 2017, 35). Dünyanın gelişmiş başka ülkelerinde de benzer bir durum yaşanmaktadır. Avrupa'da da Amerika'daki gibi evde hayvan beslemeye büyük önem verilmektedir. İster aileler olsun, isterse tek başına yaşayan insanlar olsun pek çok kişi evlerin-

de ev hayvanı beslemekte, bunlara bakmaktadır. Ancak bu hayvanların doğal ortamlarında serbestçe yaşatılmadıkları, evcilleştirilerek insan arzularına uygun bir tarzda beslendikleri göz ardı edilmemelidir. Bu halleriyle bu hayvanlar insan yalnızlığını teskin etmek veya onu eğlendirmek, insanın keyifli zaman geçirmesini sağlamak için birer araçtır. Doğalarını yaşamalarına izin verilmeyen bu hayvanlar sıkı bir insan denetimi altında yaşamlarını sürdürmektedirler.

Doğada pek çok hayvan türünün nesli tükenip azalırken, gelişmiş ülkelerde ev hayvanlarının sayısının artması bir çelişki gibi görünebilir. Ancak durum tam olarak bir çelişki değildir. Hayvan türleri ortadan kalkarken de evlerde ev hayvanlarına birer oyuncak gibi bakılırken de söz konusu olan şey, doğal olanın yitimidir. Doğal olanın yitimi, hayvan türlerinin yok oluşunda veya sayılarının azalışında açıkça görülmektedir. Ancak sayıları azalmak bir yana artan evcil hayvanlarda doğal olanın yitimi daha örtük bir şekilde yaşanmaktadır. Bu hayvanların sayısına bakarak bu konuda bir hükme varmak aldatıcı olacaktır. Bu hayvanların nasıl yaşadıklarına bakılmadan onların doğalarını yitirdiklerini görmek oldukça güçtür.

Öncelikli olarak hayvanların nerelerde ve nasıl yaşadıklarına bakılmalıdır. Bu ev hayvanları, geniş alanlardan, topraktan, denizlerden, gökyüzünden, başka hayvanlardan, mevsimsel değişikliklerden uzak tutularak daracık alanlarda, bazen bir evde, kimi zamanda bir kafeste veya akvaryumda yaşamaya mahkum edilmektedirler. Ev hayvanları kısırlaştırılmış ya da cinsel olarak yalıtılmış, hareket alanları kısıtlanmış ve başka bir hayvanla teması neredeyse olanaksızlaştırılmış bir şekilde yaşarlar. Doğal bir şekilde beslenmeyen bu hayvanlar suni yiyeceklerle beslenirler (Berger, 2017, 35). Bu hayvanların yaşamı, kendi çabalarına değil, sahiplerinin insafına bağlıdır. Doğal koşullarda yiyeceğini kendi temin eden hayvanlar, sahiplerinin onları beslemesine bağımlı hale gelmişlerdir. Pek çok ev hayvanı doğaya bırakıldığında öle-

cek durumdadır. Çünkü hayatta kalmalarını sağlayan doğal güdülerini geliştirmemiş veya tamamen ortadan kalkmıştır.

Sözde hakları tanınan, hukuken koruma altına alınan hayvanlar, hayvanca bir yaşam olanağından yoksun bir şekilde varlıklarını sürdürmektedirler. Aristoteles, hayvani ruhun faaliyetlerini beslenme, üreme, hareket ve duyumsama şeklinde sıralamıştır. Ev hayvanları bu faaliyetlerin hiçbirini doğal bir şekilde gerçekleştirememektedir. İnsanların onlara bahsettiği hayat, onların doğalarına aykırı bir yaşamı benimsemelerini gerektirmektedir. Doğal yönlerini açığa çıkarma imkânları kısıtlanmış ya da tamamen ortadan kaldırılmış ev hayvanları, atalarının beslendiği gibi beslenemez, onlar gibi hareket edemez ya da üreyemezler. Bu faaliyetlerinin kısıtlanmış olması, onların insan dünyasında varolabilmelerinin mutlak koşuludur.

Evcil hayvanlara dayatılan bu hayat tarzı, onların türlerini hızla bozmaktadır. Doğal olmayan yaşam koşulları içerisinde inekler, atlar, koyunlar ve hatta kediler bile daha sık hastalanmakta ve tabii yaşadıkları ortamlarda daha önce hiç karşılaşmadıkları hastalıklara yakalanmaktadırlar (Carpenter, 2008, 10). Bütün bu ağır koşullara rağmen hayvanlar arasında ev hayvanlarının durumu görece iyi sayılabilir. Nesli tükenen hayvanların, hayvanat bahçesindeki hayvanların ve çiftlik hayvanlarının durumu ev hayvanlarınınkinden çok daha kötüdür.

Hayvanat bahçeleri, hayvanlar ile insanlar arasındaki insanlığın kendisi kadar eski bir ilişkinin mezar taşıdır. İlk hayvanat bahçeleri onsekizinci yüzyılın sonu ile ondokuzuncu yüzyılın başlarında Londra, Berlin gibi Avrupa'nın önemli şehirlerinde açılmıştır. Halka açık bu hayvanat bahçeleri, modern sömürgeci egemenliği destekleyen kurumlardır. Hayvanların yakalanması, uzak ve yabancı ülkelerin ele geçirilmesini simgesel olarak göstermekteydi. Hayvanat bahçelerinin toplum hayatına girdiği dönemde hayvan biçimli oyuncaklar üretilmeye başlanmıştır (Berger, 2017, 46-47).

Bu durum hayvanların kaderi açısından oldukça anlamlıdır. Çünkü hayvanat bahçelerinin ortaya çıkışı ile hayvan biçimli oyuncakların üretimin çakışması aslında modern insanın nasıl hayvanlar istediğini göstermektedir. Modern insan, hayvanı doğada serbestçe doğasına uygun bir şekilde yaşayan bir varlık olarak kabul etmeyeceğini; hayvanın tıpkı bir oyuncak gibi insan iradesine tabi olacağını, sınırlı bir alanda sınırlı bir şekilde varlık göstereceğini, insan kontrolü altında olacağını bu çakışmayla ortaya koymuştur.

Hayvanat bahçesinde bulunan hayvanlar, birbirlerinden yalıtılırlar. Bu yüzden bir etkileşim imkânından mahrumdurlar. Tümüyle bakıcılarına bağımlı halledirler. Çünkü hayatta kalmaları, artık kendi çabalarına değil, bakıcılarının işlerini doğru yapmalarına bağlıdır. Bu yüzden hayvanların tepkileri değişmiştir. Gerçek ilgilerinin yerini dışarıdan gelecek müdahalelere ilişkin edilgin bir bekleyiş almıştır. İçinde yaşadıkları mekân yapay olduğu gibi bazı kafeslerdeki ışık da yapaydır (Berger, 2017, 49-50). Hayvanat bahçesindeki hayvanların bu yapay hayata mahkumiyetleri, seyirlik olmalarından kaynaklanır. Onlar, insanların seyrine sunulmuş, insanların can sıkıntısını ortadan kaldıracak seyirlik nesnelerdir.

Yapay ortamlarda doğalarını yitiren, doğaları gereği sergileyecekleri davranışları engellenen hayvanat bahçesi sakinleri her ne kadar vahşi olarak nitelendirilmeye devam edilseler de artık doğal ya da vahşi değildirler. Adorno'nun da söylediği gibi "Çiftlikte doğan ve yetiştirilen aslan da çoktandır doğum kontrolü uygulanan at kadar evcildir şimdi." (Adorno, 2014, 122)

Hayvanat bahçelerindeki hayvanlar esaret altında yaşamaktadır ancak çiftlik hayvanlarının esareti onlarınkinden de ağırdır. Hayvanat bahçesindeki hayvanlar seyirlik ve eğlencelik bir nesne muamelesi görürken, üretim amaçlı yetiştirilen çiftlik hayvanları üretim artışı için çeşitli işkencelere maruz kalmaktadırlar.

Hümanizm, modern endüstriyel tarımı meşrulaştırmıştır. Endüstriyel tarım, insanların ihtiyaçlarını, arzularını ve taleplerini kutsarken, diğer her şeyi göz ardı eder. Endüstriyel tarım, insanın kutsallığına sahip olmayan hayvanlarla hiçbir şekilde ilgilenmez. Bu nedenle bilim, modern çiftliklerin hayvanlarına geleneksel tarım toplumlarından daha kötü şekilde muamele etmektedir (Harari, 2017, 109).

Geçmiş uygarlıklar, biyokimya, genetik, zooloji ve epide-miyoloji gibi alanlarda oldukça sınırlı bir bilgiye sahipti ve bu nedenle bu alanlara müdahale etme imkânları da sınırlıydı. O dönemde inekler, koyunlar ya da tavuklar etrafta koşuşturup yiyecek arayabiliyordu. Bir çiftçinin binlerce hayvanı kalabalık bir kümese tıktırması halinde ölümcül bir salgınla tüm hayvanların ölmesi oldukça muhtemeldi. Endüstriyel kümes ve ağıllar, modern bilim, salgın, mikrop ve antibiyotiklerin sırlarını keşfettiği için uygulanabilir hale gelmiştir. Aşılar, ilaçlar, hormonlar, havalandırma ve otomatik besleme sistemleri binlerce hayvanı kafeslere tıkarak bunlardan üretim sağlamayı mümkün hale getirmiştir (Harari, 2017, 109).

Çiftlik hayvanları, deforme olmuş yaşamları boyunca büyük ölçüde hareketsiz tutulmakta ve tamamen yapay bir ortamda kitlesel ölçeklerde yetiştirilmektedir. Milyonlarca tavuk, domuz ve dana tarlalarda ve meralarda özgürce dolaştıkları eski günler şöyle dursun, artık gün ışığını bile görememektedir. Stres kaynaklı kavgalarda yaşanan ölümleri azaltmak için gagaları kesilen ileri teknoloji ürünü tavuklar, çoğu zaman dörderli, beşerli gruplar halinde “12’ye 18’lik” kafeslerde yaşamakta ve yumurtlama dönemlerinin düzene girmesi için on güne varabilen sürelerle yiyecek ve sudan yoksun bırakılabilmektedirler. Domuzlar, yalıtım malzemesinin olmadığı çıplak beton zeminlerde yaşamaktadırlar. Fiziksel koşullardan ve stresten dolayı ayak çürümesi, kuyruk ısırma ve birbirini yeme gibi sorunlar yaşamaktadırlar. Dişi domuzlar yavrularını demir ızgaraların ardından emzirmekte, yavruları ile aralarındaki doğal temas engellenmek-

tedir. Danalar karanlıkta tutulmakta, etraflarında dönmelerine, hatta normal bedensel duruşlarına bile imkân tanımayan tezgâhlara zincirlenmektedirler. Bu ağır yaşam koşullarında hastalığa yakalanmasınlar diye, bu hayvanlar sürekli tıbbi perhize tabi tutulmakta, bunlara hormonlar ve antibiyotikler verilmektedir (Zerzan, 2013a, 128-129). İnsan hayatı ve genel olarak hayatın kendisi “kutsal” statüsünü yitirdiği için pek çok canlı sınırsız bir şiddete maruz kalmaktadır (Timofeeva, 2018, 115). Bu şiddetten en büyük payı alanların başında çiftlik hayvanları gelmektedir.

Hayvan yetiştiriliciliğinin yanı sıra tarım da endüstrileşmiştir. Bunun neticesinde bitkiler de doğallıklarını kaybetmektedirler. Tarım ürünleri binlerce yıl boyunca hiç görülmemiş şekillerde yetiştirilmektedir. Ancak yeni metotlarla gerçekleştirilen endüstriyel tarım, bitkisel türlerin çeşitliliğini korumamakta, bu türlerde azalmaya yol açmaktadır.

Tarım ürünlerindeki çeşitlilikte azalma olmasının nedeni, hızla yetiştirilerek en büyük kârı elde etme yarışıdır. 1985 yılında Fransa’da üretilen elmanın yüzde yetmiş birini golden elmanın oluşturması, tarım endüstrisi nedeniyle yiyecek çeşitliliğinde ortaya çıkan azalmaya ilişkin bir örnektir (Griffiths, 2003, 43). Fransa’da elma üretiminde görülen bu tekdüzelik dünyanın her yanında yaşanmaktadır. Verimlilik esas alınarak, onlarca meyve, sebze ve tahıl türünden yalnızca birkaçının yetiştirilmesiyle birlikte diğer türlerin varlığı ortadan kaldırılmaktadır. Tüm dünyada belli bitki ve hayvan türlerinin yaygınlaşması, yerel türlerin varlığı için bir tehdit oluşturmaktadır.

Egemen tarım anlayışına uygun olarak amaçları yalnızca azami üretim olan teknisyenlerin denetiminde toprağa bol miktarda kimyasal madde katılmaktadır. Katılan bu kimyasallar ve suni gübreler topraktaki karmaşık yaşam gerekliliğini ortadan kaldırmakta ve toprağı canlılık kaynağı olmaktan çıkararak basit bir üretim nesnesi haline getirmektedir (Zerzan, 2013a, 126). Toprağa olduğu gibi bitkilere de bol

miktarda kimyasal madde verilmektedir. Bu durum, yalnızca kimyasal kalıntılar nedeniyle insan sağlığına zarar vermemekte, aynı zamanda arı ve uğurböceği gibi faydalı canlıların ölümüne de yol açmaktadır.

Ormanların yok edilmesi, su kaynaklarının yanlış kullanımı, toprağın zehirlenmesi ve erozyon gibi nedenlerle çölleşme ve toprak kaybı hızla artmaktadır. Bu da artan nüfusun beslenmesini daha büyük bir sorun haline getirmektedir. Ancak sorun uygulanan endüstriyel tarım metotlarında aranmamakta, çözüm için yine teknolojiye medet umulmaktadır.

Yiyecek insanla doğal çevre arasındaki en doğal ilişki biçimlerinden biri olmuştur. Ancak beslenme, gün geçtikçe daha fazla teknolojik üretime bağlı hale getirilmektedir. Teknolojik üretimle birlikte yalnızca yiyecek çeşitliliği kayba uğramamış, yiyeceklerin tadında da ciddi kayıplar olmuştur. Eskiden tat, bir yiyeceğin değeri ve güvenilirliğini gösterme bakımından büyük öneme sahipken, artık hissedilmemekte, daha çok yiyeceklerin üzerindeki etiketlerle belgelenmektedir (Zerzan, 2013a, 129). Ancak bu kayıp beş duyu organını dengeli bir şekilde kullanmayıp yalnızca görmeyi merkeze alan günümüz insanı tarafından yeterince fark edilmemektedir. Öte yandan yapaylığın her alanda görüldüğü dünyamızda tat sorunu için yapay tatlandırıcılara sıkça başvurulmaktadır.

Yiyeceklerin tatları ile beraber insanların beslenme şekilleri de doğallığını kaybetmiştir. Doğayla temas halinde olan insanların neyi nasıl yedikleri hayatları boyunca bir süreklilik gösterir. Bu hayatın ritmi daireseldir. Yemeklerin yinelenmesi mevsimlerin yinelenmesine benzer şekildedir ve bu mevsimlere bağlıdır. Doğal şekilde beslenen biri, yerel ve mevsimsel bir beslenme düzenine sahiptir (Berger, 2017, 93). Geçmişte insanlar bu düzene göre beslenmiştir. Mevsiminde meyve ve sebze tüketmiş, yaşadığı yerlerde yetişen yiyecekleri yemiştir. O insanlar için ismini bilmediği ülkelerde yetişen meyve ve sebzeleri yemek bir yana, onları görmek bile mümkün değildi.

Günümüzde yiyecek konusunda da küreselleşmenin etkileri yaşanmaktadır. Dünyadaki çok uluslu birkaç şirket, hem dünyanın her yanında tarım yapmakta, benzer ürünler yetiştirmekte hem de yine bu birkaç şirket dünyanın her yanına aynı gıdaları taşımakta ve piyasaya sunmaktadır. Dolayısıyla üretimde ve satışta yerel unsurlar güç kaybetmekte, tüm gıda ve tarım faaliyetleri çok uluslu birkaç şirket eliyle gerçekleştirilmektedir.

Tarıma ve gıda sektörüne çok uluslu şirketlerin hâkim olması dünya çapında yaygınlaşan beslenme şeklinin aynılaşmasına neden olmaktadır. Inuitli bir Eskimo ya da Afrikalı biri de Wisconsin'de üretilen süt tozunu ya da İsveç'teki bir fabrikada üretilen donmuş balıkları yiyebilmektedir. Aslında bu sistem bireyin beslenmesini veya doyurulmasını değil, fabrikasyon ürünlere dayalı bir tüketimin tüm dünyaya yayılmasını amaçlamaktadır (Zerzan, 2013a, 125).

Doğanın insan arzuları tarafından kontrol edilmesi ve şekillendirilmesi, hem hayvanlarda hem de bitkilerde türsel azalmaya yol açmıştır. Tarım alanlarının küçülmesi, tarımsal ürünlerinde kimyasal ilaçların kullanılması, yiyecek çeşitliliğinde azalma, sağlıksız ve tatsız ürünlerin yaygınlık kazanması ile sonuçlanmıştır. Günümüz dünyasında sağlıklı beslenme büyük bir sorundur. Doktorlar hastalarından doğal gıdalarla beslenmelerini istemekte ancak hastalar bu gıdalara erişememektedir. Organik denilen doğal gıdaları bulmak çoğu durumda çok güçken, bulunabildikleri durumda bu ürünler ortalama gelire sahip insanların satın alamayacağı kadar yüksek fiyatlarla satılmaktadır. İnsanlar arasında doğal gıdalara erişim açısından bir sınıf ayrımı ortaya çıkmıştır. Şimdilerde sağlıklı yiyecekler temin edebilmek zengin insanlara has bir ayrıcalıktır. İleride zengin insanlar için bile böyle bir imkân kalmayabilir.

Yapay Dünyanın İnsan Üzerindeki Etkileri

“Makinalaşma ve modern endüstriyle birlikte ... yoğunluk ve kapsam bakımından bir çıığı andıran taarruz başladı. Tüm ahlak ve doğa,yaş ve cinsiyet, gece ve gündüz sınırları yok edildi.”

Karl Marx

Modern ticari-teknolojik insan için hiçbir şey kutsal değildir. Her şeyin bir fiyatı vardır ve her şey birilerinin çıkarına göre hesaplanabilir. Teknoloji öncesi dönemde insan kendisini dünyanın efendisi olarak değil, bir parçası olarak hissetmekteydi ve doğal düzene mümkün olduğu kadar uyum sağlamakla yükümlüydü. Ortaçağ insanı bile dünyaya belli bir düzen yansıtmıştı ve bu düzeni kendisinin değil, Tanrı'nın yarattığına ve sürdürdüğüne inanıyordu. Ancak teknoloji çağında insanlar doğal düzene uymak yerine, doğayı kendi istek ve beklentilerine uymaya zorlamaktadır (Zimmerman, 2011, 359). Modern insan bunda başarılı olmuştur. Ancak bu başarı onu mutlu etmemektedir. İnsanlar doğa güçleri üzerindeki hâkimiyetlerini o kadar arttırmışlardır ki bunların yardımıyla son insan kalıncaya dek birbirlerini ortadan kaldıracabilmeleri mümkün hale gelmiştir. İnsanlar bunu bildiklerinden huzursuz, mutsuz ve kaygılı bir haldedir (Freud, 2013, 101-102).

Doğanın boyunduruk altına alınması, kaçınılmaz olarak doğanın yıkımına yol açmıştır. Yapay dünya, nüfuz ettiği doğal dünyayı zehirlemiştir (Zerzan, 2013b, 150-151). Ancak doğayla beraber, doğanın bir parçası olan insan da bu zehirlenmeden payını almıştır. İnsanın inşa ettiği yapay dünya, insana hız ve konfor kazandırmış olsa da insan, bedensel ve ruhsal sağlığı başta olmak üzere pek çok alanda hiç ummadığı sorunlarla karşılaşmaktadır. Habermas'ın ifadesiyle doğanın dönüştürülmesi insanın dönüştürülmesiyle neticelenmiştir (Habermas, 2007, 40).

Öncelikle yapay olanı inşayı mümkün kılan teknoloji ile insan, narsistik ben tahayyülü ve tasavvurunu, gücü ele geçirme düşlerini, her şeye kadir olma, her yerde hazır ve nazır olma fantezilerini teknolojiye yansıtma sürecini yaşar. Beklentilerini makineye yansıtan ve bu makinelerin her şeye gücünün yetmesini ve dolayısıyla kendisinin de bu özelliğe sahip olmasını düşleyen modern insan, gitgide makinelere bağımlı hale gelmektedir. Bu makineler geliştikçe insanın yeteneklerini yutup yok etmektedirler. Günümüzde gençler ve çocuklar tuşları olan makineleri kullanmadan hesap yapamamakta, yazı yazamamaktadır. İnsanların hesap yapma ve yazı yazma becerileri her geçen gün azalmaktadır (Frankl, 2003, 213). Bazıları bu gerçeğe rağmen bilgisayarın daha karmaşık ve daha pratik bir yazı makinesi olduğunu ileri sürmektedir. Ancak bu doğru değildir. Yazı makinesi dışa dönük bir alettir ve makineye takılan kağıt insan gibi boşlukta hareket edebilmektedir. Kişi, yazı makinesiyle yazarken yazma eylemiyle doğrudan fiziksel bir temas içindedir. Bilgisayar ise bir proteze benzer. Kişi bilgisayarla yazarken yazma eylemiyle değil, bilgisayarla duysal bir ilişki kurar. Bu nedenle kişi ekranın bir uzantısına benzer (Baudrillard, 2005b, 82).

Benzer bir körelme pek çok alanda yaşanmaktadır. Günümüz insanı, özellikle gençliği, makineler olmadan temizlik yapamamakta, hatta yemek yapmakta büyük zorluk

yaşamaktadır. Dikiş dikebilmek gibi geçmişte kadınların neredeyse tamamının sahip olduğu bir beceri, bugün nadir rastlanılan bir özelliktir. Motorlu araçlar, yürüyen merdivenler ve asansörler binlerce yıl boyunca insanın temel becerilerinden biri olmuş “yürüme”yi gereksiz hale getirmiştir. Bugünlerde günde yarım saatten daha fazla yürüyen insan sayısı son derece azdır. Temizlik, yemek, tarım, hayvancılık, ulaşım, iletişim gibi insanın temel faaliyet alanlarının hepsine makineler girmiş ve bu alanlarda insanın iş yükünü hafifletirken, insan çabasını önemsizleştirmiştir. İnsan makinelere bağımlı hale gelmiş, makineler olmadan bir hayat sürmeyi hayal dahi edemez duruma gelmiştir.

Beceri gerektiren işler, günbegün azalmaktadır. İnsanların çok büyük bir bölümü, pek fazla zekâ, hayal gücü ve herhangi bir türde odaklanma gerektirmeyen işlerde çalışmaktadır. Yapılan işlerin fiziksel sonuçları insanların çabalarıyla orantılı değildir. Çaba ile sonuç arasındaki bu orantısızlık, modern toplumun en önemli ve en hastalıklı özelliklerinden biridir. Çünkü çabayı aşındırarak anlamı asgari seviyeye indirmektedir (Fromm, 2017, 140).

Makinelerin insan hayatında çok fazla yer alması, insanların bunları kullanabilmelerini bir tercih olmaktan çıkararak bir zaruret haline getirmiştir. Örneğin tasarımcılar, projelerini gerçekleştirmek için bilgisayarı ve çeşitli karmaşık programları kullanmayı çok iyi bilmek zorundadırlar (Frankl, 2003, 213). İşçiler fabrikalarda kullanılan makineleri çalıştırmayı bilmelidirler. Doktorlar uzmanlık alanlarına göre çeşitli makineleri kullanmak durumundadır. Tarihin en eski mesleklerinden biri olan öğretmenlik bile bilgisayar, akıllı tahta, fotokopi makinesi, baskı makinesi gibi makineleri kullanmayı bilmeyi gerektirmektedir. Günümüzde her iş sahasında makineler kullanıldığı gibi evlerde de makineler çalıştırılarak ev işleri yapılmaktadır. Çocukların oyuncakları da mekanik özelliklere sahiptir. Bu nedenle yetişkinler kadar olmasa bile çocuklar da makineler kullanmaktadır.

Ancak özellikle eğitim alanında olmak üzere makine kullanımına karşı birtakım itirazlar yapılmaktadır. Bu itirazlara göre bilgisayar destekli eğitim, öğrencilerin zihinsel becerilerini köreltmekte, bir şeyler yapma becerilerini ve meraklarını sınırlı otomatik öğrenme süreçlerine indirgemektedir. Yetişkinler işlerini denetleyen robotları taklit etmekte ve robotlaşmaktadır. Bilgisayarlı komut ve kumandanın belirleyici olmasıyla birlikte hem serüven duygusu hem de işi heyecanla ve benimseyerek yapma alışkanlığı kaybolmaktadır. Modern montaj ve seri üretim sistemi, yarattığı monotonluk ve baskı ile zihinsel stres de yaratmaktadır. İş hayatındaki sistematisation kişisel ilişkilerde olması gereken inisiyatifi ve becerileri kullanılamaz hale getirmektedir (Frankl, 2003, 214).

Baudrillard, yaşanan robotlaşma durumunu şu ifadelerle anlatır:

“Kurt çocuğun kurtlarla yaşaya yaşaya kurda dönüşmesi gibi demek ki biz de yavaş yavaş işlevselleşiyoruz. Nesneler çağını yaşıyoruz: Demek istediğim, nesnelerin ritmine ve onların hiç kesintisiz art arda gelişlerine göre yaşadığımız.” (Baudrillard, 2004, 16)

“Eğer elinizde bir çekiç varsa, her şeyi çivi olarak görürsünüz.” sözü, teknoloji ile olan birlikteliğimizin bizi nasıl yönlendirdiğini, bakış açımızı ne şekilde etkilediğini veciz bir şekilde anlatmaktadır. Elinde kalem olan biri için her şey yazıya dökülmeyi beklemektedir. Elinde kamerası veya fotoğraf makinesi olan biri içinse her şey resmini çekebileceği bir görüntüdür. Bilgisayar kullanan biri için de her şey birer veridir (Postman, 2013, 19). Bir buzdolabımız varsa alacağımız yiyecekleri buna göre belirleriz. Onun sayesinde çabuk bozulur endişesi duymadan daha çok miktarda hızlı bozulmaya müsait yiyecekler alabiliriz. Bir otomobilimiz olduğunda gündelik hayatımızı ve tatil planlarımızı buna göre farklı şekillerde düzenleriz. Çamaşır ve bulaşık makinelerinin varlığı insanı eşyalarını çok da temkinli olmadan kullanmaya sevk

eder. Televizyon ve internetin varlığı çoğu durumda insanların kitap okumasını veya birbirleriyle sohbet etmesini engellemektedir. Özellikle görüntülü konuşma imkânı sağlayan telefonların kullanımı, insanların birbirine duydukları özlemi ortadan kaldırmaktadır. Farkında olsak da olmasak da kullandığımız teknolojik cihazlarla hem kavram dünyamız, hem de hayata bakışımız, alışkanlıklarımız, duygusal tepkilerimiz ve eylemlerimiz değişmektedir.

Örneğin insanlar odaklanmamayı en iyi televizyondan öğrenmektedir. Programların reklamlarla kesilmesiyle izleyici odaklanmamaya şartlandırılır. Okuma alışkanlıkları da aynı eğilimden etkilenmiştir. Analogiler bu eğilimi gözler önüne sererler. Bu kitaplarda bir yazarın kitabının tamamı yerine düşüncelerinin bir kısmı sunulur. Böylece okur, bütün bir düşünce sistemini kavramak için tam bir odaklanma ihtiyacı duymaksızın çok daha az odaklanma ile kolay bir lokmayı midesine indirir (Fromm, 2017, 73).

Teknolojinin insan zihnindeki etkisinden bahseden ilk filozof muhtemelen Platon'dur. Platon, *Phaidros* adlı eserinde kral Thamos hakkında bir hikâyeye anlatır. Bu hikâyeye göre Kral Thamos sayılar, hesaplama, geometri, astronomi, dama, zar ve en önemlisi harf olmak üzere pek çok şeyin mucidi olan Tanrı Theuth'u ağırlar. Theuth, Kral Thamos'a buluşlarını gösterir ve bu buluşların Kral Thamos'un ülkesi Mısır'da da bulunması gerektiğini söyler. Sanatların her birini gösteren Theuth harflere geldiğinde, harflerin hafızanın ve bilgeliğin ilacı olduğunu, harflerin Mısırlıları daha bilge ve hafızalarını daha güçlü kılacağını iddia eder. Ancak Thamos aynı düşüncede değildir. Ona göre Theuth harflerin yapabileceği şeyin tam tersini söylemektedir. Harfler, onları kullanmayı öğrenenlerin ruhlarına hafıza tembelliği verecektir. Çünkü yazı işaretlerine güvenen insanlar kendilerine ait hafızayı kullanmayı hepten unutacaktır. Bu nedenle harfler hafızanın değil, hatırlamanın ilacıdır. Öte yandan yazı bilgeliğin hakikatini

değil, görüntüsünü sunar. İnsanlar yazı sayesinde çok şey öğrenince bilge olmayıp bilgeymiş gibi görünecek, kendilerini bilgili sanacak fakat pek çok konuda cahil olacaklardır (Platon, 2014, 87-88).

Yazı sadece bilim yanılsamasını doğurur, gerçek bilimi değil. Kendinden haberi olmayan cehaleti yaratır, kişinin bilgi iddiasını güçlendirir. Eğitimi değil, malumatı taşır, belleği değil, alt belleği güçlendirir. Bu yüzden Sokrates de öğretisine ve hayat tarzına ters düşen bu sanattan uzak durmuştur (Baudart, 2011, 44). Thamus, yazının “hafıza” ve bilgelik” kelimelerinin anlamlarını değiştireceğine dikkat çeker. Thamus bu itirazıyla aslında radikal teknolojik yeniliklerin eski sözcüklere yeni anlamlar yüklediklerini anlatmaktadır. Bu durum, yeni teknolojilerin yeni terimler kazandırma sürecinden farklıdır. İnsanlar durumun farkında olmadıkları için bu durum sinsi ve tehlikelidir. Teknolojinin dile etkisi iki taraflıdır. Yeni şeyler, bir yandan yeni kelimelere ihtiyaç duyarken, diğer yandan da derin anlamlara sahip eski sözcükleri değişikliğe uğratırlar. Örneğin telgraf ve baskı makinesi “haber” kelimesinin anlamını değiştirmiştir (Postman, 2013, 13). Günümüzde ise bilgisayarlar ve akıllı telefonlar yaygın kullanımlarına bağlı olarak pek çok sözcüğün anlam bakımından değişmesine neden olmaktadır. “Posta” dan “e-posta”, “görüşmek”ten yüz yüze görüşmekten çok “uzaktan görüşme”, “kaydetmek”ten bir şeyi yazıya geçirmekten çok bir yazıyı veya resmi bilgisayar ortamına aktarma anlaşılmaktadır. Makinelerin yaygın şekilde kullanılmasından iş ve çalışma, eğitim, ulaşım ve eğlenme kavramları da etkilenmiş, bunların hepsi makineler aracılığıyla yapılan bir etkinlik olarak düşünülmeye başlanmıştır.

Öte yandan makine insana sağladığı hız ve güçle insanın tahripkâr duygularını, sınır tanımayacak ve evrenin içlerine ulaşacak şekilde arttırmaktadır. İnsan, çılgınlık güdülerini benliğinden ayırmış, makineye yüklemiş, sonrasında

da kendisini makinenin kurbanı olarak görmeye başlamıştır. Makineler insanın bilinçaltındaki güç ve büyüklük fantezilerini temsil ederken, her geçen gün insan hayatındaki hâkimiyetini arttırmaktadır (Frankl, 2003, 215).

Makinelerin verdiği güçle dünyayı dönüştüren modern insan, sanılanın aksine temelde çevresindeki dünyayla ilişkisinde çok acizdir. Güçlü zannedilmesinin nedeni, makinelerle doğaya muazzam ölçüde hükmetmesidir. Bu tahakküm, gerçek insani gücün bir sonucu değildir. İnsanın fazla bir şey yapmadan ve varlığını pek de ortaya koymadan çok şey yapmasını sağlayan şey megamakinedir. İnsan, makinelerin bir parçası olduğu sürece güçlüdür veya güçlü görünebilir. Bu makineler olmadan küçük bir çocuk kadar zayıftır. İnsan bu nedenle makinelere tapmaktadır. Makineler ona güç aktarırlar ve böylece onun bir dev olduğu yanılsamasını yaratırlar (Fromm, 2017, 140). Gücünü makinelerden alan ve onunla dünyayı şekillendiren insan, makinelerle kurduğu ilişkide kabiliyetlerini yitirir. Aslında daha güçlü olduğunu düşünürken daha güçsüz bir hale gelir. Ataları makineler olmadan hayatta kalmanın yanı sıra kültürel değerler de yaratmışken, yaşamsal tüm faaliyetlerini makineler aracılığıyla gerçekleştiren modern insan makineler olmadan hayatta kalabilecek durumda değildir.

Makineler insanların diğer insanlarla olan ilişkilerini de etkilemektedir. Özellikle makine başına oturduğumuzda karşımızda iletişim kurabileceğimiz bir başka insanın olmayışı dikkat çekicidir. Böyle durumlarda makinenin karşımıza çıkardığı herhangi biriyle yetinmek durumundayızdır. Ayrıca elektronik iletişim sürecine girebileceğimiz herkes içimizi görebilmektedir (Baudrillard, 2005b, 81). Elektronik iletişim sürecinde herkesin birbirinin içini görebiliyor oluşu, insanları nesne konumuna düşürür. Bu süreçte nesneler gibi insanlar da herhangi bir kayıp yaşamadan bir diğerinin yerine geçebilmekte, birbirini telafi edebilmektedir. Dolayısıyla iş gör-

me meselesi açısından vazgeçilmez hiç kimse olmadığından herkes elektronik etkileşim sürecinde makinenin bir parçası haline gelmektedir.

Makineler aracılığı ile etkileşime giren insanların aralarındaki ilişkiler zayıflamaktadır. 1989 yılında tipik bir Amerikalının üç yakın arkadaşı varken 2008 yılında bu sayı ikiye inmiştir. Ulusal çapta yapılan araştırma, bu zaman diliminde tek bir arkadaşı veya sırdaşı olmayan insan sayısının üç kat arttığını ortaya koymuştur. Tekno-kültürün bağlantısallığına övgüler düzülürken, bu kültür daha tecrit edici ve yalnızlaştırıcı hale gelmekte, buna uygun olarak da toplumlarda tek kişilik hane halkı oranı yükselmektedir (Zerzan, 2013b, 164).

Bu açıdan Japonya dikkat çekici bir ülkedir. Teknolojinin en ileri seviyede olduğu ülkelerin başında yer alan Japonya'da pek çok insan cinselliğe ve toplumsallığa ilgi duymamaktadır. Hikikomori denilen kendini tecrit etme davranışını benimsemiş milyonlarca insan odalarından dışarı çıkmamaktadır. Tekno-kültür en yüksek düzeyine ulaşırken stres, depresyon ve kaygı seviyeleri de artmaktadır (Zerzan, 2013b, 165). Teknoloji ve beraberinde ortaya çıkan yapay dünya yalnızca doğadaki canlılığı azaltmamakta, insan canlılığını da zayıflatmaktadır.

Canlılığın temel görünümleri beslenme, üreme, hareket ve duyumsamadır. İnsanın inşa ettiği yapay dünyada bütün bu canlılık tezahürleri azalmaktadır. Beslenmede sorunlar yaşayan modern insan, üreme ve hareket etmede de problemlerle karşılaşmaktadır. Şişmanlık ve çeşitli yeme bozuklukları ile doğurganlık oranlarının azalması, fiziksel aktivite yetersizliğine bağlı sağlık sorunları canlılıkla ilgili meselelerdir ve bu sorunlar en çok gelişmiş denilen, tekno-kültürün yüksek seviyelere ulaştığı ülkelerde yaşanmaktadır.

Teknolojinin yaşama bakışı ve yaşama biçimini nasıl etkilediğini, teknoloji açısından dünyanın en gelişmiş ülkelerin-

den biri olan Amerika’da net bir şekilde görmek mümkündür. ABD’de intihar ve cinayet oranları hızla artmaktadır. Halkın yüzde sekseni intiharı aklından geçirdiğini itiraf etmektedir. On üç-on dokuz yaş grubundaki intiharlarda son otuz yılda büyük bir artış olmuştur. Aynı yaş grubundaki gençlerin akıl hastanelerine kapatılma oranları da 1970’ten beri yükselmiştir. Çocuklardaki aşırı şişmanlık son yıllarda yüzde elliye aşkın bir artış göstermiştir. Kadınlar arasında rastlanan beslenme bozuklukları giderek genelleşirken, cinsel işlevsizlik yaygınlaşmıştır (Zerzan, 2013a, 174). Yine canlılığın temel göstergelerinden biri olan düzenli uyku nadir rastlanan bir özellik haline gelmiştir. Pek çok insan geceleri uyumakta güçlük yaşamakta, kimyasal maddelerin yardımı olmadan uyuyamamakta veya uyku sonrası kendisini dinlenmiş hissetmemektedir. Günümüz insanı uyurken de uyanıkken de uyku ile uyanıklık arası bir haldedir. Uyanıkken tam uyanık olmadığı gibi uyurken de tam bir uyku halinde değildir.

Stres ve kaygıyla beraber beyin ve sinir sistemi hastalıkları da günümüzde yaygın hale gelmiştir. Tuhaf bir zihinsel durum da günümüz toplumlarına damgasını vurmuştur. Bu tuhaf zihinsel durum, insanların neye sahip olursa olsunlar daha fazlasını elde etmeyi ve nerede olurlarsa olsunlar başka bir yere gitmeyi amaçlamasıdır (Carpenter, 2008, 13). Bu arzu, insanın inşa ettiği yapay dünyada huzur bulamadığını göstermektedir.

“Psikolojik insan” çağını ilan eden Philip Rieff, insanın içsel hayatının, hatta bizzat insan ruhunun teknoloji tarafından ele geçirildiği bu kültüre dikkat çekmiştir. İnsanlar işlenen, standardize edilen, etiketlenen ve denetime tabi tutulan kendi deneyimlerine giderek daha fazla yabancılaşmaktadır (Akt. Zerzan, 2013a, 197). Kendisine yabancılaşan insan daha çok uzmanların ve modern tıbbın denetimi altına girmektedir. Huzur bulamayan, stres, kaygı ve depresyonla mücadelesinde zorlanan günümüz insanı, tam bir ruhsal sağlığa kavuşa-

bileceğine inanmasa bile en azından gündelik hayatını devam ettirebilmek için terapilere ve kimyasal ilaçlara başvurmaktadır. Kişinin, anlam bulamadığı, kişisel ve duygusal bağların eksikliğini hissettiği monoton ve yoğun hayatını sürdürmek için arzu duyması, dışarıdan aldığı desteklerle mümkün hale gelmiştir.

Bütün bu sorunlara ve olumsuzluklara rağmen neden makine ve teknoloji kullanımının artarak devam ettiği merak edilebilir. Teknolojinin ve makinelerin ortaya çıkması bir zorunluluk değildir. Bunlar bir tercihin neticeleridir. İhtiyaca binaen ortaya çıkmamışlardır ancak ortaya çıkışları sonrasında birer zaruret olarak görülürler. Artık onlarsız bir hayat tasavvur etmek neredeyse mümkün değildir. Makine öncesi günlerde seyahat edenleri gerçekten yaşıyor sayan, modern mekanik seyahati bir tür geçici ölüm olarak nitelendiren George Orwell, makinenin vazgeçilmez hale gelişini şu şekilde açıklar:

“İşte burada, Londra’dan kırk mil uzaktayım. Londra’ya gitmek istediğimde neden eşyalarımı toplayıp bir eşeğin sırtına atmayayım veya yaya olarak iki gün sürecek yola çıkmayayım? Çünkü her on dakikada bir yanımdan vız diye geçen Green Line otobüsleri olduğu müddetçe böyle bir yolculuk tahammül edilemez oranda can sıkıcı olacaktır. Birinin ilkel seyahat araçlarından hoşlanabilmesi için, başka bir yöntemin mevcut olmaması gerekir. Hiçbir insan hiçbir şeyi zorunlu olandan daha zahmetli bir yolla yapmayı istemez... Tek kelimeyle, her şeyin makineyle yapılabildiği yerde her şey makineyle yapılacaktır.” (Akt. Mestrovic, 1999, 280)

Orwell teknoloji ortaya çıktıktan sonra vazgeçilmez hale geldiği konusunda haklıdır. Teknoloji ürünü makineler insana cennete benzer bir ortamda kolay ve rahat bir hayat sunma vaadiyle ortaya çıkarılmışlardır. Getirdikleri hız, güç, kolaylık ve rahatlık makineleri insanlar için vazgeçilmez kılmaktadır. İnsan büyük bedeller ödemek durumunda kaldığını bilse de hız, güç, rahatlık ve kolaylık sağlayan makinelerden

vazgeçememektedir. Her zaman güçlü olmayı arzulamış insan, makineler sayesinde güçlü olduğunu hissetmektedir. Gerçekte son derece kırılgan bir fiziki yapıya sahip insan, makineler aracılığıyla dağları delebilmekte, okyanusları aşabilmekte, canlılar arasında tehdit olarak gördüğü türleri ortadan kaldırabilmektedir. Bu yıkıcı ve tahripkâr güç, insanda diğer varlıklara karşı bir üstünlük duygusu uyandırmaktadır. İnsan, sağladığı hız, kolaylık ve rahatlıktan, verdiği güç ve üstünlük duygusundan dolayı makinelerden vazgeçememektedir. İnsan yarattığı makinelerle Tanrı'ya benzemek istemektedir. Makinelerden yardım alan insan, kusurlarını ortadan kaldırarak mükemmelleşmek, zamanın ve mekânın kısıtlamalarından kurtulmak, zayıflığının üstesinden gelmek ve hatta ölümsüzlüğe erişmek istemektedir. Şayet bunlar olabilecekse makinelerin yardımıyla olabilecektir. Ancak insanın makineler aracılığıyla tatmin etmek istediği bu arzular her ne kadar bir yanılsama yaratarak onda Tanrı'ya benzediği vehmini uyandırır da insan, Tanrı'ya benzemek bir yana bitki ve hayvanlarla paylaştığı canlılık özelliklerini bile yitirmektedir. Öte yandan makinelerin insanın iş gücünü gereksiz hale getirmesi nedeniyle insanlar yerlerinden kımıldamamakta, dünyayı deneyimleyememektedir. İnsanların hareketsiz hale gelmesiyle, organlarını yeterince kullanmamasıyla dünyayla ilişkileri bütünüyle değişmiştir.

İnsanın ayağına kadar gelen dünyada insanın dünyanın ayağına gitme diye bir derdi kalmadığı için tecrübe denilen şey gereksizleşmiştir. İnsanın dünyada olabilmesi için deneyim kazanana kadar dünyayı yaşayıp görmesi ve tanıması gerekir. Şimdi ise, dünya insanın ayağına kadar geldiğinden insanın dünyayı dolaşıp keşfetmesi, görüp öğrenmesi fuzuli bir hale gelmiştir. Fuzuli olansa bir süre sonra olanaksızlaşmaktadır. Dünyayı tecrübe etmek de böyle bir sonla karşı karşıyadır. Bunun açık delili, deneyimli insan tipine her geçen gün daha az rastlanır olması ve yaşı ilerlemiş kişilerin, tecrübeli

insanların saygınlığının giderek azalmasıdır (Anders, 2018a, 141). İnsan doğadan ve doğal haliyle dünyayı deneyimlemekten o kadar uzaklaşmıştır ki pek çok insan arı ile bal, inek ile süt arasında ne tür bir ilişki olduğunun bilgisine deneyimleri ile değil, okullarda verilen dersler ya da televizyonlardaki belgeseller aracılığı ile sahip olmaktadır. Günümüzde özellikle uzmanlık alanı değilse çok az kişi ondan fazla çiçek ismi sayabilecek durumdadır. Aynı şey ağaç türleri için de geçerlidir. Doğal dünyayı insanlar kendi gözleriyle görüp bilmek yerine, ekranlar aracılığı ile sunulan görüntüler aracılığıyla tanımaktadır.

Yapay Dünyadan Sanal Dünyaya

“Temsil, bunlarda, temsil edilene üstün geliyordu.”

Adorno

İnsanın inşa ettiği dünya, her ne kadar doğal olmayan bir dünyaysa da en azından maddi bir gerçekliğe sahiptir. Ancak insan yirminci yüzyılda yapay olandan başka bir âlem daha inşa etmiştir. Sanal dünya denilen bu âlem, yapay olmanın yanı sıra üç boyutlu bir gerçekliğe sahip olmamak bakımından da doğal dünyadan farklıdır.

Sanal dünyanın ortaya çıkışı, gerçek dünyayı deneyimlemek istemeyen hareketsiz modern insan için bulunmaz bir fırsattır. Artık gününüz insanı bedenini hareket ettirmeden ve herhangi bir fiziksel temasta bulunmadan dünyayı görme, daha doğrusu görüntülerine bakarak ona ilişkin fikir edinme imkânına sahiptir. Doğrudan deneyimin yerini dolaylı yollardan izlenim edinme almıştır. Bu dolaylı yolu sağlayansa makineler, makinelerin ekranlarıdır.

Sanal dünyanın amacı, insan ile makinenin mükemmel mahremiyetini sağlamaktır. Kişisel etkileşim ile bilgisayara dayalı etkileşim arasındaki farkı ortadan kaldırmaktır (Zerzan, 2013b, 158). Bir başka ifadeyle görüntülerin görüntülenenlerin yerini almasıdır. Sanal âlem, özünde gerçeklikten kaçış yoludur. Gerçek dünyaya bir alternatif olan sanal dünya, kişinin gerçek dünyadan kaçmasına imkân sağlamaktadır. Sanal dünyaya sığınan insan için ampirik dünya, pek de gerçek değildir, sadece gerçek gibi görünmektedir.

Gerçeğin temsili sunumu olan sanal, üç boyutlu teknolojilerle gerçeğin yerini almıştır (Yengin, Bayrak, 2017, 6). Düne kadar sanal olan ancak temsil olarak tarif edilirdi. Temsilin işi ise gerçeği sembolize etmek ve yansıtmaktır. Bugün sanal olan gerçek dünyanın içine sızmış ve gerçeğin bir parçası oluvermiştir (Güneş, 2006, 20).

Bireyin karşı karşıya geldiği etkili biricik gerçeklik, ekranda gördüğü gerçekliktir. Ekranda olan ve bireyin gerçeklik olarak algıladığı şey aslında noktalardan oluşan bir elektronik sinyaller sistemidir. Buna rağmen birey, bu sinyaller sistemini hakiki gerçeklik olarak algılar. Ekranda görülen şey, ona bakan için önemli bir gerçeklik haline gelir. Öte yandan kişinin içinde yaşadığı somut gerçekliğin, imajların sağladığı parıltılı ve heyecan verici izlenimlerden yoksun olması nedeniyle kişi için önemini yitirir. Böylece kişi kendisini gerçeklikten koparır (Ellul, 2015, 246-247).

Kendi gerçekliğinden kopan insan, sanalı gerçeklik olarak benimser. Ekran aracılığı ile evde gerçekleşen şey dış dünyadır. Bu dış dünya, evin gerçekliğini, dört duvarın, mobilyaların ve hatta ortak yaşamın gerçekliğini geçersiz kılar onları hayal ürünü bir şeye dönüştürecek bir egemenliğe sahiptir. Bu egemenlikte uzak olan çok yakına gelirken, yakın olan uzaklaşır ya da tamamen silinir. Görüntü, gerçek yerine konduğu için gerçek de görüntü halini alır. Böylece kişi için yuvası, işlevi dış dünyaya dönük ekranı bünyesinde barındırmak olan bir konteynır konumuna düşer (Anders, 2018a, 129).

Kişi sanal dünyada fiziksel olarak gerçek dünyada yaşarken zihinsel olarak sanal olanda bulunur. Bedenin inorganik ve organik protezlerle bir protez bedene dönüşmeye başlaması gibi gerçek hayatta da bir protez olarak düşünülebilecek siber hayatla beraber bir protez hayata dönüşür. Süreç, gerçek bedenin ve gerçek hayatın buharlaşması yönünde ilerlemektedir (Çabuklu, 2006, 119). Akıl bedenden ve doğadan ayrıştıkça gerçeklik de bir ekranın ardında gözden kaybol-

maktadır. Sanal gerçeklik sağlayan araçlar 1990'lardaki vaatleri yerine getirerek hızlı bir şekilde mükemmelleşmektedir (Zerzan, 2013b, 159). Yüksek çözünürlük denilen, imgenin yararsızca kusursuzlaştırılmasına her geçen gün biraz daha yaklaşılmaktadır (Baudrillard, 2014, 29). İmge evreninde olduğu gibi ses evreninde de yeni boyutlar eklenmeye, bu evrene bir üçseslilik, sonra bir dörtseşlilik, sonra da bir çokseslilik eklenmeye çalışılıyor. İmgede de aynı şey söz konusudur. Ona da tek, iki, üç, birçok boyut eklenmektedir (Baudrillard, 2005a, 97). Artık yalnızca sanal gerçeklikten değil, arttırılmış gerçeklikten de bahsedilmektedir. İnsanlar önceleri sanal olarak yalnızca görsel ve işitsel olarak uyarılırken günümüzde dokunsal açıdan da uyarılabilmektedir.

Kişiyi gerçek dünyadan koparan sanal dünyanın günümüz insanı için bir ihtiyaç olduğu da söylenebilir. Temelde bu ihtiyacın nedeni, insanın doğal olmayan bir ortamda yaşamaya mahkum hale gelip eylemlerinin gereksizleşmesidir. İnsan doğal dünyayla temasını kaybettiği, inşa ettiği yapay dünyada da huzur bulamadığı için başka bir gerçekliğe aşırı ölçüde derin bir özlem duymaktadır. Cansız bir çevrede gelenekleriyle bağlantısını kaybetmiş olan modern insan, henüz içinde yaşadığı yapay dünyayı gerçeklik olarak kavrayamamaktadır. Her şeye rağmen modern insana kendisini içinde bulunduğu evren gerçekdışı gibi görünür. Beton, asfalt, çelik ve makineler ona tesadüfler gibi görünür. Bu noktada sanalın sunduğu imajlar devreye girer. Modern insan, imajlarla doğayı sürekli yeniden keşfederek kendisini rahatlamış ve mutlu hisseder. Okyanus resimleri, hayvan ve çiçek görüntüleri gören insan kendisini yeniden evinde hisseder (Ellul, 2015, 263).

Bu hissi sanal ortamda duymamıza rağmen artık tarlalar, ırmaklar ve ormanlar arasında yaşamıyoruz. Daha çok göstergeler, sinyaller, reklam panoları, logolar ve ekranlar arasında yaşıyoruz ve bizim evrenimiz bunlardan oluşmaktadır. Ekran bize insanların yüzleri ve başka ülkeler gibi yaşayan gerçeklikleri gösterdiğinde bu gerçeklik de aslında bir kur-

gudan ibarettir. Çünkü o, oluşturulmuş ve birleştirilmiş bir gerçekliktir (Ellul, 2015, 289). Yani bir tasarım ürünüdür, gerçekliğin olduğu haliyle yansıtılması sonucu değil, gerçeğin seçilip biçimlendirilerek oluşturulmuş bir sunumudur.

Yeni imaj teknolojileri insanın adapte olmakta zorlandığı yapay dünyadan uzaklaşmasını hatta onunla olan bağlarını kopartmasını kolaylaştırmıştır (Robins, 2013, 36). Sanal gerçeklik, güncel gerçekliğin düzensizliğini hayali ütopya düzeniyle değiştirmek, gerçeklik algımızı değiştirip dünyayı yeniden kurmak için son derece hırslı ve azimli bir çaba göstermektedir. Teknolojiler ise insanın dünya ile etkileşimine aracılık etme, bu etkileşimi erteleme ve hatta ikame etme işlevlerini yerine getirmektedirler. İnsanlar, dünyayla ve onun gerçekliğiyle doğrudan temasa girmekten kaçınmak için bu teknolojilere başvurmaktadır (Robins, 2013, 42-47).

Teknoloji aslında insanı dünyaya değmekten, ona dokunmaktan uzaklaştırmaktadır. Otomobillerle birlikte yollara değmeden, yerle irtibat kurmadan bir yerlere gidip gelir olduk. Dürbün, teleskop gibi aletlerle şeylere dokunmak bir yana onlara yaklaşımdan bile onlar hakkında fikir edinmek mümkün hale gelmiştir. Telefon gibi cihazlar, insanlarla görüşmek için onlarla beraber olmayı, yüz yüze bir araya gelmeyi gereklilik olmaktan çıkarmıştır. Makineler sayesinde hamura dokunmadan hamur yoğrulabilmektedir. Bu örneklerde de görüldüğü üzere dünyadaki varlıklarla ilgili işlem yapmak için onlara yaklaşmak ve dokunmak bir gereklilik olmaktan çıkmıştır. Diğer duyular kullanılmadan yalnızca görme duyusuyla onlara etkide bulunulabilmektedir. Dokunma duyusunun yaratabileceği tedirginlik ya da rahatsızlık olmadan, görmenin verdiği güvenceden faydalanmak teknoloji ile mümkün olabilmektedir. Teknoloji, insan için uzaktan erişimin, mesafelere rağmen etkide bulunabilmenin anahtarı olmuştur.

İNSANIN DÜŞÜŞÜ

Enformasyon Bombası Altında İnsan

“Köklerimiz yok artık, antenlerimiz var.”

Wark McKenzie

Bilimsel konularda dünyanın her yerinde yapılan araştırmalar, nicelik bakımından büyük miktarda yeni bilgilerin ortaya konmasına neden olmaktadır. Bu tür bilgilerin yanı sıra siyasete, ekonomiye, spora ve magazine ilişkin pek çok veri medya aracılığı ile insanların zihnine aktarılmaktadır. Günümüzde milyonlarca insan, her gün görsel ve işitsel olarak yüzlerce, hatta binlerce veriye ve imgeye maruz kalmaktadır. Ancak bu veri ve imge yoğunluğu insanların bilinçli olmasına hizmet etmek bir yana, insanların tutarsız bir zihinsel dünyaya sahip olmalarına yol açmaktadır. Öncelikle insan zihnine ulaşan veriler birbirinden kopuk olduğu için kendi aralarında bir bütünlüğe ve öncelik sonralık ilişkisine sahip değildirler. Aynı haber programında veya aynı gazete sayfasında istihdam oranlarından, hava sıcaklığına, eriğin faydalarından, bir başka ülkedeki iç savaşa, çukura düşen bir kediden, ünlü bir insanın evinin kaç odalı olduğuna varıncaya kadar, izleyen için anlamlı ya da anlamsız olabilen farklı türde olaylara ilişkin çeşitli malumatlar verilir. Bu olaylar arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Ayrıca bu olaylar o kadar hızlı bir veri akışı içerisinde sunulur ki kişi bunlar arasında bir eleme yapma ya da bunları önem sırasına göre sıralama imkânına kavuşamaz. Konuyla ilgili bir diğer sorun, kişiye

aktarılan malumatın onun hazmedip anlamlandırabileceği malumat miktarından çok daha fazla olmasıdır. Verilen her bilgi parçasının anlamlandırılıp, başka kavram ve konularla ilişkilendirilmesi ve bunlarla kıyaslanıp belli sonuçlara varılabilmesi için hem malumat miktarının sınırlı olması hem de yeterince zamanın olması gerekir. Oysa içinde bulunduğumuz dünyada üzerimize enformasyon yağdıran medya karşısında hiç kimse kendisine sunulan onca veriyi değerlendirebilecek durumda değildir. Dolayısıyla enformasyon bombasına maruz kalan bireyler anlama ulaşamamakta ve bilgilenememektedir.

Tarihsel açıdan bakıldığında içinde bulunduğumuz enformasyon yoğunluklu dünyanın, ondokuzuncu yüzyılda ivme kazanarak teşekkül ettiği görülmektedir. Ondokuzuncu yüzyıl kültürünün çoğu yazılı kültür halini almıştır. Sayıları on beş yılda iki katına çıkan günlük gazetelerle birlikte ucuz kitaplarda büyük bir artış olmuş; zaman tutma kayıtlarının kullanımında çoğalma meydana gelmiş; doğum, ölüm, evlilik, seyahat ve pasaport kayıtlarının tutulmasıyla vatandaşların belgelenmesi yaygınlaşmıştır (Urry, 1999, 36). Bütün bu alanlarda kayıtların ve belgelemelerin artması enformasyon için gerekli kaynakların çoğalması anlamına gelmektedir. Öte yandan günlük gazete, telgraf ve kitaplar ondokuzuncu yüzyılın başlıca enformasyon araçları iken, bu araçların çeşitliliği de zamanla artmıştır. Radyo ve televizyonlar bir döneme damgasını vurmuşken, şimdilerde bunların yerini bilgisayarlar ve avuç içlerini doldurmayan cep telefonları almıştır. İnternet vasıtasıyla insanlar dünyanın her yerinden haber alır ve dünyanın her köşesine haber verebilir hale gelmiştir.

Yazılı kültürün güçlenmesini, sözlü kültürün tahribi olarak yorumlamak da mümkündür. McLuhan, son yıllarda matbaa teknolojisi aracılığıyla sözlü kültürün tahrip edildiğinden bahseden isimlerden biridir. Ona göre bu yolda öyle büyük bir çaba ve güç harcanmıştır ki ticari toplumun tek-

tipleşmiş bireyleri coğrafi ya da sanatsal alanlarda marjinal noktalara yalnızca turist ve tüketici olarak dönebilirler (Akt. Köse, 2010, 80).

Enformasyon bu haliyle çağımıza özgü bir olgudur. Bu çağda enformasyon, havaya dahi nüfuz edecek kadar hayatımızın içine girmiştir. Enformasyon, en uzak gezegenlerden getirilen haberdur. Bu haberler bir gün ihtiyaç duyulduğunda, bir tuşa basılarak depolanabilen ve yazıcıda kağıda dökülebilen bir nesne olarak başvurulmak üzere hafıza bankalarında depolanırlar (Frankl, 2003, 209).

İnternet özellikle enformasyon sağlanmasında çok önemli bir yere sahiptir. İnternette veri üretim artışı çok büyük bir hızda gerçekleşmektedir. Her gün yaklaşık dört milyar çevrimiçi internet kullanıcısıyla yüz milyar e-posta akışı, üç yüz milyon twit, iki buçuk milyar Google aramasıyla dijital veri akışı yedi gün yirmi dört saat artarak devam etmektedir (Yengin, Bayrak, 2017, 5).

Artık milyonlarca kaynaktan, mümkün her kanaldan ışıktan dalgaları, radyo dalgaları, kağıt şeritler, telefon telleri, kablolar, uydular, baskı makineleri gibi araçlarla bilgi akmaktadır. Bütün bu kanallardan akan bilgiler daha sonra tekrar kullanılmak üzere bilgi depolarında bekletilmektedir. İnsan bu şekilde bilgiye gark olmaktadır. Bilgi miktarındaki bu çokluğa rağmen bu bilgi, insanın temel sorularını çözmekten acizdir ve günlük problemlerin çözümü noktasında neredeyse yararsızdır (Postman, 2013, 70).

Günümüzde enformasyona büyük önem verilmesine karşın politik, sosyal ve özellikle kişisel, çok az problemin bilgi eksikliğinden kaynaklandığı unutulmaktadır. Buna rağmen akıl almaz sorunlar ortaya çıkarken, ilerleme fikri solarken ve anlamın kendisi kuşkulu hale gelirken, birçok insan dünyanın hala daha fazla bilgiye ihtiyaç duyduğuna kati şekilde inanmaktadır (Postman, 2013, 63). İçinde bulundu-

ğumuz enformasyon toplumundan gururla söz edilmesine rağmen bilginin geometrik artışı bilginin değerinin düşmesine yol açmaktadır. Termodinamiğin entropi yasası bilgiye uyarlandığında, bilgi sonsuz şekilde üretilip tüketildiğinde, bilginin bilgi olmaktan çıkarak kirleneceği söylenebilir (Çelik, 2004, 173-174). Haber ve enformasyon özünde forma soktuğu, şekil verdiği için bilgilendirici sayılırlar. Ancak belli bir noktadan sonra bunlar enformatik olmaktan çıkarak de-formatik olurlar. Şekil vermek, biçimlendirmek yerine şekil bozucu, şekilsizleştirici biçimde etki ederler (Han, 2016, 110). Muazzam miktarıyla haber ve enformasyon aydınlatmak ve keşfettirmek yerine dikkati dağıtır ve algıyı köreltir.

Günümüzde bilginin aşırı artışı söz konusu ancak bu bilgi artışı garip bir şekilde insanları daha bilgili hale getirmemektedir. Aşırı bilgi, bilgilendirici işlevini neredeyse yitirmiştir. Çünkü bu bilgi çokluğu sağlıklı bir zihnin işlevini adeta felç etmektedir. Bilginin geleneksel formları değişmiştir. Aldığı yeni biçimler bütünsellik algımızı parçaladığı için yoğun bilgi bombardımanı karşısında yolumuzu kaybetme çelişkisini yaşamaktayız (Gündoğan, 2016, 9).

Enformasyon miktarının kontrol edilemez olduğu yerlerde ruhsal sükûnet ve toplumsal amaçlar çökmektedir. Buralarda insanlar, tecrübe ettikleri şeylerde anlam bulamaz, hafızalarını kaybeder ve makul yarımlar hayal etme güçlüğü çeker. Postman, başıboş enformasyonun tehlikelerini hücrelerin kontrolsüz büyümesini engelleyen bağışıklık sistemi benzetmesiyle anlatır. Hücreler büyümemezlerse canlı hayat devam edemez. Ancak sağlıklı işleyen bir bağışıklık sistemi olmadan da organizma hücre büyümesini kontrol edemez. Bu tür durumlarda organizma hastalanır ve hayati organlar arasındaki nazik bağ kopar. Her toplumun bağışıklık sistemine benzer işlevleri olan kurumları ve fonksiyonları vardır. Bunların amacı, yeni ile eski, yenilikle gelenek, anlamla kavramsal kargaşa arasındaki dengeyi sağlamaktır. Bu kurum ve

fonksiyonlar, bu işleri istenmeyen enformasyonu yok ederek yaparlar (Postman, 2013, 73-74). Enformasyonun sınırlandırılmasında toplumun önemli bir rolü olmasına rağmen bu konuda tek etken toplum değildir.

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar ulaşım ve iletişim zorlukları, bir kişiye onun yalnızca üstesinden gelebileceği kadar uyarının ulaşmasını garanti altına alan seçici bir perde işlevi görmüştür. Kişinin uzak bir yerden aranması ya da uzak yerlere seyahat etmek zorunda kalması için acil veya sıra dışı durumların ortaya çıkması gerekmektedir. Bu yavaş fiziksel hareket imkânı, insanların karşılıklı görüşmelerini insani bir ölçekte, kesin kontrol altında tutmuştur. Artık böyle bir perde yoktur. Artık uzakta olan bize uzakta olmayan kadar yakındır ve geçici olan kalıcı olan kadar önemlidir. Gündelik hayatın temposu ertelemesiz iletişim tarafından hızlandırılmıştır ve günün ritmi bozulmuştur. Medya, gürültülü bir şekilde dikkat talep etmekte ve insanlar, uyaran kalabalığı karşısında çevrenin yalnızca bir parçası ile ilgilenip onunla baş etmekte gitgide zorlanmaktadır. Dış dünyanın peşi sıra gelen taleplerinin taşıdıkları önem derecesinden bağımsız olarak gitgide daha acil hale gelmesi ve daha sık görülmesiyle beraber iç dünya daha yavan ve biçimsiz bir şeye dönüşmektedir. İnsanlar aktif seçimler yapmak yerine pasif özümsemelerde bulunmaktadır (Mumford, 2017, 255).

Dünyanın her yerinde elektromanyetik sinyaller, sese ve görüntüye dönüştürülerek insanların zihinlerine aktarılmaktadır. Enformasyon çok katmanlı ve karmaşık bir endüstri olarak siyasette, kültürde, dinde, sanatta ve ekonomide küresel değerler üretmekte ve bunları kendi ikna yöntemleriyle insanlara benimsetmektedir (Güneş, 2006, 30). Enformasyon toplumunda yaşayan birey, kendisine hazır olarak sunulan tutum ve kanaatleri içselleştirerek yolunu bulmaya çalışır. Sahip olduğu bilgi, iktidarın sürekliliğine ve sermayenin yükselişine uygun şekilde tasarlanan hazır kanaatlerden baş-

ka bir şey değildir. Birey, bilinç endüstrisi tarafından üretilip kendisine beğendirilen ürünlere sahip olmakla kalmamakta, onları benimseyerek onlara uygun davranışlar göstermekte ve onları yüceltmektedir (Güneş, 2006, 16). Aslında insanlar medya aracılığı ile pasifleştirilerek tektipleştirilmekte ve özgünlüklerini yitirmektedirler. Bununla beraber küresel dünyada birbirine benzeyenler yalnızca insanlar değildir. Artık genel olarak ülkeler, kentler, yiyecekler, binalar, yollar, ulaşım ve iletişim araçları ve hatta kıyafetler bile birbirine benzenmektedir. Dünyanın farklı noktalarında bulunan birçok bina, aynı mimarın elinden çıkmış gibi durmaktadır. Belli yiyecek ve giyecekler evrensel hale gelmiştir.

Medya insanları eğlendirmenin yanı sıra onları bilgilendirmeyi amaçladığını da söyler. Bilgilendirmek, kavramlar hakkında bilgi sunmaktır. İnsanlar hem somut olaylar hem de soyut olaylar hakkında bilgi sahibi olabilirler. Ancak bilgilenecek, bilgi sahibi olmaktan ibaret değildir. Enformasyon, doğası gereği anlamayı sağlayamamaktadır. Hiçbir şey anlamadan birçok şey hakkında bilgi sahibi olabiliriz ki zaten çoğu konuda durumumuz tam da budur. Enformasyon, kavramları bir araya yığar ancak kavramların bir araya yığılması onların anlaşılması için yeterli değildir (Sartori, 2004, 62).

Medyanın amaçları konusunda son derece kuşkulu olan başka isimler de vardır. Örneğin John Berger, totaliter küresel düzende medyanın bizi aralıksız bir şekilde enformasyon bombardımanına tuttuğu, verilen haberlerin çoğu zaman dikkatimizi dağıtmak, onu hakiki, hayati ve acil olandan uzaklaştırmak için planlı bir saptırma olduğu iddiasındadır (Berger, 2016, 98). Ona göre medya, insanların içinde yaşadıkları adaletsiz dünyayı sorgulamalarına yol açabilecek sessizliğin ortadan kalkmaması için uyduruk ve geçici şeylerle insanların dikkatini dağıtmaktadır (Berger, 2016, 82). Bu nedenle medyanın halkı bilgilendirme iddiası oldukça tartışmalı bir konudur. Medya bilgilendirme işlevini en çok haber

programları aracılığı ile gerçekleştirmeye çalışır. Haberin amacı, bilgilendirilen kişiye uzaktaki hakkında enformasyon sağlamaktır. Alıcı, haber sayesinde kendi deneyimi olmaksızın vekâlet eden algı sayesinde uzaktaki hakkında bilgi sahibi olur (Anders, 2018a, 192). Ancak haberler tarafsızlıktan uzaktırlar. Çünkü habere kaynaklık eden algı bir tarafın algısıdır. Alıcı ise bu algının olaya hangi saiklerle, ne şekilde yaklaştığından yeterince haberdar değildir. Haberler sayesinde elde ettiğimiz algının kaynağının kendi deneyimimiz olmaması, onların verdiği bilgilerden kuşku duymamız için yeterli bir nedendir.

Haberler ne kadar objektiflik iddiasında bulunsalar da objektif olma imkânından yoksundurlar. Bunun temel nedeni, onların işlenmiş olmasıdır. Haberler, insanları ilgilendirecek şeylerin açıkça belirtildiği, alıcıya göre işlenip hazırlandığı ürünlerdir (Anders, 2018a, 194). Haberlerde sunulan her olay bu işlemler sonrası inandırıcılığından bir şeyler kaybeder ve olayın insanı etkileme gücü azalır.

Zaten insan ıstırapı ve yabancılaşmayı nasıl seyredilecek bir manzaraya dönüştürebileceğini ve bunların nasıl imajlar evrenine sokulacağını bilmektedir. Görmek, bize hoş olmayan gerçekliği hakikat düzeninden kopararak gizleme yeteneği sağlar. Görmek, gerçeklik olarak kabul edilen ve gerçeklikle özdeşleştirilen bir gerçeklik temsiline imkân tanır. İmajlar bu yolla gerçekliğin kendisi gibi sorgulanamaz hale gelirler. Temsil, zihinsel çerçeve olarak iş görmeye başlar. Süreç içerisinde insanlar olgular hakkında düşündüklerini sanırken, temsiller hakkında kafa yorar duruma geçerler (Ellul, 2015, 148).

Adaletsizlikler karşısında yeterince tepki göstermiyor olsak bile bir haksızlık karşısında hala dehşete düşüyor, duygu-daşlık ve iyilik içeren hikâyelerde seviniyoruz. Ancak medya çelişkili sinyaller göndererek, alakasız haberleri art arda sıra-

layarak ve akış içindeki yerleri dolayısıyla bu haberleri diğeriyle eşdeğer kılarak yüreğimizde ve zihnimizde büyük bir kargaşa oluşturur. Örneğin insan hakları gibi tarihsel öneme sahip olabilecek konular, sevimli bir hayvan ya da itici bir ürünün yer aldığı aynı homojen ve boş dijital alana sıkıştırılabilmektedir (Pettman, 2017, 36-37). Bu tür haber sıralamaları, insanların bu konulara önem ve anlam atfetmelerinde güçlük oluşturmaktadır. Kişi, sanki bunlar anlamca ve önem bakımından eşdeğermiş gibi aynı ekranda ya da programda bu haberlerle karşılaşmaktadır. Oysa bunlar aynı alanı paylaşırlar bile anlam ve önem bakımından büyük farklara sahiptirler. Kargaşa yaratan tam da bu çelişkili durumdur.

Çeşitli türlerde bilgileri önem sırasına göre dizmek ve bazılarını diğerlerinden daha fazla önem atfetmek en kafa karıştırıcı işlerden, alınması gereken en zor kararlardan biridir. Bunlar yapılırken genel olarak geçici güncellik esas alınmaktadır. Fakat konuların güncelliği bir an sonra değişmekte ve özümsemiş bilgi parçacıkları öğrenildikleri an önemlerini kaybetmektedirler (Bauman, Lyon, 2016, 107).

Bilginin bir fark yaratması, farkındalık oluşturmaları gerekir. Oysa bizler manadan yoksun bir gürültü saldırısının altında kalmaktayız. Dikkat yelpazemizin sürekli birbirine geçmesi de nörolojik benliğimize zarar vermektedir. Sonsuz dikkat dağınıklığının bu yoğunlaştırılmış hali, belirli bir yerde ve belirli bir zamanda insan olmanın ne anlama geldiğine ilişkin anlayışımızda önemli etkiler yaratmaya başlamıştır. Kültür, kuşaklar arası süreklilik demektir ancak toplumu meydana getiren uzun zincirler ve bu zincirleri biçimlendiren bireysel kimlikler yıpranıp aşınmaktadır. Çağımız, enformasyon bombardımanının neden olduğu bir mutlak anımsama ve gemi azıya almış bir bunama çağıdır (Pettman, 2017, 92). Ancak neyi hatırlayıp neyi unutacağımıza bizler değil, medya karar vermektedir. Bu durum bizlerin zihinsel özerkliği açısından bir tehdit oluşturmaktadır. Günümüz insanı, artık

neyi anımsayıp neyi geçmişte bırakacağına, neyi düşünüp neyi düşünmeyeceğine kendisi adına karar verebilme durumunda değildir. Düşüncelerine ve dolayısıyla sözlerine medya kendi gündemi ile hâkim olmaktadır.

Günümüz dünyasında bir bilgi patlaması yaşanmaktadır ve bu bilgiler medya aracılığı ile insanlara ulaşmaktadır. Ancak bu bilgi bombardımanı insanları daha bilgili kılmamaktadır. Öte yandan insanların daha bilgili olmaları her zaman için onların lehine olmayabilir. Nietzsche, bunu “bilgi-lenmenin rastgele zararlılığı” olarak adlandırır. Ona göre gerçeği araştırmanın kesin gerekliliğinin getirdiği yararlar, ister istemez bireylerin ıstırap çekmesine neden olan daha ince ve nadir zararlara da yol açabilmektedir. Kimyacının zaman zaman deneyleri esnasında zehirlenmesi ve kendisini yakması engellenemez. Kimyacılar için geçerli olan kültürün tamamı için de geçerlidir (Nietzsche, 2008, 20-21).

Enformasyonda özellikle eleştiri konusu olan, kimyadaki gibi bize faydalı olma olasılığı taşıyan bilgiler değildir. Enformasyonda insan için anlamlı olmayan birçok veri aktarılmaktadır ve bu tarz verilerin insanların ruhsal, zihinsel veya gündelik dünyalarında anlamlı bir rol oynamaları mümkün değildir. Nietzsche daha kendi döneminde medyanın sunduğu malumatın niteliğini eleştirmiştir. Her gün bağırان, diğerlerinin sesini bastırmak, heyecanlandırmak ve korkutmak için ciğerini parçalayan basına nasıl bir önem verilmesi gerektiğini sormuştur. Ona göre basının bağırsık çağırışları, kulaklarımızı ve duyularımızı yanlış yönlendiren sürekli kuru gürültüden başka bir şey değildir (Nietzsche, 2008, 122).

Medya ile ilişkilerimizdeki sorun, medyanın sunduğu enformasyonu Nietzsche'nin gördüğü gibi kuru gürültü olarak görmeyip, ona hayati değerde bir önem atfetmemizdir. İnsanların büyük bir kısmı, enformasyona adeta yemek içmek gibi bir ihtiyaç olarak bakmaktadır. Bu yüzden insanlar

medyanın sunduğu veri akışının anlamlı olup olmadığını değerlendirmeden bunları zihinlerine aktarıyor ve boş zamanlarının büyük bir kısmını bunlara ayırıyor.

Görsel medyanın televizyon, bilgisayar, cep telefonu gibi teknolojik cihazlarla yaygınlaşmasıyla birlikte sabit bir çerçeveye bakma alışkanlığı, modern hayatın önemli bir gündelik faaliyeti haline gelmiştir. İmge bombardımanına tutulan algı kapasitemizin sınırları her gün biraz daha zorlanmaktadır. Baktığımız her yerde karşımıza irili ufaklı bir sürü ekran çıkmaktadır. Şüphesiz bu ekranlardan bunlara bakan kişilere yoğun bir bilgi akışı sağlanmaktadır (Artut, 2014, 120).

Bilgi bu kadar yoğun bir şekilde aktarıldığı için “bilgi çağı”nda, bir “bilgi toplumu”nda yaşadığımız söylenmektedir. Çünkü insanlığın bugüne dek elde ettiği bilgi birikiminin büyük kısmına elimizdeki küçük cihazlarla erişip, bilgiyi dünyanın her tarafındaki insanlarla anında paylaşabiliyoruz. Ama bu çağ, bir yandan da “cehalet çağı” olarak adlandırılmaktadır (DeNicola, 2018, 19). Bu durum ilk bakışta son derece çelişkilidir ve bilgiye erişimin kolaylaşmasının insanları daha bilgili ve bilinçli kılmadığının açık bir kanıtıdır.

Bu cehalet kendisini, tarihi olaylara ilişkin yanlış anlamalarda, insanı afallatan coğrafi yanlışlarda, sayısal ve sözel çuvallamalarda, Amerika gibi ülkelerde okuma yazma bilmeyenlerin ve dört işlem yapamayanların yüksek sayılarda olmasında göstermektedir (DeNicola, 2018, 20). Enformasyon teknolojisinin hızlı gelişimiyle ortaya çıkan yeni görsel ve işitsel iletişim araçları enformasyon miktarındaki aşırı bollaşmaya, bu bollaşma da anlam düzeyinde yoksullaşma yol açmış ve gerçeklik katsayısında belli bir azalma baş göstermiştir (Köse, 2010, 66). Bu nedenle enformasyon çağında herkesin bilgili olmasını beklemek yanlıştır. Aksine kitlesel bir enformatik cehaletten bile bahsedilebilir. Çünkü günümüz enformasyon dünyası, insanlara sürekli gereksiz ve anlam-

sız veriler sunmaktadır ve uzmanların dünyasında belirli bir alan dışında kalan konularda bilgi sahibi olmak lüzumsuz görülmektedir.

Bilgiye ulaşım imkânlarının artması, Modern Çağ'ın bitiminde ulaşılan bu bilgilerin çoğunun anlamsız olduğu ve birçok bilgi satıcısının bilgiyi eğlenceye bağımlı kıldığı gerçeğinin üzerini örtmektedir. Geniş kitleler, yeryüzünün uzak köşelerini kolayca ziyaret edebilmekte, görsel olarak da çeşitli tekniklerle uzaktan onları rahatlıkla görebilmektedir. Seyahat fırsatları artmış ve fiyatlar geçmişe göre ucuzlamıştır. Ancak bütün bu olanaklar, insanların diğer insanlar hakkındaki bilgilerinin önceki dönemlerden çok daha fakir ve çok daha yapay hale gelmesini engelleyememektedirler (Lukacs, 2018, 41). İnsanlar, birbirlerini tanımak açısından geçmişe göre çok daha büyük fırsatlara sahiptir ancak buna rağmen birbirlerine karşı büyük bir önyargı ile yaklaşmaktadır. Dünyanın her yerinde yaşanan yabancı düşmanlığı durumun vahametini açıkça gözler önüne sermektedir.

Yaşanan bu gelişmeler McLuhan, Brzezinski gibi kuramcılarının kitle iletişim sistemlerinin gitgide ortak bir dünya bilinci oluşturarak farklı toplumları küresel ölçekte bütünleştirip tüm insanlar arasında evrensel bir dayanışma ve uzmanlaşma kültürünün yaratılmasına neden olacağı şeklindeki iyimser tahminlerini boşa çıkarmıştır (Köse, 2010, 66).

Görüldüğü gibi enformasyon artışı cehaleti ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü temelde enformasyonun hakikatle bir ilgisi yoktur. Enformasyon ve resim yığını, içinde boşluğun kendisini hala gösterdiği bir bolluktur. Bu nedenle enformasyon ve iletişimin artması kendi başına dünyaya aydınlık getirmemektedir. Şeffaflık kâhinliğe yol açmadığı gibi enformasyon yığını da hakikat oluşturmamaktadır. Ne kadar çok enformasyon serbest kalırsa dünya bir o kadar karmaşılaşır. Aslında faydalı enformasyonu Big Data gibi bilgi yığınınan

damıtmak mümkündür. Ancak bunlar hakikat üretemezler. Teorinin yerini verinin aldığı ileri süren Chris Anderson'un "teorinin sonu" dediği şey, hakikatin sonu, anlatının sonu ve tinin sonu anlamına gelir (Han, 2018a, 60). Anlatının ve hakikatin sonu, insanın birtakım asli yönlerinin son bulması demektir ki bu durumu insanın düşüşü olarak da görmek mümkündür.

Günümüzde sahip olduğumuz enformasyonun çok büyük bir kısmı bize gözler yoluyla ulaşmaktadır. Oysa matbaadan ve fonetik alfabeden önceki insanlar ağırlıklı olarak gözlerini kullanmamış, duyularını eşit şekilde kullanmıştır. Cicero'nun zamanında beş duyu deneyimi, görme, işitme, dokunma, tatma ve koklama duyularının eşit biçimde birbirlerine çevrildiği anlamına gelmekteydi. Fiziksel ve psikolojik enerji, bütün duyu alanlarına dengeli bir şekilde dağılmaktaydı. Bu dengeli halde halüsinasyonlara kapılmak oldukça güçtür. Ancak bir duyu, enerji hücumuna hedef olursa ve tüm ötekilerden daha fazla uyarı alırsa her zaman sorun yaşanır. Modern Batılı insan bu durumdadır. Bu kültürde göze büyük önem verilmektedir ve beyin diğer duyu organlarına eşit ağırlık vermekte zorlanmaktadır (Altay, 2005, 28-29). Günümüzde görme duyusu baskın haldedir ancak genel insan tecrübesi içinde özellikle görme ve işitme birbiriyle ilişkilidir ve bu ikisi arasındaki tam bir denge, kişinin dengesini sağlar. Bu nedenle birinin diğerine galip gelecek şekilde üstünlük sağlaması tehlikeli bir durumdur (Ellul, 2015, 3).

Beş duyu arasında en çok görme duyusunu kullanan günümüz insanı, görme arzusunun değerine ilişkin herhangi bir soru sormamaktadır. Voltaire, bu konuda Lucretius'un savından yola çıkarak şu sonuca varmıştır: görme arzusu ucuz bir meraktan ibarettir. Bu merak, insanları batmakta olan bir gemiyi izlemeye iter. İnsanları ağaçlara tırmanıp savaşlardaki katliamları izlemeye ve kamuya açık gerçekleştirilen idamlara katılmaya sevk eder. Voltaire, insanların bu tutkuyu may-

munlar ve genç köpeklerle paylaştığı kanaatindedir. Eğer Lukretius haklıysa ve insanın olup biteni görme arzusu güvenlik kaygısından ileri geliyorsa, görmek için görme arzusu tam da insan varlığını tehlikeye atan çocukça ve akıldışı bir güdüye atfedilebilir (Arendt, 2018c, 166).

Görme duyusu, insanın dünyaya bakışını etkiler. Görme, dünyaya sahip olmayı garantiler ve onu kişi için evren yapar. Görme, insana eylemde bulunma olanağı sunar. Görmenin gerçeklik hakkında sağladığı kavrayış insanı eyleme adar. Kişi nesneleri görür ve ellerini onların üzerlerine yöneltir. Görme, kişinin egemenliğinin temelidir. Ancak tek başına görme egemenlik için yeterli değildir. Bütün teknikler, gözle görülmeye dayanırlar ve gözle görülmeyi gerektirirler. Bir fenomen görsel bir şeye dönüştürülmezse teknik nesnesi de olamaz (Ellul, 2015, 15).

Fotoğraf yaklaşık olarak telgrafla aynı zamanlarda icat edilmiş ve iletişim devriminin üçüncü evresini başlatmıştır. Fotoğraf makinesinin icadı, “görsel devrim” olarak da görülmektedir. Çünkü fotoğraf ve diğer görsel malzemeler görüntünün, semboller dünyasına girmesini sağlamıştır. Fotoğraflar, afişler, resimler ve ilanlar çok geçmeden semboller dünyasında yerlerini aldılar. Görüntünün ön planda olduğu yeni anlatım biçimi, dile yardımcı olma işlevini yerine getirmekten çok, kavranmanın ve tahlil edilmenin ana vasıtası olmuştur (Postman, 2013, 69).

Görsel medya sayesinde görsel olan kavramsal olanın önüne geçmiştir. Sartori’nin ifadesiyle “görülebilenin anlaşılabilene üstün geldiği” bir kültür ortaya çıkmıştır. Homo sapiens gitgide yerini homo vidense, gören insana bırakmaktadır. Sartori’ye göre içinde yaşadığımız çağ, duyular dünyasının kavramlar ve mantıksal açıklamalar dünyasına galebe çaldığı bir çağdır. Homo sapiens, tüm bilme becerilerini görme lehine yürürlükten kaldırmaktadır. Her türlü görsel bilgi,

özellikle fotografik bilgi, kavramsala değil, duyusalılığa dayalı bir bilgidir ve bu tür bilgiler soyut ve analitik düşünceyi değil, anlık tepkisel mekanizmaları harekete geçirirler (Köse, 2010, 336). Farkında olmasak da yaygın olarak kullandığımız cihazlar, bize görüntüler sunarken zihnimizdeki kavramları zayıflatır ve anlama edimimizi azaltırlar. Hızla akan görüntüler anlamaya değil, heyecan uyandırmaya hizmet ederler.

Görüntünün dili analitik olmayan, çok yönlü olmayan, buna karşın kolayca anlaşılan bir dildir. Bu dil, düşünmeyi azaltıp seyretmeyi arttırır. Görüntünün aksine kavramlar düşünmeyi gerektirirler (Köktürk, 2017, 14). Görsel temsil, kısa, kolay ve yeterli bir yoldur. Görsel temsil, insana bir nesneyi parçalama ve analiz etme ihtiyacı duymadan tek bir bakışta bütünü kavrama imkânı tanır. Kişi, konuyu bir defada bütünüyle kavradığında açıklama ve kesin formülasyon gereksiz hale gelir. İnsanın kendisini bir imajın tesirine kaptırması sözlü bir ispatlamayı takip etmesinden çok daha kolaydır (Ellul, 2015, 170). Bu nedenle insanlar kitap okumak yerine televizyon seyretmeyi çok daha fazla tercih etmektedir. Kitap, kavramlara dayandığı için düşünmeyi gerektirir ve anlaşılması güçtür. Televizyon ise yalnızca görüntüler aktarır ve bu görüntülerin anlaşılması için düşünmek gerekli değildir. Yalnızca bakılarak görüntüler anlaşılabilirler.

Görüntü, öncelikle süreye yapılan bir müdahaledir. Düşüncenin, hâkim bir ikna unsuru olarak değil de ivedi bir gönderi olarak görselleştirilmiş zamana taşınmasıdır. Görselleştirme süreci, heyecan üretimi yoluyla asıl gerçekliğini dolaysız biçimde hız çevriminde bulur. Görüntüler gibi medyada sunulan haberler de akla değil, duygulara hitap ederler. Gel-geç olaylar duygu ve heyecan yoğunluklu haberlerin ana malzemeleridir. Bu tür olaylar, doğaları gereği duygulara hitap eden bir medyada duygu bombardımanına tutulan yurttaşların hep beraber gülmesini, heyecanlanmasını, korkmasını ya da ağlamasını sağlayarak kitlenin pekiş-

mesine katkı sağlarlar. Haberlerde duygusal yoğunluğun fazlaca olması, izleyiciyi bilgisel ve eleştirel açıdan köreltici bir şekilde etkileyerek siyasetdışlaştırır (Köse, 2004, 91-92). Yaşanan olaylar haberlerde duygu yüklü bir şekilde aktarılır ve bunların siyasetten bağımsız bir şekilde gerçekleştiği izlenimi verilir. Böylece izleyicide bu tür olayların istisnai şekilde nadiren, şansın ya da kör talihin etkisiyle yaşandığı izlenimi uyandırılır. Şayet bu tür olaylar çok nadirse ve gerçekleşme nedenleri yöneticilerin kusuru değil de talihse siyasi bir itiraz ya da tepkiye gerek yoktur. Bu tür düşünceler izleyiciyi siyasetten uzaklaştırmakta ve izleyicinin siyasi sorumlulardan hesap sormasını engellemektedir.

Haberciler tarafından işlenen olaylar, medyada bir sistem sorunu olarak değil, tek tek fertlerin başına tesadüfen geliveren şahsi talihsizlikler olarak gösterilmektedir. Bu tür olaylar dramatize edilerek anlatılır. İzleyici, olaylara duygusal olarak yaklaşır fakat olayın nedenleri ve sonuçları konusunda herhangi bir sorgulamada bulunmaz. Zaten buna vakti de yoktur. Duygusal tepki gösterdiği haberin hemen ardından başka bir haber çıkar ve o da bambaşka bir ruh haline girer.

Genelde kitlelerin başlıca ilgi alanlarını mücadele, beslenme, cinsellik ve annelik içgüdüleri oluşturmaktadır. Bu ilgi alanları, medyanın habercilik konularını da oluştururken temel aldığı değerler bütünüdür. Bunların magazinsel ve tamamıyla duygusal bir şekilde sunulması, kimi olayların gizlenmesine hizmet eder. Bunun temel nedeni, duygu ve heyecan yoğunluklu haberlerin nesnel bir eleştiri ya da tartışma imkânı vermemesidir. Özünde bilgilendirici, aydınlatıcı ve bilinçlendirici olması gereken haber, eğlendirici, duygusal, çarpıcı, kolay anlaşılır, çabuk unutulur, ciddiyetten ve sıkıcılıktan uzak bir nitelik taşımaktadır. Haberin dramatize edilmesi, basitliği ve kolay anlaşılabilirliği “epizodik bellek” oluşturulmasına yaramaktadır. Semantik bellek, kavramsal bilgiyi esas alır ve olaylarla anlamsal bağın kurulması yorumlamaya

bağlıdır. Epizodik bellek ise böyle kurulmamaktadır, bu bellek yalnızca anımsamaya dayalıdır. Bu nedenle haberlerde yer alan klişelerin ve stereotiplerin kısa, net ve duygu yüklü oluşu, bu haberlerin kolay anımsanmalarını sağlayıcı bir faktördür (Köse, 2004, 92-94).

Anlam programa baştan entegre edilir. Kişiden istenen tepkiyi eşantiyon olarak servis etmeyen bir görüntüye rastlamak mümkün değildir. Ancak insanlar bunu fark etmemektedir. Bunun nedeni, her gün ve her saat dünya olarak sunulan görüntülerle tıka basa doldurulan insanlarda kendi yorumlarına karşı iştah kalmamasıdır. İnsanlar, düzenlenmiş dünyayı ne kadar tıknırlarsa yoruma karşı iştahları da o kadar körelmektedir (Anders, 2018a, 243).

İmajlar dünyasının sözü istila ettiği yeni bir iletişimsele dünyada yaşıyoruz ve imajların bombardımanı altındaki modern toplumlarda eleştirel düşüncenin yegâne aracı olan dil, dolayısıyla söz, geçmişte sahip olduğu gücü yitirmiştir. Artık hakikati belirlemede kullanılan yegâne araç dil değil, teknolojinin yarattığı imajlar dünyasıdır. Hakikati tanımlamada kullanılan araç da değişmiştir. Bu araç artık dil değil, gözdür. İmajlar karşısında sözün gerilemesini Ellul, “sözün düşüşü” olarak adlandırmıştır (Akt. Köse, 2004, 195-196). Bugünün görüntü tufanı “postyazısal cehalet” olarak da adlandırılmaktadır. Günümüzde insanlar hemen her yerde röprodüksiyon tekniğinin tüm araçlarıyla dünya resimlerine alık alık bakmaya, sözde tüm dünyaya katılmaya davet edilmektedir. Ancak bu davet, kişiye dünyadaki bağlantıları ne kadar az görmesi sağlanırsa, dünya hakkında kararlara ne kadar uzak kalırsa o kadar cömertçe yapılmaktadır. Kişi, dünya üzerinde daha az söz sahibi oldukça ona daha fazla şey gösterilmektedir. İnsanlar sistematik bir görüntü seliyle terbiye edilmektedir. Resimler, metinlerin aksine temelde hiçbir bağlantıyı görünür kılmazlar. Daima bütünlüğünden koparılmış dünya paçavralarını ortaya sererler. Aslında medya resimlerle dünyayı gösterirken, dünyayı perdelemektedir (Anders, 2018a, 15).

Günümüz insanının dünyası, her şeyden önce “bir fotoğraf mahfazası ve çöplüğü” haline gelmiştir. Resimlerin insanların hayatında kapladığı alan o kadar büyüktür ki dünya, milyarlarca resimden, fotoğraftan, filminden, videodan, afiştten arınmış olarak düşünüldüğünde geriye pek bir şey kalmamaktadır. Görüntüye düşkünlük çok yaygındır. Öyle ki kendisinin ya da yakınlarının gerçek veya dijital bir sürü fotoğrafını yanında taşımayan ya da en azından mülkünde bulundurmayan birine rastlamak çok zordur (Anders, 2018a, 77). Çektiği fotoğraflardaki manzaradan hiçbir şey anlamayan ve anı diye el attıkları şeyleri zerre kadar anımsamadan hiçliğe gönderen insanlar serpilmiştir (Adorno, 2014, 118). Fotoğraflar yalnızca cüzdanlarda, cep telefonlarında bulunmamakta, duvarlarda, vitrinlerde, çalışma masalarında hatta buzdolabı kapaklarında bile sergilenmektedirler. Ancak en güzel resimler de dahil olmak üzere bütün resimler, kendisini gerçekliğin yerine ikame eden ve insanın dünyaya katılımını engelleyen, kişiyi yansıtılmış görsel zeminde yaşar hale getiren imajlar evrenine aittirler (Ellul, 2015, 159).

Zayıflayan zihinsel melekelerin yerini kaçınılmaz olarak görsel imgelem doldurmuştur (Aydoğan, 2002, 18). Zayıf zihni melekeler görsel imgelere eğilim duyarken, görsel imgeler bu zihni melekeleri daha da zayıflatırlar. Bu, döngüsel bir süreçtir. Basit zihinsel seviyelerde bulunan insanlar, medyanın sunduğu imgelerle mevcut zihinsel seviyelerini daha da aşağı indirmektedir. Bu süreç kişilerin medyaya bağımlılığı ile sonuçlanmaktadır. Medyaya bağımlı hale gelen insanların gerçek dünya ile ilişkileri zayıflamakta ve bu kişiler için hayatın merkezini izledikleri görüntüler oluşturmaktadır. Görüntü gerçeğin yerini alır. Bir diğer deyişle gerçek, görüntüden ibaret kabul edilir.

İmajlar insana dinlenme süresi vermezler. Başka bir şey yaparken bir konuşmayı yarım kulak da olsa dinlemek mümkündür. Oysa televizyonu ya seyrediyorsunuzdur ya da sey-

retmiyorsunuzdur. Bir şey seyrederken başa bir işle meşgul olmak mümkün değildir. İmajlar, diğer her şeyi terk edelim diye bizi büyüleyip halüsinasyonlarla doldurarak bütün ilgimizi esir alırlar. Bu süreçte bizi imajlarla dolu bir evrende yaşar hale getirerek, yaşanan gerçeklikten, hatta bütün gerçeklikten koparırlar (Ellul, 2015, 183).

İnsanların görüntü odaklı yaşamaları ile deneyim ve görüş bildirme yetileri gasp edilmiştir. İnsanlar dünyayı doğrudan duyuşsal bir bakışla tanıyamamakta, yalnızca resimlerinden bilmektedir. Bu nedenle bizler için temel öneme sahip olan şey, dünyanın serabı, görüntüsü, bir başka ifadeyle şirinleştirilmiş, hatta gerçekdışı kılınmış versiyonudur. Medya aracılığı ile akışkan bir formda, yani doğrudan yutulabilecek biçimde servis edilen şeyler düşünüp taşınmayı imkânsız kılarlar. Aslında dış dünya diye bir şey kalmamıştır. Dış dünya artık evlerdeki gösterimlere dayanak oluşturan bir şeye dönüşmüştür (Anders, 2018b, 309).

İmajların her yerde bulunuyor oluşu bir tesadüf, arada bir görülen, değiştirilebilir bir durum değildir. Günümüz insanı, ortasında seyirci olarak konumlandığı bir imajlar evreninde yaşamaktadır. Beynimiz sürekli olarak gerçekliğin değil, imajlara dayalı görüşlerin etkisi altında kalmaktadır. İmajların ürettiği referans ve şaşırtmalar olmadan yaşayamayacak duruma geldik. Çünkü hayatlarımızın büyük bölümünü sadece bir seyirci olarak geçiriyoruz. Şimdiye kadar algılayışımız bizi gerçekliği görme yoluyla eylemde bulunmaya sevk ediyordu. Ancak artık suni görüntünün kendisi bizi pasif birer imaj kaydedicisine dönüştürerek bizi yönlendirmektedir (Ellul, 2015, 161).

Görüntü gerçekten daha önemli hale gelmiştir. Bu yüzden artık pek çok kimse bir düğüne ya da tatile salt orada bulunmak için gitmemektedir. Bu faaliyetlerin asıl saiki, orada görünmektir. İnsanlar yaşanmaya değer bir hayat sürdüklerine inanmak için onlara anlamlı gelen her şeyi görün-

tüleyerek bu resimlerle kendilerini ve başkalarını iknaya çalışmaktadır. İnsanlar hayatlarına ilişkin duygu ve düşüncelerini sözcüklerle anlatmamakta, bunları resimler yoluyla ifade etmeye uğraşmaktadır. Görüntünün insan hayatında kapladığı alanın ve öneminin artmasıyla görüntü teknolojilerinde sürekli yenilikler yapılmaktadır. Bunun dışında insanların en temel kaygılarından biri nasıl göründükleri üzerinedir. İnsanlar nasıl bir insan olduklarını nasıl göründükleri kadar umursamamaktadır.

İmajların insanı kuşatması nedeniyle insanın gerçekliğin farkına varması imkânsızlaşmaktadır. İmajlar, gerçekliğin yerine ikamet eden bir başka gerçeklik yaratırlar. Kendilerini hakikat olarak kabul ettiren suni imajlar, kişinin hayatının ve toplumunun gerçekliğini silerek ortadan kaldırırılar. Bu imajlar, kişiye çok daha heyecan verici olan imajlarla dolu bir gerçekliğe girme olanağı verirler. Medyada yer alan haberler karışıklıklarla, hastalıklarla ve bunalımlarla ilgili olduklarında bile onları heyecan verici bir hale getirerek o insanların dramlarını unuttururlar. Manzara ne kadar dehşet verici olursa olsun, imajların hipnozu kişiyi yine de duygusuz birine dönüştürür (Ellul, 2015, 164).

Hayatımızın imaja boğulması ilizyonizm konseptidir. Biz bu konsept içinde gördüğümüz şeyin gerçek olduğu yanılsamasına kapılıyoruz. Süreç içerisinde sadece gerçekliğin izleyiciler tarafından algılanması değil, gerçekliğin kendisi de ciddiyetini kaybediyor. Çünkü gerçeklik, görüntüleri dikkate alıyor. Dünya artık bir gösteriye dönüşüyor. Yaşam, somut anlamda resimlere bakılarak biçimlendiriliyor (Anders, 2018b, 310).

Kendi Başına Kalamayış

“Kişi ancak kendi iğerisinden Evren’in derinliğinin sırrına erebilir: Evren’in bütün ilişkilerinin birbirine bağlandığı ana bağlantı noktası kendisinde bulunmaktadır.”

Otto Weining

Kişinin kendi sesini dinleyebilmesinin en önemli koşulu sessizliktir. Sessizlik, insanın kendi düşüncelerine gömölmesine ve kendi iç sesini duymasına olanak sağlar. Dışarıdan gelen sesler ve gürültüler kişinin dikkatini kendisinden uzaklaştırarak sesin kaynağına yönelmesine neden olur. Sessizlik olmadan bir şeye yoğunlaşmak imkânsız değilse de çok zordur. Özellikle belli sesler insanı kendisine çekme hususunda daha da etkilidir ve modern hayat içerisinde bu tür seslerden uzak kalmak hayli güçtür. İnsanın odaklanması açısından hayati denebilecek bir öneme sahip olan sessizlik, özellikle büyük kentlerde neredeyse ulaşılmaz hale gelmiştir.

Sessizlik, farklı düzeylerde bir tecrit aracı olarak kullanılagelmiştir. Ancak bugünün dünyasında yürürlükte olan şey, sessizliğin yokluğudur. Sessizliğin korunduğu alanlar işgale uğramakta ve tüketilmektedir. Makine, küresel olarak ilerlerken gürültünün henüz sızmadığı sessizliğin yeri gideerek daralmaktadır. Uygarlık adeta rahatsız edici sessizlikleri

ortadan kaldırmak için tasarlanmış bir gürültü komplosudur. Sessizlik yoksunu şimdiki zaman, dikkat süresinin uçup gittiği, eleştirel düşüncenin aşındığı ve derinden hissedilen deneyimlere yönelik yetilerin azaldığı bir zamandır. Karanlık gibi sessizliği de elde etmek güçtür ancak zihnin ve tinin sessizliğin desteğine ihtiyacı vardır (Zerzan, 2013b, 72).

Karanlığı bilinmezlik, bilmezlik, cehalet ve kötülükle ilişkilendirerek ona karşı büyük bir mücadeleye kalkışan modern insan sessizlik karşısında da benzer bir mücadele sergilemektedir. Günümüz insanı, sesler ve gürültülerle kuşatılmış haldedir, bunlar sessizliğe imkân tanımamaktadır. Bina içinde kapı zillerinin sesleri, asansör sesleri, jeneratör sesleri, alt ve üst katlardan gelen sesler, yollarda araç sesleri, korna sesleri, evin içinde konuşan insanların seslerinin yanı sıra radyo, televizyon, bilgisayar ve telefonlardan gelen sesler insanı her yandan kuşatmaktadır.

Endüstriye dayalı tekno-kültürde makine sessizlikle birlikte sükûneti de sürgüne göndermeyi neredeyse başarmıştır. Modernite insanı sağır etmektedir. Picard'a göre hiçbir şey sessizliğin kaybı kadar insan karakterini değiştirmemiştir. Thoreau, sessizliği "bozulmaması gereken sığınak", savunulması gereken bir barınak olarak görmüştür. Ancak teknoloji gibi gürültü de asla geri adım atmamakta ve geri çekilmemektedir (Akt. Zerzan, 2013b, 74).

Sessizliği ortadan kaldıran en önemli unsurlardan biri, insanların zevklerini ve dinleme arzularını dikkate almadan toplu halde bulunan neredeyse her yerde sunulan endüstriyel müziktir. Fondaki bir gürültüye indirgenen ve artık kendisi de kendisini ciddiye almayan bu müzik çevrenin her yerde hazır ve nazır olan başlıca öğelerinden biridir (Zerzan, 2013a, 169). Kafelerde, restoranlarda, mağazalarda, kimi zaman sokaklarda duyulan bu müzikten kaçış yoktur. Her taraftan duyulan, sessizliği boğan bu müzik, artık fark edilmeyecek kadar benimsenmiş, modern kent hayatının bir karakteristiği haline gelmiştir.

Gürültüye fazlasıyla alışan günümüz insanı sessizliğe tahammül edememektedir. Bu nedenle izlemese bile bir ses duymak için televizyonunu açan insan sayısı bir hayli fazladır. Özellikle gençler sessizliği duymamak için kulaklıklarıyla bir şeyler dinlemekte, bu nedenle pek çok yerde kulaklıklarıyla bulunmaktadır. Artık insanları rahatsız eden şey gürültü değil, gürültünün olmayışıdır.

Modern insan, sessizliği rahatsız edici bulsa da aslında tıpkı karanlığa ihtiyacı olduğu gibi sessizliğe de ihtiyaç duymaktadır. Çünkü en derin tutkular sessizce ve derinlerde büyürler. Ölüye saygı en belirgin şekilde sessizlikle ifade edilir. Yoğun sevgi, sözcüklerden ziyade en iyi şekilde sessizlik içinde aktarılır. En derin düşünce ve görüşler sessizlik içinde deneyimlenir (Zerzan, 2013b, 79). Bu nedenle gürültü içerisinde koştururken sessizliğe de hayatımızda bir yer vermeli ve insani açıdan önemli özelliklerimizi sessizlikle geliştirip güçlendirmeliyiz.

Sessizlik gibi sessiz insanlar da rahatsızlık yaratmaktadır. Günümüzde insanların sessiz kalması istenmemekte, her durumda konuşmaları, sanki derin bir iç dünyaları varmış gibi iç dünyalarını dışarıya aktarmaları beklenmektedir. Bugünün dünyası, bir talk show, bir itiraf dünyasıdır. Yalnızca insanların konuşmasına önem verilmekte, içerik dikkate alınmamaktadır. Bu da sözün anlam yitirmesine ve değerden düşmesine yol açmaktadır. “İncir çekirdeğini doldurmayacak” diye tabir edilen konular hakkında televizyon ve radyo programlarında saatlerce konuşulmaktadır. Gündelik hayat içerisinde de sıradan insanların bu tür konuşmalar yapması yaygın bir durumdur. Konuşmak için konuşmak sessizliği ortadan kaldırırken, insanların can sıkıntısını azaltmaktadır. Bu yüzden insanlar konuşulan konuların anlam ve değerine bakmadan önemsiz denebilecek mevzularda uzun süreler boyunca konuşabilmektedir.

İnsanın kötü söz söylemesi, önemsiz konularda konuşması ve dedikodu yapması pek çok dinde ve gelenekte yasaklanmıştır. Örneğin İslam dininde Müslümanlardan “ya hayır söylemeleri ya da susmaları” istenmiştir. Budizmin kurucusu, Buda insanlara “kaba, dünyevi, fayda getirmeyen seviyesiz konuşmadan” uzak durmalarını tavsiye etmiştir. Bu olumsuz niteliklere sahip bir konuşma, insanı tarafsızlığa, serinkanlılığa, dinginliğe, sükûnete, doğrudan bilgiye, aydınlanmaya ve Nirvana’ya götürmeyecektir (Fromm, 2017, 39-40).

Hem toplum huzuru hem de bireylerin insani niteliği bakımından ağızdan çıkan sözler büyük önem taşırlar. Toplumda yaşanan çatışmaların en önemli nedeni, muhtemelen sarf edilen sözlerdir. Bu sözler yüzünden evlilikler sona erebildiği gibi cinayetler dahi işlenebilmektedir. Diğer yandan söylediğimiz sözler bizim insan olarak niteliğimizi ve aklımızın büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Bir insan, derin olan ile yüzeysel olanı ayırt edip, üzerinde konuşulmaya değer konular hakkında konuşup diğer konulardan yüz çevirebildiği ölçüde erdemli ve olgun bir kişidir. Ne konuştuğuna bakmaksızın sürekli bir konuşma arayışı içinde olan sığ kişi ahlaki meziyetlerden yoksun bir insandır. Öncelikle o kişide derinlik yoktur ve kendini kontrol etmesini sağlayacak irade bulunmamaktadır. İrade gücü gelişmediği için bu kişiyi akli değil, arzu, istek ve güdülerini yönetmektedir.

Başkalarıyla sürekli konuşma hali içinde oluşumuz kendi başımıza kalışımızı engelleyen en büyük etkenlerden biridir. Başkalarıyla önemli ya da önemsiz şeklinde bir ayırım yapmadan gerçekleştirdiğimiz konuşmalar, çoğu zaman ne suskun kalınamayacak bir durumdan kaynaklanıyor ne de aştığımız konular hakkında oluyor. Önemsiz sözcüğü bayağı, sıradan, anlamlarına gelmekte ve genellikle sığlığı, tekdüzeliği, kifyetsizliği, ahlaki meziyetlerden yoksunluğu ifade etmektedir (Fromm, 2017, 39). Peki, insanlar neden bu kadar olumsuz nitelik taşıyan konuşmalarda bulunmaktadır? Fromm’a

göre bu bayağılık, cansızlıktan, tepkisizlikten, duyarsızlıktan veya insanın asli görevi olan tam bir yetişkin olmayla ilgisi bulunmayan meşguliyetlerden doğabilir (Fromm, 2017, 39). Wittgenstein ise, insanların neden konuştuklarının tek bir nedeni olmadığını belirtirken, küçük bir çocuğun gürültü yapmaktan duyduğu hazdan ötürü sıkça anlaşılmas sesler çıkarttığını söyler ve bunun yetişkinlerin de konuşma nedenlerinden biri olduğunu söyler (Wittgenstein, 2004, 89). Yetişkinler de çoğu zaman gürültü yapmaktan haz duyan bir çocuk gibi davranmakta, onlardan farklı olarak anlaşılır sesler çıkarmaktadır. Ancak nihayetinde bir gereklilik ya da önem taşımayan bu konuşmalar insanın kendisinden kaçmasına ve oyalanmasına hizmet etmektedir.

Burada eleştirilen husus, insani faaliyetlerin en önemlilerinden biri olan konuşma, hakikate yaklaşmayı sağlayan söz söyleme ya da anlatıcılık değil, hakikatten uzaklaşmaya neden olan gündelik olaylara ilişkin gereksiz konuşmalardır. Kuşkusuz söz söyleme kabiliyeti, insan aklının en önemli göstergelerinden biridir ve insanın asli yönlerinden bir tanesidir.

Söz, kişinin kavramların bilincine varmasını ve bunları tanımlayabilmesini sağladığı gibi kendimizi de tanımamıza yardımcı olur. Kendi hikâyemizi anlatırken benliği ve hayatı birleştirerek hatırlar ve aynı zamanda bunları keşfederiz. Bir başkasının varlığı burada olumlu bir rol oynar. Bir başkasının bizi dinliyor oluşu, bize şevk verir, bizi anlatmaya teşvik eder ve yüreklendirir (Schmid, 2015, 66). Anlatmanın, söz söylemenin bu şekilde gerçekleşebilmesi için sözün suskun kalınamayacak durumlarda, önem taşıdığı hallerde, can kulağıyla dinlenildiğinde söylenmesi gerekir. Oysa günümüz iletişim araçları bizlere anlaşılır olsa dahi anlamlı olmayan sözler aktarmakta, bizler de benzer nitelikteki sözlerimizi bunları dinlemeye can atmayan insanlara ulaştırmaktayız.

“Hayatın derin gölde huzurla aksetmesi” bizler için bir ideal değildir. Can sıkıntısı ve stres arasında gidip gelerek

geçirdiğimiz hayat, bizleri sürekli koşturmaya ve konuşmaya sevk etmektedir. Bir sükûnet eksikliği içinde olan bizler, kendi başımıza kalmamak için sürekli olarak bedensel veya sözel bir faaliyet içerisindeyiz. Nietzsche'ye göre o zamanlar pek nadiren Goethe gibi kendisine "En iyisi, dünyaya karşı içinde yaşayıp büyüdüğüm ve kazandığım ve ateş ya da kılıçla elimden alamayacakları o derin sessizlik" diyerek keşmekeşin ortasında bile kendi içinde sükûnet ve neşesini kaybetmeden yaşayabilen biriyle karşılaşmaktadır (Nietzsche, 2016, 51).

Şüphesiz Nietzsche'nin yaşadığı ondokuzuncu yüzyıldan beri pek çok değişim olmuş, dünyanın karmaşası ve keşmekeşi artmıştır. Onun döneminde kendi içlerindeki sessizlik sayesinde sükûnet ve neşesini kaybetmeden yaşayanların sayısı azken, şimdilerde böylesi insanlar neredeyse bulunmaz olmuştur. Elindeki imkânlar nedeniyle günümüz insanı hipersosyal olmuştur. Bu nedenle liberal bireyin yalnızlıkla ilgili sorunu, aşırı yalnızlık değildir. Birey çok fazla sosyalleşebilir olduğundan yalnızlığın çok nadir hale gelmesidir (Svendsen, 2018, 143).

Yalnızlığa ve kendi başına kalmaya büyük değer veren Nietzsche, kendi döneminin yalnız olamayanlarına acımıştır. Sükûnetten mahrum olan, bütün olaylarda – hep bir olay vardır – fikirlerini söylemeyi görev edinen insanları eleştirmiştir. Ona göre bu insanlar bu şekilde konuşarak tozu dumana katıp tarihin vagonu olduklarını sanırlar. Ancak hep kulaklarını açtıkları, hep söze katılacakları anı kovaladıkları için her anlamda gerçekten verimli olma fırsatını kaçırmazlar. Bu tür insanlar büyük eserler yaratmayı ne kadar isterlerse istesinler, doğum öncesi durgunluğu hiçbir zaman yaşayamayacaklardır ve bu nedenle büyük eserler veremeyeceklerdir. Onlar olayları kovaladıklarını düşünürken, aslında gündemdeki olaylar onları saman gibi savurmaktadır. Nietzsche'nin zavallı olarak nitelendirdiği bu insanlar, sahnede kahraman olmak isteyen insanın koroda görev almayı düşünmemesi,

hatta görev almanın ne olduğunu bile bilmemesi gerektiğini bilmezler (Nietzsche, 2011b, 135).

Dikkat ve yoğunlaşma özellikle eserler meydana getirmede oldukça önemlidir. Nermi Uygur dikkatin önemini şu şekilde açıklamıştır:

Dikkatini nereye çevireceğini bilmeyen;
nasıl dikkat edeceğini önceden tasarlayamayan;
dikkatini ne zaman gevşetmesi, ne zaman toplaması gerektiğini açık kılmayan;
dikkatini dindirmenin kendine özgü kolaylıklarını bulup öğrenmeyen;
dikkatini ayarlamayı beceremeyen;
dikkatini nerelerde dürtükleyeceğini, nerelerde kendi haline bırakacağını, neyle kamçılayacağını, nasıl yatıştıracağını düzenleyemeyen;
dikkatini ayakta tutmada yaratıcı olmayan;
dikkatini dikkatle verimlendirmeyi başaramayan;
dikkate ilişkin başarıları dikkatsizken de en iyi biçimde gerçekleştiremeyen, rastlantılar biryana, hiçbir şey ortaya koyamaz,
- ne sanat, ne düşünme, ne yönetim, ne eğitim, ne mutluluk, ne erdem, ne dostluk. (Uygur, 2018, 207)

Dikkat ve yoğunlaşma, hem sanat, düşünsel faaliyet yönetim ve eğitim gibi zihinsel emeğin yoğun olarak bulunduğu alanlarda hem de kişisel hayatın erdem, dostluk ve mutluluk gibi duyguların ağırlığını hissettirdiği sahalarda bir varlık gösterebilmek ve bir şeyler ortaya koyabilmek için gereklidir. Dikkatimizi gerektiği gibi yoğunlaştıramadığımız konularda sağlam herhangi bir kavrayışa ulaşmamız mümkün değildir. Soyutlanma, ilgilendiğimiz konu ile zihnimizde baş başa kalmayı sağlar. Girdiğimiz işlerde başarılı olmak, belli bir soyutlanmışlık şartına bağlıdır. Arendt'in bir başına olmanın soyutlanmışlık olarak adlandırdığı tarzı, kişi kendisiyle veya diğerleriyle beraberken değil, dünyaya ait şeylerle ilgilenirken ortaya çıkar. Soyutlanmışlık, kişinin yaptığı işe yoğun şekilde odaklandığı ve kendisinininki dahil diğer tüm mevcud-

yetlerin destek değil ancak köstek olabileceği her türlü iş için doğal bir koşul olabilmektedir. Yeni bir nesnenin fiili yapımı gibi üretici etkinlikler de öğrenmek ve kitap okumak gibi faaliyetler de belli bir dereceye kadar soyutlanmayı, diğerlerinin mevcudiyetinden belli bir ölçüde uzaklaşmayı gerektirir (Arendt, 2018b, 93-94).

Hannah Arendt, *Zihin Yaşamı* adlı eserinde Cato'nun "Asla hiçbir şey yapmadığımda olduğum kadar aktif olmadım, yalnızlığı en az hissettiğim vakitler kendi başıma olduğum vakitlerdir." sözünü aktararak kendi başınalığın insanlar için önemini hatırlatır. Arendt gibi birçok filozof, tek başınalığa olumlu bir şey, kişinin hakikate özellikle yaklaşıldığı düşüncenin imtiyazlı alanı olarak vurgu yapmıştır. Descartes, kendisini gerçekten düşünmeye vakfetmek için nasıl şehir hayatından ve tanıdık her şeyden uzakta tek başınalık aradığını anlatır. Aristoteles, tüm hayat biçimlerinin en iyisinin tefekkür hayatı olduğunu ileri sürer ve bu hayat yalnız yaşanabilecek bir hayattır. Bilgelik dışındaki diğer tüm erdemler başkalarıyla beraber icra edilebilirler ancak bilge, başka insanlardan daha bağımsızdır ve bu nedenle eserini tek başına verebilir. Bilge kişinin birlikte çalışacağı kişilere sahip olması belki daha iyidir fakat yine de o kişi kendine yeterlidir. Böyle olmak zorunda değilse de tefekkür hayatı tek başına da yaşanabilir (Svendsen, 2018, 150-151). Tek başınalık sükût sağlar ve sükût dışında hiçbir şey insana hakikatin sözünü yeniden işitme imkânı vermez (Ellul, 2015, 250).

Tek başınalık, düşünme ve tefekkürde bulunma fırsatı sunar. Ancak çoğu insan düşünmeyi istemez. Pascal, çoğu insanın düşünmeyi bıraktığı iddiasındadır. Ona göre insan zihnini oyalayan bazı meşguliyetler; kumar, avcılık, insanı kendine çeken gösteriler, kısaca oyalanma şeklinde adlandırılan çok yeni ve kabul edilebilir tutkular insanı meşgul eder ve insan bu yollarla düşünmekten kaçınır (Bauman, 2018, 182).

Ortaçağ'da tek başınalık genelde dinî bir bağlamda, kişinin Tanrı'ya yakınlaşmak için bilhassa fırsat bulduğu bir alan olarak düşünülmüştür (Svendsen, 2018, 151). Bunun nedenini Ortaçağ'da yaşamamış, bir yirminci yüzyıl düşünürü olan Simone Weil'de bulabiliriz. Simone Weil şu görüştedir:

“Kişisel olmayana geçiş, ancak yalnızlıkta mümkün olan, ender görülür nitelikte bir dikkatle gerçekleşir. Sadece fiziksel değil aynı zamanda ahlaki yalnızlık da gerekir. Kendini bir topluluğun (collectivité) mensubu olarak, bir “biz”in parçası olarak düşünen kimse asla kişisel olmayana ulaşamaz.

Topluluk halinde insanlar, aşağı biçimlerde olsa dahi, kişisel olmayana erişemez. Bir grup insan bir toplama işlemi bile yapamaz. Toplama işlemi, bir an başka zihinlerin var olduğunu unutan bir zihinde yapılır.” (Weil, 2018, 25)

Kişinin tek başınalık ile zihinsel olarak bir şeyler keşfedebileceğini ve kişisel olmayana uzanabileceğini söyleyen Weil, insanın başkalarına duyduğu ihtiyacı inkâr etmez. Ona göre ruhun bir yandan yalnızlığa, diğer yandan da toplumsal hayata ihtiyacı vardır (Weil, 2018, 66). Sorun, bu ihtiyaçların tek yönlü olarak karşılanarak kişinin bütünlüğünün eksik bırakılmasıdır. Hiçbir insanın dahil olamadığı kişisel bir hayat, toplumsallıktan yoksun oluşu nedeniyle eksikken, kişinin hiçbir şekilde tek başına kalamadığı bir hayat da kişinin kendisiyle buluşmasına imkân tanımadığı için bütünlüklü değildir.

Rönesans'ta dinî kaygılardan kaynaklanmasa da eğitimli kişilerin gayelerini tek başınalıkta hayata geçirmeleri gerektiği yönünde bir kanaat mevcuttu. O dönemin ünlü isimlerinden Petrarca, *De vita solitaria* adlı eserine zekâ sahibi herkesin kentlerden ve oralardaki insanlardan uzaklaşarak tek başınalığı araması gerektiği fikriyle başlar. Ona göre tek başınalık kişinin başkalarının taleplerinden özgür kalmasını sağlar. Ancak bu süreçte insanın yanında yoldaş olarak kitaplar bulunmalıdır. Çünkü edebiyatsız bir başınalık sürgün, hapis ve işkencedir (Akt. Svendsen, 2018, 151).

Schopenhauer da Petrarca gibi insan özgürlüğü ile tek başınalık arasında ilişki kurmuş bir düşünürdür. Ona göre insan münzevi olduğu ölçüde kendisi olabilir ve özgürleşebilir. Bu yüzden gençlere tek başınalığa dayanmak öğretilmelidir. Aslında kişi sadece kendisiyle uyum içinde olabilir. Uyumsuzluk farklı bireyler arasındaki ilişkilerde ortaya çıktığı için insan başkalarıyla, hatta dostları ve hayat arkadaşlarıyla bile uyum içinde olamaz. Schopenhauer, insanların insani birlikteliklere ciddi bir gereksinim duyuyor gibi görünmelerini onların zekâları ile açıklar. Bu gereksinimin düşük zekâlı insanlar için geçerli olduğunu ve bir insanın zihinsel seviyesi ile başkalarının dostluğuna duyduğu ihtiyaç arasında ters bir ilişki olduğunu düşünür. İnsanların başkalarının dostluğu için ölüp bitmesinin nedeni, tek başınalığa tahammül edememeleridir. Tek başınalık korkusu başka insanlar için duyulan sevgiden daha güçlüdür (Akt. Svendsen, 2018, 153-154). Tek başınalığın zekâ ile olan ilişkisi tartışmaya açık bir konudur. Ancak bilinmektedir ki pek çok ilişkinin devam ediyor olmasının nedeni, ilişkiyi sürdüren insanların birbirini seviyor olmaları değil, tek başına kalmaktan duydukları korkudur. Bu korku, insanları sevmedikleri biriyle birlikte yaşamaya itebilmektedir. Bu konuda Schopenhauer haklıdır.

Yalnızlığın önemini vurgulayan düşünürlerden biri de yirminci yüzyılın önemli filozoflardan biri olan Martin Heidegger'dir. Ona göre tek başınalık, sahici bir hayatın ön koşuludur. Bir topluluk için belirleyici olan fakat bir topluluk içinde serpilemeyen bazı şeyler vardır. Kendini tanıma da topluluk içinde değil, tek başınalıkla gerçekleşir. Tek başınalık içinde insan, her şeyde esas olana yaklaşır. İnsan sadece tek başınalıkta kimse o olabilir. Her hakiki felsefe de esraren-giz bir tek başınalıkta ortaya çıkar (Akt. Svendsen, 2018, 158).

Filozoflar genellikle tek başınalığın özellikle tefekkürde, özgürlükte, kendi olmaklıkta, kendini tanımada, hakikate yaklaşımda ve ister felsefi isterse matematiksel olsun düşün-

sel eserler ortaya koymada oynadığı olumlu roller üzerinde durmuşlardır. İnsan, tek başınalık halinde kendisiyle konuşma, kendisini gözlemleme, zihinsel meseleleri başka faktörlerden etkilenmeden ele alma imkânına kavuşur. Kendisini başkalarına beğendirme kaygısı ya da başkaları tarafından kınanma veya dışlanma korkusu duymadan gerçek fikirlerini ve duygularını ortaya çıkarabilir. Böylece özgürleşir ve dikkatini dağıtmadan yaptığı işe odaklanarak büyük eserler verme şansı yakalar. Kuşkusuz burada sözü edilen tek başınalık, insanın diğer tüm insanlarla ilişkisini kestiği bir tecrit ve yalıtılma hali değildir. Burada aşırı bir sosyalleşme halinin olmadığı, insanlarla derinlikli bağların kurulabildiği, bu ilişkilere rağmen kişinin belirli sürelerde gereksiz bulduğu ilişki ve diyaloglardan geri durup sessizlik içinde kendi düşüncelerine kulak verebildiği, uğraştığı işe kendini kaptırabildiği zamanların yaşanabilmesinden bahsedilmektedir. Bu tür bir tek başınalık, insanın dikkatinin sürekli bölünmesini engelleyerek kişiye kopukluklar olmadan yaptığı işe yoğunlaşma olanağı verir. Bu olanak, insanda yaratıcı güçlerin uyanmasını sağlar. Böylece kişi hem kendisi hakkındaki bilincinde hem de yaptığı işte veya düşündüğü konuda derinleşebilecek ve orijinal çalışmalar ortaya koyabilecektir. Yoğunlaşmayı sağlayan sükûnet hali, kişinin olayları ve kavramları farklı şekillerde yorumlayabilmesine, yaygın görüşleri eleştirerek özgün görüşler geliştirebilmesine, zaman zaman hayat biçimini sorgulayabilmesine, belki hayatı ile ilgili radikal kararlar alabilmesine zemin hazırlar.

Bizler başkaları ile çevriliyken isteklerimizi ve fikirlerimizi diğerlerinininkinden ayırmakta zorlanırız. Başka insanların arzu ve düşüncelerini kendimize mal edip bunlar gerçekten bizimmiş gibi davranabiliriz. Bu durum bizlerin hem özgünlüğüne hem de özgürlüğüne zarar verebilmektedir. Bu nedenle insanın kendi istek ve düşüncelerini başkalarının kendisi üzerinde oluşturduğu etkiden soyutlayarak değer-

lendirebilmesi, kendisi olabilmesi için bir gerekliliktir. İnsan bunun için zaman zaman da olsa kendi başına kalabilmelidir.

Bütün bu katkılarına rağmen günümüzde tek başınalık imkânı giderek ortadan kalkmaktadır. Nietzsche, daha ondokuzuncu yüzyılda yalnızlığın zayıflayıp parçalandığından, parçalanıp artık ölüleri tutamayan bir mezara benzediğinden yakınmıştır (Nietzsche, 2011a, 344). Ancak o bu durumdan şikayet ederken, insanın yalın bir halde kendi düşünceleriyle baş başa kalmasını engelleyebilecek teknolojik aletlerden radyo bile icat edilmemiştir. Günümüz koşulları o dönemin koşullarından çok farklıdır. O dönemki hayat, trafik, kitle iletişim araçları, çalışma koşulları, şehir içi ve dışı seyahatler, nüfus gibi insan dikkatini doğrudan etkileyecek faktörler açısından son derece sade bir hayattır. Günümüz dünyası, o döneme kıyasla son derece karmaşık ve gürültülüdür. İnsanların başka insanlardan, seslerden, konuşmalardan, görüntülerden, türlü mesajlardan uzak kalma imkânı yok gibidir. Özellikle iş hayatı, insanları belirli programlara uymaya zorlamakta ve bu zamanların kullanımı kişinin denetiminden çıkmaktadır. Yoğun koşuşturma ve enformasyon akışı içinde çok sayıda insanla ilişki kurmak zorunda kalan günümüz insanı, çoğu durumda kendisi için kullanabileceği ve tek başına kalıp kendisini dinleyebileceği bir zamana sahip değildir.

Yaşadığımız hayat, dikkatimizi sonsuzca dağıtırken, herhangi bir alana yoğunlaşabilmek çok nadir görülen bir özellik haline gelmiştir. Odaklanma kapasitesi günümüz insanının hayatında nadir görülen bir şeydir. Günümüz insanı odaklanmaktan uzak durmak için her şeyi yapmaktadır. Aynı anda birçok şeyi yapmaya çalışması ve yalnız kalmamak için elinden gelen her şeyi yapması bunun en somut kanıtlarındandır.

Birey maddi ve manevi olarak artık kendisini içinde yaşadığı toplumdan soyutlayamamaktadır. Marcuse'un ifadesi ile bireyi topluma karşı ve toplumun ötesinde desteklemiş

koşulun kendisi olan yalnızlık, teknik olarak olanaksız hale gelmiştir (Marcuse, 2015, 71). Maddi olarak toplumu boş ve rememektir çünkü teknik araçlar o kadar çoktur ki kişinin tüm hayatını işgal etmekte ve kolektif olgudan kaçmasını imkânsızlaştırmaktadır. İnzivaya çekilmek isteyen insan için insansız bir yer veya başka bir coğrafi mekân kalmamıştır. İnsanların tüm kolektif olgulara katılmaya, tüm ortak araçları kullanmaya zorlandığı modern dönemde insanın tek başına yaşamayı istemesi beyhudedir (Ellul, 2003, 150). Oysa insan ruhunun ötekinin bakışından uzak, kendi başına kalabileceği alanlara ihtiyacı vardır (Han, 2017, 17).

Hızlı, çok yönlü ve yüzeysel yaşıyoruz. Bir anda pek çok iş yapmaya çalışıyor ve çoklu görevler üstleniyoruz. Çoklu göreve alışan insanlar olarak tekli görev yapma eğilimini kaybetmiş görünmekteyiz. Artık hiçbir şey yapmadan duramaz hale geldik. Bu nedenle düşüncelerimizle baş başa kalmayı becerememekteyiz (Gazzaley, Rosen, 2019, 139). Artan iş yükü kendine özgü yeni bir zaman ve dikkat tekniğini zaruri kılmıştır. Bir zaman ve dikkat tekniği olan multitasking (çoklu görev, aynı anda birden fazla iş yapma), medeniyetin ilerleyişini göstermektedir. Aslında o bir gerilemedir ve özellikle vahşi doğadaki hayvanlar arasında oldukça yaygındır. Böyle bir dikkat türü, balta girmemiş ormanlarda hayatta kalabilmek için vazgeçilmezdir. Örneğin karnını doyurmakla meşgul bir hayvan, başka konularla da ilgilenmek zorundadır. Yırtıcı hayvanları avından uzaklaştırmak mecburiyetindedir. Başka hayvanlara av olmamak için sürekli etrafını kolaçan etmelidir. Aynı zamanda yavrularını veya yumurtalarını korumalı ve gözünü eşinden ayırmamalıdır. Bu şekilde vahşi doğada yaşayan hayvan, dikkatini türlü türlü işler için bölmeye mecburdur. Hiçbir zaman derinlere dalamaz. Ancak bu derinlere dalamama durumu sadece vahşi doğadaki hayvanlara özgü bir durum değildir. Hem multitasking hem de bilgisayar oyunu oynamak gibi faaliyetler bu hayvanların teyakkuza

haline benzeyen, geniş fakat yüzeysel bir dikkat gerektirmektedir. Toplumsal gelişmeler ve dikkatin yapısal dönüşümü insanı sürekli vahşi doğaya yaklaştırmaktadır ve iyi bir hayat yaşama kaygısı yerini gitgide hayatta kalma kaygısına bırakmaktadır (Han, 2015, 24).

Felsefe dahil olmak üzere insanlığın kültürel icatları, insana derin ve yoğunlaşmış bir dikkat kazandırmıştır. Kültür, içinde derin bir dikkatin mümkün olduğu bir muhit gerektirir. Ancak günümüzde bu derin dikkatin yerini bütünüyle farklı bir dikkat çeşidi olan hiperdikkat almaktadır. Türölü hedefler, bilgi kaynakları ve işlemler arasındaki ani odaklanma değışiklikleri bu dağınık dikkat şekline işaret etmektedir. Sıkıntıya toleransı az olan bu dikkat türü, yaratıcı süreçler için önemli bir unsur olan derin sıkıntıya çok az izin vermektedir. Bu derin sıkıntı yaratıcı süreçler için oldukça önemlidir. Bu nedenle Walter Benjamin bu sıkıntıyı "tecrübe yumurtasına kuluçkaya yatmış bir rüya kuşu" olarak tanımlamıştır. Maddi dinlenmenin zirvesi uykudur, manevi dinlenmenin zirvesi ise derin sıkıntıdır. Benjamin, zamanda yuva yapmış rüya kuşunun ve dinlenme vaktinin modern dünyada ortadan kayboluşundan yakınır. Sıkıntı, "içi ipeklerin en parlak ve renklisiyle dokunmuş ılık gri bir kumaştır" ve biz "içinde rüya gördükçe ona sarmalanırız." Ancak artık o kumaş "dokunmayacak ve eğrilmeyecektir" (Akt. Han, 2015, 24-25).

Günümüzde yaşanan dikkat dağınlıklığı özel tasarlanmış milyonlarca dikkat anından ya da dikkatin milyonlarca ana bölünmesinden oluşmaktadır. Kişi son derece yoğunlaşmış bir halde ekrana bakıyor olabilir. Ancak bu durum, o kişinin tek bir alana yoğunlaştığını göstermemektedir. Aynı ekrana gidip bakacak olsak onun kendinden geçmiş bir şekilde, kıpır kıpır bir halde biriyle yazıştığını, geçişler yaparak, tweetleyerek, keserek, yapıştırarak ve emojiler kullanarak aynı ekran üzerinde pek çok sekmeyi açıp kullandığını görebiliriz. Bakışı uzun süreli olsa da yüzeyseldir (Pettman, 2017, 31-32).

Kişinin saatler boyunca aynı ekran başında oturuyor oluşu, o kişinin uzun bir süre boyunca bir tek şeye dikkatini verdiği anlamına gelmemektedir. Genellikle yaşanan durum bunun tersinedir. Ekran başında sarf ettiğimiz dikkat, en azından birkaç, kimi zamansa çok sayıda sekmeye bölünmektedir. Bir yandan yazı yazarken, diğer yandan haberlere bakmakta, bir sekmeden e-postaları kontrol ederken diğer sekmeden sosyal medya hesaplarımızı takip etmekteyiz. Çoğu zaman bu etkinliklerimize bir fon müziği eşlik etmektedir. Aynı anda birden çok iş yapma eğilimimize aynı anda birçok şeye dikkat etme gayreti eşlik etmektedir.

Yoğunlaşma, derin bir düşünümü gerektirir. Dikkatin dağınık bir şekilde farklı noktalara hızlıca geçişi eğlenceliyken, sabit bir nokta üzerinde uzun süreli bir odaklanma sıkıcıdır. Geniş bir alana yayılmış yüzeysel dikkat, yoğunlaşmaya gelememekte, yoğunlaşmanın beraberinde getirdiği can sıkıntısına katlanamamaktadır. Bu nedenle yeni dikkat türünün yaygınlaşması, can sıkıntısına tahammülü azaltmaktadır. Acıya tahammülümüz olmadığı gibi sıkıntıya da katlanamamaktayız. Sıkıntı ise yaratıcılığın önemli unsurlarından birisidir. Hiperdikkate sahip, odaklanma sorunu yaşayan, canı çok çabuk sıkılan günümüz insanı, hem zihinsel açıdan hem de fiziksel açıdan son derece faaldir. Oradan oraya koşturan, farklı iletişim kanallarından gelen mesajlara yanıt veren, aynı anda birden fazla işle meşgul olan modern insan, bunca faaliyetine rağmen vahşi doğadaki hayvan gibidir. Onun gibi her işini teyakkuz halinde yapar ve uğraştığı işlerde derine dalmaz. Zaten çevresindeki araçlar onun derine dalmasına izin verecek değildirler. Çok önemli bir toplantıdadır ve aniden telefonu çalar. Önemli bir karar aşamasındadır, kendisine bir mesaj gelir. Dinlenmek üzeredir, e-postasına mail gelmiştir. Uyumanın eşiğindedir, bir alarm sesiyle irkilir. Sakince oturuyordur, televizyonda izlediği son dakika haberi ile sarsılır. Dikkati her an dağılabilecek olan bu insan, yoğunlaşma için

gerekli olan dinginliğe bir türlü kavuşamaz. Dikkatini dağıtacak olan uyarıcının nereden, ne zaman geleceği hiç belli değildir. Bu nedenle onun sürekli tetikte teyakkuz halinde olması gerekir. Günümüzün kentli insanı, bırakın bir konuda sıkıntı duyacak kadar yoğunlaşabilmeyi, derin, deliksiz bir uyku çekebilecek imkâna bile sahip değildir. Şimdilerde bölünmemiş, derin bir uykuya dalabilmek nadir rastlanan bir durumdur. Günlük hayatında kendisini rahat bırakamayan modern kentli, gece de rahat edememekte, dinlendirici bir şekilde uyuyamamaktadır.

Pek çok alet dikkatimizi dağıtsa da akıllı telefonların dikkatin dağılmasında özel bir yeri vardır. İstatistiklere göre akıllı telefon kullanıcıları, telefonlarını günde yirmi yedi kez ellerine almaktadır. Bu rakam kişinin kaç yıldır akıllı telefon kullandığına bağlı olarak günde on dört kereden yüz elli kereye kadar değişmektedir. Genellikle insanların telefonlarına bu kadar sık bakmaları için bir neden bulunmamaktadır. Yüzde kırk ikisi zaman öldürmek için telefonuna bakarken, sadece yüzde yirmi üçü yapması gerektiği için telefona baktığını söylemektedir (Gazzaley, Rosen, 2019, 135).

Yoğunlaşmanın çok ender görülen bir olgu haline gelmesinin bir nedeni de insanların iradelerini tek bir şeye yöneltmemeleridir. Odaklanmaya değer hiçbir şey yoktur çünkü tutkuyla peşine düşülecek bir amaç yoktur. Diğer yandan insanlar odaklanmaktan korkmaktadır. Bir kişiye ya da bir fikre dikkatlerini fazlaca verirlerse kendilerini yitireceklerini düşünüyorlar. İnsanların benlikleri ne kadar güçsüzse, kendilerini benlikleri dışında bir şeye odaklanma edimi içinde kaybedeceklerine ilişkin korkuları da o derece büyük olmaktadır. Bir diğer neden ise, yoğunlaşmanın meşguliyet değil, ruhsal etkinlik gerektirmesi ve ruhsal etkinliğin değil, fakat meşguliyetin başarının anahtarı olmasıdır (Fromm, 2017, 74).

Hiperaktif bir şekilde oradan oraya koşturan modern kentli, tam bir zaman kıtlığı içindedir. “Nereye gidiyoruz?”

diye soramaz çünkü buna bile vakti yoktur. İnsan olarak kendisine ve anın kendisine ayırabildiği zaman azaldıkça aslında robotlaşmaktadır. Sosyal medyada bir video ile karşılaşma ve onu izleme süresi yalnızca on beş saniyeye düşmüştür. Artık çok az insan şiir okumaktadır. İnsanların büyük bir kısmı bir müzik albümünü baştan sona dinleyememekte, sinema filmi yerine aksiyon ve animasyon arasında boğulmuş otomatik kurgular ya da yemek sonrası günün keşmekeşini geride bırakmak için özellikle tasarlanmış dizi ve yarışma programları izlemektedir (Batukan, 2017, 9).

Günümüz izleyicisi sabırsızlığı ve can sıkıntısı nedeniyle kanaldan kanala atlamaktadır ve uzun bir programı sonuna kadar izleyememektedir. Bu nedenle “üç dakika kültürü” denilen şey ortaya çıkmıştır. Şimdilerde pek çok program, her biri çok kısa süren, kendisinden önce ve sonra gelenlerle belirli bir bağlantısı olmayan görsel ve işitsel imajlar kolajından oluşmaktadır. Bu geleceği dağıtan anlık zaman kavramı “video zamanı” olarak adlandırılmaktadır (Urry, 1999, 293). Kısacık anlara odaklanabilen günümüz insanı, uzun süre dikkatini bir konuya odaklayamamakta ve kendisini uzun vadeli işlere adayamamaktadır. Oysa çok kısa bir ömür sürmüş olan Novalis’in dediği gibi insan, anlarda değil, yıllarda yaşamayı ne kadar çok öğrenirse o kadar asilleşir. Bu şekilde aceleci huzursuzluk ve zihnin küçük çaplı işleyişi, büyük, sakin, sade ve kapsamlı bir şekilde faaliyete geçer ve o muhteşem sabır gerçekleşir (Novalis, 2014, 131).

Yalnız görsel ya da işitsel uyarıcılara gösterebildiğimiz dikkat süresi azalmamıştır. Şu an belki bir saatlik televizyon programı uzun sayılırken, doğum süreleri de bu “hız” tutkusundan etkilenmiştir. Dublinli doğum uzmanlarının ifadelerine göre çalıştıkları hastanede doğum süresi 1963’te otuz altı saatken, 1968’de yirmi dört saate indirilmiş, 1972’de ise bu süre on iki saate kadar düşmüştür (Akt. Griffiths, 2003, 37). Kendi yavaşlığımıza katlanamadığımız gibi doğal olay-

ların seyrini de yavaş buluyor ve onları da hızlandırmak için çeşitli tekniklere başvuruyoruz. Tarım ve hayvancılık alanında hormon ve diğer kimyasal ilaçların çokça kullanılmasının nedeni, hayvanları ve bitkileri normalden çok daha hızlı bir şekilde büyütüp yetiştirme arzusudur.

Modern insan, kendisine zaman kazandıracak onca makine sayesinde bedensel iş yükünden büyük ölçüde kurtulmuş olmasına rağmen zaman kıtlığı yaşamaktadır. Zaman kendisine bir türlü yetmemekte bu da onu telaş içerisinde hız arayışına itmektedir. Bu durum Greklerin *phronesis* dediği şeyin bizlerde olmayışı ile açıklanabilir. Basiret diye tercüme edilen *phronesis*, dar bir zaman aralığına sıkışıp kalmamayı ifade eder. Burnunun ucundan ötesini görebilmek demektir. Üzerine harekete geçilecek, üzerinde faaliyette bulunulacak şeyin ötesini görmek, onu tüm dünya ile ahenkli hale getirmek, böylece varolan uyumu bozmaktan özenle kaçınmak demektir (Aydoğan, 2002, 24).

Ancak modern insan için önemli olan eylemlerinin tüm dünya ile uyumlu olması değildir. Onun için en önemli değer uyum ve ahenk değil, başarıdır ve başarı hızla özdeşleştirilmiştir. Bugün başarı hızla tanımlandığı için yarışta önde gidenlerin hızlı ilaçlara ihtiyacı olmaktadır. Kafein, kokain, prozac veya speed gibi maddelerin hepsi kişiyi daha zalim bir yarışçılığa sürüklemektedir. Modernliğin üstün ilacı sayılan prozac, bir depresyon ilacıdır ve üzüntü durumlarının geçişini hızlandırmak için de kullanılmaktadır. Duygusal depresyon bir insanı ya da ekonomiyi yavaşlattığı için adeta kabul edilemez sayılmaktadır (Griffiths, 2003, 37).

Can sıkıntısına gelemeyen insanlar, hızlıca yemek yemekte, hızlı seyahat etmekte, her alanda işlerini çabucak görmekte ve hiçbir koşulda beklemek ya da yavaşlamak istememektedir. Hız, en büyük tutkuyken, yavaşlık ve duraklama azılı düşmanlardır. Durmak beklemek demektir, yavaşlıksa bir engeldir. Her ikisi de modern insan için birer zulümdür.

Beklerken ya da yavaşlayınca bu kişilerin içleri daralır, canları sıkılır. Ama öte yandan yoğunlaşmak için de yavaşlık, duraklamak ve beklemek gerekir.

Özellikle askıda olan, görünmeyen ya da kaçan kendisini derin ve yoğunlaşmış dikkate açar. Uzun ve yavaş olana dahil olmak yalnızca dalgın bir oyalanma ile mümkündür. Yoğunlaşma halindeki insan adeta kendisinden dışarı çıkıp şeylerin içine dalar. Yalnızca derin dikkat “gözün kesintiliğini” durdurup “tabiatın başıboş ellerine sarılabilmeyi” mümkün kılan toparlanmayı gerçekleştirebilir. Bakış, bu yoğun toparlanma olmadığı sürece orada burada rahatsızca dolaşır ve hiçbir şeyi söze dökemez. Nietzsche, insanca hayatın kendisinden yoğunlaşabilme unsurlarının tamamının çıkarıldığında ölümcül bir hiperaktivite ile biteceğini bilmekteydi (Han, 2015, 27).

Dar bir alana derinlemesine yönelen dikkatin yerini geniş fakat yüzeysel bir dikkat almıştır ve bu durum yalnızca sıradan insanlar için geçerli değildir. Aydın denilen kesim de yaşanan bu değişimden etkilenmektedir. Adorno, aydınların durumunu bu açıdan ele almıştır. Ona göre aydın için kültür alanında bile artık hiçbir sabit ve garantili kategori kalmamıştır. Günün hayhuyu binlerce talebiyle zihinsel yoğunlaşmaya müdahale etmektedir. Bu nedenle şimdilerde kayda değer bir şeyler ortaya koyabilmek için gereken çaba neredeyse kimsenin üstesinden gelemeyeceği kadar ağırlaşmıştır. Bugün çözülme sürecine giren şey, zihinsel öz disiplinin merkezidir (Adorno, 2014, 31).

Sözün Kudretini Yitirişİ

*“Bizler - kabul etsek de etmesek de –
esirde çiçeklenip meyveye durmak için
kökleriyle topraktan yükselmesi gereken
bitkileriz.”*

Johann Peter Hebel

Düşünebilme özelliği tarih boyunca insanın ayırt edici yönü olarak görülmüş ve önemsenmiştir. Özellikle Antik Yunan’da yüzyıllar boyunca düşünebilme özelliğiyle ilgili olan temaya ve tefekkür hayatına büyük değer verilmiştir. Tema ve tefekkür ile hakikate ulaşılacağı ve insanın asli tarafını gerçekleştireceği kabul edilmiş ve bu faaliyetlerle geçirilen hayatın insan için en iyi hayat biçimi olduğuna, insanın Tanrı’ya en fazla bu etkinliklerle yaklaşabileceğine inanılmıştır. Bu konuda sonraki dönemlerde de kabul gören görüşler ortaya koyan iki isim özellikle zikredilmelidir: Platon ve Aristoteles.

Geleneksel olarak düşünce, hakikatin temasına götüren en dolaysız ve önemli yol olarak görülmüştür. Platon’dan ve muhtemelen Sokrates’ten bu yana düşünmek, kişinin kendisiyle sürdürdüğü bir iç diyalog olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar bu içsel diyalog, dışsal belirtilerden yoksunsa da diğer faaliyetlerden tam bir geri çekilmeyi gerektirse de kendi başına son derece etkin bir durumdur. Hem Platon hem de Aristoteles, bu düşünme sürecini ruhu hazırlamanın ve zihni

düşünce ile sözün ötesinde bulunan hakikatin seyrine yöneltmenin yolu olarak düşünmüşlerdir (Arendt, 2018a, 415).

Platon'a göre temaşa ve tefekkür tanrısal etkinliklerdir. Tanrı'nın akıl ve saf bilgisiyle beslenen düşüncesi gibi kendisine uygun olanı elde eden ruhlar da varolanı sevgiyle gözlemekten ve hakikatin seyrine dalmaktan beslenir ve haz duyarlar. Ruhlar, adaletin, ölçülülüğün, varolanda bulunan gerçek bilginin seyrine dalarlar (Platon, 2014, 47).

Platon, filozofu "zihnini katıksız gerçeğe odaklayan kişi" diye tanımlar. Bu kişi, düzenli ve sabit olan, haksızlık etmeyip haksızlığa da uğramayan, düzen içinde olup akılla yönetilen şeyleri temaşa ederken, bu şeyleri yansıtacak ve olabildiğince bunlara benzemeye çalışacaktır. Çünkü insan, birlikte olmaktan zevk aldığı şeye benzemekten kendisini alamaz. Tanrısal ve düzenli olanla birlikte olan bir filozof da bir insanın olabileceği kadar tanrısal ve düzenli olur (Guthrie, 2011, 221).

Platon'da formlar ışık saçıcı ve ebedi birer güç olarak kendine özgü bir işlev görürler. Formlar ve tanrılar hayatın özleridir ve insanlar da bu güçler üzerine tefekkürde bulunarak hayatlarına bir anlam ve ruh katarlar (Tarnas, 2011, 38).

Aristoteles eserlerinde akıl, temaşa ve tefekkür konularını geniş olarak ele almış bir filozoftur. Aristoteles, ruhun beslenme ve büyümeyle ilgili yanlarının erdemlerinin yalnızca insana özgü olmadığını söyler. Ona göre insana özgü erdem, yönetici olarak tartan yanın erdemi olmalıdır (Aristoteles, 1999, 49). Bu erdem aklın erdemi olmalıdır.

Aristoteles'e göre insan için birer seçenek olarak üç temel hayat biçimi vardır: Hazza düşkün yaşam, politika yaşamı ve son olarak da teorik yaşam (Aristoteles, 2009, 24). Birbirlerinden farklı olsalar da bu üç hayat biçimi de yalnızca zorunlu ya da sadece yararlı olanla ilgili şeylerle değil, güzellikle ilgilidir. Hazza düşkün hayat, güzelin tüketildiği ve bedensel hazların keyfinin sürüldüğü yaşamdır. Politika

hayatı, mükemmelliğin güzel eylemlerde arandığı, *polis*'in meselelerine adanmış yaşamdır. Filozofun yaşamı olan teorik yaşamsa, kalıcı güzelliği insanın üretici müdahalesiyle oluşturulamayan ve insan tarafından değiştirilemeyen ebedi şeyleri sorgulamaya ve bunları temaşa etmeye adanmış yaşamdır (Arendt, 2018a, 43). Üçüncü hayat tarzı, eşyanın temaşa edildiği yaşam tarzıdır ve evrenin İlk Hareket Ettiricisi'ne katılmaya ve yıldızların temaşasına dayanır (Hadot, 2012, 147). Her üçü de bir şekilde güzellikle ilgili olan bu yaşam biçimleri nitelikçe birbirinden oldukça farklıdır.

Türlü iyiler vardır fakat en iyi olan şey insandaki *theoria* ile ilgili olan yandır. Bu nedenle ister bedensel iyiler, ister para, ister dostlar, ister öteki iyiler söz konusu olsun, özellikle tanrısal olan şeyi seyretmeyi mümkün kılacak doğal iyiyi tercih etmek ve edinmek en iyi tercih ve kazanımdır. Bu, en iyi ölçüttür. Eksiklik ya da aşırılık yüzünden insanın kendisindeki tanrısal şeye özen göstermesini ve teoriayı engelleyen tercih, kötü tercihtir. Ruh için en iyisi, ruhun akıldan bağımsız yanına olabildiğince az kulak vermektir (Aristoteles, 1999, 255).

Aristoteles için aklın bu kadar kıymetli olmasının nedeni, aklın tanrısal bir şey olmasıdır. Aristoteles'e göre Tanrı doğası bakımından saf zihin ya da akıldır. Tanrı, en yüksek varlık tipidir, maddeden ayrı varolduğu düşünülebilen tek varlıktır. Onun varlığı, forma yönelik evrensel ve doğal itkiyi işleterek tüm evrenin düzenini devinimde tutar. İnsanlık, Tanrı'dan fersah fersah uzakta olmasına karşın, insanın akla sahip olması ona eşsiz bir konum sağlar. Felsefenin, zihinsel temaşanın yolu, insanın asıl doğasını gerçekleştirmesinin yoludur (Guthrie, 2011, 29).

Düşünme etkinliği, amacı kendi içinde olan yaşamdır. İçsel yasası dairesel bir hareket olan, yani asla bir sona ulaşmayan ya da nihai bir ürün ortaya koymayan kesintisiz bir

harekettir. Bu hareketi ancak bir Tanrı ebediyen sürdürebilir, insansa buna sadece kısa süreler boyunca güç yetirebilir. Bu süreler tanrısalıdır. Düşünme, dairesel değil de doğrusal bir hareket izleseydi, nesnesini arayarak başlar ve onun bilincine vardığında nihayete ererdi. Oysa Aristoteles'in dairesel hareketi, düşünen bir varlık olarak insanın bütün hayatına eşlik eden ve ancak ölümle son bulan bir anlam arayışına işaret eder (Arendt, 2018c, 149). Aristoteles'e göre Tanrı'nın etkinliği olan teorik yaşam ile meşgul olmak, insanı olabildiğince ölümsüzleştirecektir. Ölümsüzleşmek ise, insandaki en üstün şeye uygun yaşamak için her şeyi yapmak demektir (Arendt, 2018c, 162).

Akla uygun yaşam tanrısal yaşamdır. Bu yüzden insanların insan oldukları için insani şeylerle, ölümlü oldukları için ölümlü şeylerle ilgilenmeleri gerektiğini söyleyen öğütler dinlenmemelidir. İnsanın amacı kendisini ölümsüzleştirmek, en yukarıya çıkmak ve bu uğurda her şeyi yapmak olmalıdır. İnsanı gerçek anlamda iyi yapan şey, bu akıldır. İnsana özgü olan şey en güzel şeydir ve insan için en güzel şey akla göre yaşamaktır. Mutlu bir yaşam da böyle bir yaşamdır (Aristoteles, 2009, 227).

Aristoteles, akıllı ikili bir yapıya sahip olarak düşünür. Ona göre insandaki akıllı yanın ikili olduğu kabul edilmelidir. Aklın bir yanı ilkeleri başka türlü olabilecek nesnelere bakarken, diğeri ilkeleri başka türlü olamayacak nesnelere bakar. Aklın bir yanı tartan yandır, öteki bilimsel. Düşünüp tartışmak ile tartmak aynı şeydir. Aklın diğeri yanı eylemle ilgili doğruluğu sağlar (Aristoteles, 2009, 115-116). Bu yan ahlakla ilgilidir. Ancak bilgiyi değil, davranışı hedefleyen ahlakta kesinliğe yer yoktur. Aristoteles, bu düşüncesini "Biz erdemin ne olduğunu bulmaya çalışmıyoruz, iyi insanlar olmaya çalışıyoruz." diyerek ifade etmiştir (Akt. Guthrie, 2011, 30).

Aristoteles, katışıksız, bir amaca bağlı olmayan düşünmeyi başka bir şeye hizmet eden düşünmeden daha saygın ve

değerli bulur. Katışksız düşünme kendiliğinden saygınlığa sahiptir ve aklın bilgeliğini sağlar. İyi ve saygın, öyle gelişigüzel her düşünmede bulunmayıp sadece felsefi düşünmede bulunur. Zihindeki her tasarım saygın değildir ve sadece bir felsefe ustasının evrende egemen ilkeye yönelik düşünmesi bilgeliğe yakın ya da özgün anlamda bilgelik olarak kabul edilebilir. Felsefi tinsel güç yalnız tanrılara ve insandaki tine yakışır. Akılsal yaşam bu nedenle iyiden ayrılması mümkün olmayan biricik yaşamdır (Aristoteles, 2003, 26-27).

Düşünüp taşınmayı insanın asli ve ayırt edici yönü olarak gören Aristoteles'e göre düşünüp taşınmak ve anlamak, insanlar için kendinde ulaşılmaya değer hedeflerdir. Çünkü bunlar olmadan insan onuruna uygun bir hayat sürmek mümkün değildir. İnsan, bir bütün olarak yalın bir canlıdır ve insan olarak niteliği akla ve tine sahip olmakla belirlenir. Bu nedenle onun en sağlam hakikate, varolan şeylerin hakiki bilgisine ulaşmaktan başka bir görevi yoktur. Düşünmenin ya da ruhun düşünen kısmının daha değerli edimi, hakikati araştırmaktır. Hakikat, ruhun bu kısmının asli edimidir. Ruhun anlayan kısmı, ruhun toplam geri kalanından daha değerlidir ve yetkinliği de bilmektir (Aristoteles, 2003, 36-37).

Ruhun en yüksek edimi düşünmek ve anlamaktır. Ancak her düşünüm kendi başına değerli değildir. İnsanın düşünümü nesnesine göre değer kazanır. Kalıcı, ebedi nesneler üzerine doğru düşünüm insanı değerli kılar. Bu nedenle doğru düşünen kimse daha yüksek derecede yaşarken, hakikat için en çok çaba harcayan kişi herkesten daha yüksek derecede yaşar. Bunu da en sağlam bilgiye dayanarak düşünen ve felsefe yapan kimse yerine getirir. Mükemmel yaşam, felsefi anlayışa sahip kimselerin felsefe faaliyetinde bulunarak yaşadıkları hayattır. İnsanlar arasında en büyük varoluşsal yoğunluğa felsefi faaliyette bulunan, düşünmesini bütün varolanlar arasında anlayışa en açık olan şeye yönelten filozof ulaşır. Üstelik onun bu kusursuz ve engelsiz faaliyeti diğerlerine göre en haz verici etkinliktir (Aristoteles, 2003, 41).

Platon ve Aristoteles'in aklın en üstün faaliyeti olarak gördüğü temaşa ve tefekkür, insana hem haz verir hem de onu Tanrı'ya yaklaştırır. Ayrıca insanı hakikate ulaştırarak en üstün hayatı yaşamasını sağlar. Bu faaliyetler, insan için başlı başına birer amaç olup başka şeylere ulaşmak için kullanılacak araçlar değildirler.

Platon ve Aristoteles'e göre insanda onun tanrısallığın muhitinde yaşayabilmesine olanak sağlayan, tanrısallığa mukabil olan şey *nous*'tur. İnsan *nous*'u kullanarak ve yok olabilen şeylerden zihnen uzaklaşarak tanrısallıkta yiter. Tıpkı Varlık'ın tanrı olması gibi, *nous* da Aristoteles'e göre "içimizdeki tanrı"dır ve "her ölümlü yaşam, içinde tanrıdan bir parça taşır." Platon'a göreyse, "Bütün bilgiler, *nous*'un gökyüzü ve toprağın hâkimi olduğu konusunda sözbirliği içindedirler." (Akt. Arendt, 2018c, 161)

Antik Yunan'da özellikle Platon ve Aristoteles tarafından açıklanan temaşa, tefekküre ve düşünümeye farklı filozof ve felsefe okulları tarafından da değer verilmiştir. Örneğin Anaksagoras, insanın doğmamış olmayı dilememek için ne tür bir sebebe sahip olduğu sorulduğunda "gökleri ve evrendeki düzeni hayranlıkla seyretmek" cevabını vermiştir (Akt. Kenny, 2018a, 299-300).

Pythagorasçılar hayatı bir şenliğe ya da panayıra benzetmişlerdir. Kimisi bu şenliğe ya da panayıra spor ya da müzik yarışmalarında yer almak için kimileri de alışveriş için gelir. Ama gelenler arasında en iyiler seyirci olarak gelenlerdir. Yaşamda köle ruhlular para ya da ün kazanmaya çalışırken, filozof hakikati arar. İnsan, ölümlü bir bedene sahip olduğu için sadece kıvılcımına sahip olduğu tanrısallık öğesini özgürleştirmeli ve çevresinde sergilenen düzeni incelemelidir. Bu düzeni temaşa eden filozofun ruhu da düzenli olur. Tanrısallıkla özdeşleşmek ancak bu etkin temaşa hali ile mümkündür (Guthrie, 2011, 222).

Stoa felsefesinde de bilgelik en önemli değerdir. Bir Stoa filozofu olan Epiktetos, “bir insanı iyi kılan nedir?” sorusuna, mevcudiyetin bütün yansımalarına bilgece bakmak ve saygıyla hükmetmek olduğu karşılığını vermiştir (Epiktetos, 2017, 51).

Antik dönemin önemli filozoflarından olan Plotinos da hakikate ve tefekküre olan ilgisiyle dikkat çeken düşünürlerdendir. Plotinos’un içinde kendini bulduğu, onu tanımlayan tek arzu, artık Plotinos olmama, temaşa ve vecd içinde kendini kaybetme arzusudur. Her ruhun bizzat temaşa ettiği şey olduğunu ve temaşa ettiği şeye dönüştüğünü söylemiştir (Akt. Hadot, 2016, 19).

Antik Yunan filozofları, özellikle temaşanın, doğada varolan düzeni seyretmenin insanı dönüştürdüğü fikrini vurgulamışlardır. Bu dönüşüm şu şekilde gerçekleşmektedir: Seyreden bakış, yalnızca hayal gücünün değil, aynı zamanda anlama yetisinin de ürünüdür ve insanın uçsuz bucaksız evren içinde kendisini sorgulamasına zemin hazırlamaktadır. İnsan, kendisi için çok önemli saydığı pek çok şeyin yıldızlar arasından bakıldığında küçülüp anlamsızlaştığını fark eder. Diğer yandan da zihni bütün evreni kat edebildiği için insan yücelir, bilinci genişler ve ruhu sonsuzlukta uçuşur. Varolanlara bu evrensel perspektiften bakış, insanı bencil bakış açısından kurtarır, ona yansız bir bakış açısı kazandırır. Bu bakış açısı sayesinde kişi ruhunu geliştirir, dünya görüşünü ve nihayet tüm varlığını dönüştürür. Tutkularından kurtulup tam bir bilince, kendini ve dünyayı bilme haline erişir. Plotinos bunu “kendi heykelini yontmak” sözü ile ifade etmiştir (Akt. Kocabıyık, 2015, 160).

Ancak Antik Yunan felsefesinde düşüme hayatı ele alınırken şu husus göz ardı edilmemelidir: Antik dönem Grek filozofları, ruh ve akıldan bahsederken, insan türünün her bir üyesinin kendi biyolojik varlığını devam ettirebilmek

için başvurduğu bilgi ve beceriler toplamı türünden değil, sadece çok az insanın sahip olabileceği türde bir akıl kullanımından söz etmektedirler. Bu filozofların “akıl ve düşünce sahibi olmak” diye ifade ettikleri şey, bilgelik denilen temel edimle bir arada bulunan ve çok az kişide görülen bir olanak ve özelliktir. Çoğunluğu sürü yapan şey de onların böyle bir akla sahip olmamalarıdır. Böyle bir akıl anlayışına ilk olarak Platon ve Aristoteles de değil, Antik Yunan felsefesinde onlardan çok daha öncekilerde rastlanır. Örneğin Herakleitos ve Demokritos’ta azlar-çoklar ayrımı vardır. Herakleitos, insana yakışanın *logos*’a uygun yaşamak olduğunu söyler fakat bunu ruhunu “rutubetli çamura bulamış” çoğunluk başaramayacaktır. Demokritos da mutluluk ve ruh dinginliğinin sürüde bulunamayacağını öne sürmüştür (Akt. Özcan, 2006, 14).

Tefekkür hayatına yalnızca İlkçağ’da değil, Ortaçağ’da da değer verilmiştir. O dönemin en büyük filozoflarından Aquinolu Tommaso’ya göre *vita contemplativa* (tefekküre adanmış hayat)insanı mükemmelleştiren bir yaşam biçimini temsil eder. Tefekkür hayatında hakikati düşünmenin, insanı mükemmelleştirdiğini söylemiştir. Hayat, derin düşünme anlarından yoksun kaldığında yoksullaşır ve sadece işe dönüşür (Han, 2018b, 119).

Ortaçağ dünyasında benimsenen bakış açısına göre aktif hayat biçimi zahmetliken, tefekkür hayatı gerçek anlamda dinginliktir; aktif yaşam biçimi kamusalken, tefekkür hayatı inzivadır; aktif hayat kişinin komşusuna olan yükümlülüklerine hasredilmişken; tefekkür hayatı Tanrı’yı tahayyüle tahsis edilmiştir. Hristiyan geleneğinde düşünmek meditasyon haline gelmiştir. Meditasyon da bir tür tefekkürle, yani zihnin hakikati bilmek için kendisini zorlamayı bırakıp gelecekteki bir durum beklentisiyle sezgi yoluyla geçici olarak eriştiği bir çeşit kutlu ruh haliyle sonuçlanmaktaydı (Arendt, 2018c, 25).

Ortaçağ döneminde izleyicilik özünde felsefi ve en iyi yaşam biçimi olarak görülmeyi sürdürmüştür. Ancak Hristiyanlığın yükselmesiyle beraber ölümsüzlüğün sağlayıcısı olarak düşüncenin yerini inanç almış, zihnin tanrısal olanın huzurunda bulunma ve kalma çabası gereksiz hale gelmiştir (Arendt, 2018c, 165). İnsan zaten inancı sayesinde ölümsüzlüğe kavuşabileceği için insanın ölümsüzlük kazanmak için zihinsel olarak çaba harcayarak tanrısal olanı tefekkür etmesi bir gereklilik olmaktan çıkmıştır. Ancak bu değişiklik zihin hayatının en iyi yaşam biçimi olarak görülmesini sona erdirmemiştir.

Vita contemplativa şeklinde adlandırılan tefekküre adanmış hayat biçimi, insan kavrayışının güzeli ve mükemmeli müteakiben sonsuz ve değişmez olan varlığı tecrübe etmesine bağlıdır. Uyandırdığı temel his ise, şeylerin böyle oluşuna binaen hissedilen hayrettir (Han, 2015, 26). Düşünmenin başlangıç noktasını teşkil eden hayretin nedeni, bir kafa karışıklığı, sürpriz ya da şaşkınlık değildir. Bu hayret, hayranlıktan kaynaklanır (Arendt, 2018c, 169).

Tefekkür hayatı, *bios theóretikos* şeklinde de adlandırılmaktadır ve bununla kastedilen temaşaya dayalı hayat biçimine bağlılıktır. Bu düşünüm farklı bir bilme türüdür. Seyrederek bilme, huşu içinde, derin düşüncelerle bilmenin ve anlamanın zevkiyle bilmedir. Seyir bakışıyla, araya uzaklık koyarak, seyredilenin örtüsünün açılmasıyla elde edilir. Seyir, bir görme, bir kavrama biçimi olarak karışmadan, yönlendirmeden kavramlar arasında kavramlar oluşturarak gezinmedir. Teorik akıl, görünenin ardındaki görünmeyeni, değişenin arkasındaki değişmeyeni arama çabasıdır (İnam, 2002, 16). Theoria kavramı ile yirminci yüzyılın önemli filozoflarından Heidegger de ilgilenmiştir. O theoria ve temaşa hakkında şu bilgileri verir:

Theorein fiili, iki kök sözcüğün, *thea*'nın ve *horaô*'nun biraraya gelmesinden çıktı. *Thea* (karş. tiyatro, theater), bir şeyin kendisini gösterdiği dış görüntü, veçhedir, bir şeyin kendisini sunduğu dış görünüştür. Platon, mevcudolan şeyin ne olduğunu gösterdiği bu veçheye *eidos* adını verir. Bu veçheyi görmüş olmak, *eidenai*, bilmektir (wissen). *Theôrein*'deki ikinci kök sözcük, *horaô* şu anlama gelir: bir şeye dikkatlice bakmak, onu gözden geçirmek, ona yakından bakmak. Böylelikle bundan şu çıkar ki, *theôrein*, *thean horan*'dır, dikkatlice bakmak ve böyle bir görüş-görme- sayesinde ondan gözlerini ayıramamaktır.

Belirlenimi *theôrein*'den olan ve kendisini *theôrein*'e adayan tikel hayat (bios) tarzını Grekler *bios theôrétikos* diye adlandırırlar: temaşaedenin hayat tarzı, mevcudolan şeyin saf parıldayışına bakanın hayat tarzı. Buna karşıt olarak, eyleme ve üreticilere hasredilen hayat tarzı *bios praktikos*'tur. Bununla birlikte, bu ayrıma tutunurken bir şeyi daima akılda tutmak zorundayız: Grekler için, *bios theôrétikos*, temaşa hayatı, özellikle düşünme olarak en saf biçimi içinde, en yüksek yapmadır. *Theôria*, yalnızca kendisine bağlanan fayda sayesinde değil, fakat kendinde, insan varoluşunun kâmil biçimidir. Çünkü *theôria*, mevcudolan her şeye ait olan dış görünüşlerle, yani tanrıların halihazırlığını (Gegenwart) ıslıl ıslıl parlatmaları bakımından insanı parıldayışları içerisinde ilgilendiren o görünüşlerle saf bağıntıdır. (Heidegger, 1998, 23)

Heidegger'e göre *theoria*, mevcut olan şeyin gizinden çıkmasına saygı dolu bir kulak kabartmadır. Eski anlamda teori, hakikati gözeten temaşadır. Heidegger de temaşa hayatının esası olan düşünüm hakkında Arendt'inkine benzer açıklamalar yapmıştır. Bir şeyin kendiliğinden girmiş olduğu yol yönünde yürüyüp onu takip etmek Almancada *sinnan*, *sinnen* diye adlandırılmaktadır. Hissin ve anlamın (Sinn) peşine cesaretle düşmek, düşünümde bulunmanın (Besinnen) özüdür. Bu kavram, bir şeyin bilincine varmaktan daha fazlasını ifade eder. Çünkü insan yalnızca bilincine sahip olduğunda henüz düşünümde bulunmaz. Düşünüm, bilincine varmanın fazlasıdır. Düşünüm, soruşturma konusu olan şeye dingin, serinkanlı bir teslimiyettir. Düşünüm, bilincine varmaktan ve

bilime ait bilmeden farklı bir öze sahiptir. Zihni kültürleştirmek, önceden güvenli kılınmış bir rehber imgeyi ve her yönden takviye edilmiş bir duruş zeminini gerektirdiğinden düşünüm entelektüel kültürleşmeden de farklıdır (Heidegger, 1998, 42).

Günümüz dünyası oldukça hızlı bir dünyadır. Oysa hız, düşünmeye özellikle ileriye yönelik uzun vadeli düşünmeye yönelten bir şey değildir. Düşünmek için durup nefeslenmek, acele etmemek, ulaşılan noktayı ve oraya ulaşmanın getiri ve götürüsünü dikkatle inceleyerek o ana dek atılmış adımları yeniden değerlendirmek gerekir (Bauman, 2017, 298). Düşünme, düşünüp taşınma iş yapmaya ara verildiğinde başlar. Sadece duraklama anlarında eğitimin önünde uzanan alan açılabilir. Düşünüp taşınma, kendisini sorgulamaya değer şey karşısındaki itidaliyle hızlıca ele geçirilmeye direnen uzun ve yavaş şeylere açar. Bakışını mevcut olanın ötesine dikerek görüş alanını genişletir. Düşünmenin gerçekleştiği duraksama anında el için ölçmenin mümkün olmadığı bir alan açılır (Han, 2018b, 120).

Tefekkür hayatı düşünmeye dayalıdır ve düşünmek diğer insan faaliyetlerinden farklı olarak görünmeyen, kendisini dışa vurmayan bir etkinliktir. Düşünme, Platon'dan beri kişinin kendisiyle arasındaki sessiz diyalog olarak tanımlanmaktadır. Düşünmek, kişinin kendisine eşlik edebilmesinin ve kendi kendisine yetmesinin biricik yoludur. Felsefe, kendi başınlığı gerektiren bir uğraştır ve özellikle ona duyulan ihtiyaç geçiş dönemlerinde artar. Çünkü bu tür zamanlarda insanların dünyanın sarsılmazlığına ve kendilerinin dünyada oynadıkları rolün önemine duydukları inanç sarsılır (Arendt, 2018b, 12).

Düşünmek ve hatırlamak kök salmanın, birer yabancı olarak geldiğimiz dünyada yerimizi almanın insani yoludur. İnsanların gelişigüzel savrulduğu, erişebilecekleri derinlikle-

re asla inmeden sürüklenip gitmekten kendilerini alıkoyamadığı yerlerde kökler mevcut olmazlar (Arendt, 2018b, 95). Bu nedenle düşünmek çok önemlidir ve düşünme kapasitesinde yaşanan kayıp, kendi başınalığın ve bununla beraber yaratıcılığın yitirilmesine neden olur.

İnsan düşünme ve hatırlama melekelerini kaybettiğinde bütünlüğünü de kaybeder (Arendt, 2018b, 92). İnsan için son derece önemli olan düşünmenin anlamı ise, incelemek ve sorgulamaktır (Arendt, 2018b, 97). Derin meditasyon ve uzun süreli tefekkür soylu olmalarına karşın zorludurlar (Kant, 2010, 33). Zorluk bir olumsuzluktur ancak her olumsuzluk yıkıcı değildir. Tereddüt, tefekkür, can sıkıntısı, bekleyiş ve öfke gibi kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olan olumsuzluklar sıklıkla yapıcı etki gösterirler. Bilindiği üzere bilgisayarlar tereddüt etmezler. Öteki boyutundan yoksundurlar ve bu onları otistik bir hesap makinesi yapar. Empatik düşünce de olumsuzlukla ilişkilidir. Düşünme eylemi, her tür olumsuzluktan yoksun olduğu zaman hesaplama dışında başka bir şey olamaz (Han, 2016, 121). Hesaplama dışında farklı olan düşünme, bir sonuca ermeme, tereddüt hali içermeme, beraberinde can sıkıntısı getirme gibi olumsuzluklar taşır. Günümüz insanı ise hayatın hiçbir alanında herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmak istememektedir. Oysa bu tür olumsuzluklar içermeyen, tamamen olumlu niteliklerle donanmış bir düşünme yalnızca hesaplama dışında ibarettir ve bu şekilde düşünen insan da hesap yapan biri konumuna düşer.

Kati anlamda düşünme keyfi biçimde hızlandırılmaz. Bu özelliği onu hesap yapmaktan ya da salt anlama işinden ayırır. Düşünme, genellikle dolambaçlı yollardan ilerler. Bu nedenle Kant, keskin ve incelikli düşünceyi “bir tür zihinsel lüks” olarak görmüştür. Hesaplama dışında üstün olan düşünme, özel bir zamansallık ve uzamsallık içerir. Doğrusal bir şekilde ilerlemez. Yeri ve zamanı hesaplanamayan düşünce özgürdür. Hesaplama doğrusal bir hatta ilerler oysa düşün-

me genellikle fasılalıdır. Almancada derin düşünme anlamına gelen *sinnen* sözcüğünün esas anlamı seyahate çıkmaktır. Bu seyahatte takip edilecek yol önceden hesaplanamaz ve süresizdir. Her tür dolambaçtan yoksun düşünme yozlaşarak hesaplama haline gelir (Han, 2018b, 116-117). Seyahat esnasında kişi kendisini yola açar, yolun karşısına çıkardığı her manzara onun seyahatinin bir parçasını oluşturur ve bir keşif nesnesidir. Hesaplama ise, bir taşıma aracı ile yapılan yolculuğa benzer. Yolculuk sırasında bir aksilik çıkarmadığı sürece yolda karşılaşılan hiçbir şeyin bir anlamı yoktur. Bu nedenle bunlara bakılmaz bile. Amaç en kısa zamanda belirlenen hedefe ulaşmaktır. Yolculuğun amacı keşif değil, ulaşımıdır. Günümüzde düşünme, hesaplama haline gelmiştir. Ancak söylemeye bile gerek yoktur ki makineler hesaplamada insandan kat be kat iyidirler. Şu an bu konuda gelişmiş makinelerle rekabet edebilecek hiçbir insan yoktur.

Lévi-Strauss'un modernlik eleştirilerine göre *vita contemplativa* Machiavelli'den bu yana değerden düşmüş, felsefi düşünce en iyi ve en doğru olanı aramayı bırakarak gerçekleştirilebilir hedeflere yönelmiştir (Akt. Bumin, 2016, 67). Ancak tefekkür hayatında yaşanan bu kayıp insanı olumsuz yönde etkilemektedir. Derin düşünme yetisine sahip olmamak genel bir aceleciliğe ve dağılmaya yol açan süreci başlatmış olabilir. Sonuçta hayatın hızlanması ve tefekkür yetisinin kaybı, şeylerin kendiliğinden burada varolduğu ve ebediyete kadar öyle varolacakları inancının yitirildiği bir tarihsel döneme bağlanabilir (Han, 2018b, 29).

Temaşa ile eylemin tersyüz edilmesinin ardında yatan temel neden şudur: İnsan, elinin marifetine güven duyulmaya başlandıktan sonra bilgiye duyduğu susuzluğu dindirme imkânına kavuşmuştur. Hakikat ve bilgi yine önemlidir ancak artık bunların temaşa yoluyla değil, yalnızca eylemle kazanılabileceğine inanılmaya başlanmıştır. Evreni gizlerini dökmeye zorlayan, insanın el emeğinin ürünü olan bir alet,

yani teleskop olmuştur. Temaşa ve gözleme güvenmeyerek yalnızca yapmaya güvenmenin nedenleri, ilk etkin araştırmaların sonuçlarının alınmasından sonra çok daha ikna edici hale gelmiştir. Hakikatin kendisini seyredenin zihinsel gözüne sunduğu, kendisini ifşa edip ortaya koyduğu görüşünün bırakılmasından sonra, aldatıcı görünüşlerin ardındaki hakikati yakalamak bir zorunluluk olarak belirmiştir. Hâkim kanaate göre bilginin elde edilmesi ve hakikate yaklaşılması hususunda pasif gözlem veya saf temaşa hiçbir şekilde güvenilir değildir. Kesin bilgiye sadece iki koşul altında ulaşılabilir: İlk olarak bilgi sadece insanın kendi yapmış olduğu şeyle ilgili olmalıdır. Bu nedenle insan zihninin ürünü olan bilgi ideal bilgi olarak kabul edilmiştir. İkinci olarak bilgi, daha çok yaparak sınanabilir bir yapıdadır (Arendt, 2018a, 413-414). Bilginin ilk koşulu yerine getirmesi gerektiği inancı, matematiğin kesin bilgi modeli olarak benimsenip diğer bilimlere de ona benzetme çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Öte yandan bilginin yaparak sınanabilir olması gerektiği inancı, bilimlerde gözlem ve deneye verilen ağırlığın artmasını sağlamıştır. Gözlem ve deneye yer vermeyen, sınanabilir olmayan iddialar bilim alanının dışına atılmıştır.

Düşünmenin fiili olanı yönlendirmekten uzaklaşması, yani varoluşun büyü çemberinin dışına adım atması bilimsel zihniyete göre delilik ve özyıkımdır (Adorno, Horkheimer, 2010, 46). Çünkü temaşa ve derin düşünüm, bilgi sağlamaktadır ve ayrıca insanın kendini yitirmesini de gerektirmektedir. İnsanın kendinde olmasına, ayık olmasına, böylece etkin ve verimli olmasına büyük önem verilen kapitalist dünyada insanların düşünce ve haz âleminde kendilerinden geçmesine hoşgörüyle bakılmamaktadır.

Düşünme, hem bilimsel bilgiye katkı sağlamadığı hem de ekonomik büyümeye olumlu bir etkide bulunmadığı için modern dünyada kendisine yer bulabilmekte güçlük çekmektedir. Sokrates'in Atina sokaklarında saatlerce derin bir dü-

şünüm içinde ayakta durduğunu anlatan anekdotlar vardır. Onun bu hali çevresindeki insanlarda hayranlık uyandırmaktaydı. Şimdi sokak ortasında bir insanın saatlerce düşüncelere dalması bir yana, sokak ortasında on dakika bir işle meşgul olmadan durması, onun hakkında çeşitli kuşkuların doğmasına yol açacak ve bu kişi çevredekiler tarafından kısa süre içerisinde güvenlik güçlerine ihbar edilecektir.

Nietzsche'nin ifadesi ile düşünmek artık bütün onurunu yitirmiş durumdadır. Düşünmenin geleneksel ve kendine özgü durumları artık komik bulunmaktadır, eskilerin bildiği tarzdaki bilge tipi çekilmez olmuştur. Düşünürken acele ediyoruz, yürürken, seyahat ederken veya başka bir işle uğraşırken konunun ne kadar ciddi olduğunu fark etmiyoruz. Biraz hazırlık yapmamız, hatta biraz da sessizlikte kalmamız lazım. Oysa sanki kafamızın içinde en kötü durumlarda bile çalışmaya devam eden, durmak bilmeyen bir makine var. Eskiden düşünmek isteyen, sayıca az olan insanlara bakıp onun daha bilge olmak istediği, bir şeyler düşünmek için hazırlandığı anlaşılabilmekteydi. Bu insanın yüzü, dua etmek için hazırlanan bir insanın yüz halini alır ve bu kişi yürümeyi keserdi. Saatlerce yolun ortasında dikilir, aklına bir şey geldiğinde tek ya da çift ayaküstünde de olsa öylece dikilirdi. Bu derece rezil olmadan önce düşünmenin bir onuru vardı (Nietzsche, 2018b, 31). Modern dünyada derin düşünme, tefekkür ve temaşa gözden düşmüştür. Bilmek için bilmek bir amaç olmaktan çıktığı gibi kontrol etmeden, denetlemeden, egemenlik kurmayı talep etmeden düşünüp taşınma çabası bir amaç olarak değil, beyhude bir çaba olarak görülmeğe başlanmıştır.

Düşünme yersiz bulunmaktadır çünkü anlam arayışı, etkinliği aşip sağ kalacak ve etkinlik sona erdikten sonra bir şeyler ifade edecek nihai bir sonuç üretmemektedir (Arendt, 2018c, 149). Düşünmenin saygınlığını kaybederek gereksiz ve yersiz görülmesinde teknoloji de önemli bir rol oynamaktadır.

Teknolojik hızlanma önce yazılı olandan sözlü olana, mektup ve kitaptan telefon ve radyoya geçmeyi sağlamış, sonrasında da gerçek zamanlı görüntünün anlık niteliği karşısında söz (kelam) ortadan kalkmıştır (Virilio, 2003, 71). Görsel imgelere bakmaktan başka bir işi olmayan modern insanın düşünecek vakti de konuşacak sözü de yoktur.

Konuşmak aslen söyleyecek bir sözü olmak demektir ve bu bir güç ve özgürlük göstergesidir. İnsanın “*zoon logon ekhon*” (söz, akıl sahibi canlı) olarak tanımlanmasının artık bir anlamı kalmamıştır. Günümüz insanının dinlediği müziğe şöyle ya da böyle usulca eşlik eden konser dinleyicilerinden farkı yoktur (Anders, 2018b, 328). Konuşmanın ve eylemin olmadığı bir hayat, yaşarken ölmek demektir. Böyle bir hayat insanlar arasında geçirilmediği için insani yaşam sona ermiş demektir (Arendt, 2018a, 259). Günümüz insanı bir yanda en basit işleri dahi makinelere yaptırarak eylemden uzaklaşmakta öte yandan da gerçek bir konuşma yapamamaktadır. Dünyayı deneyimleyemeyen, kendisine sunulan dünyanın pasif bir izleyicisi olan, yaşadıklarını duyumsayamayan, bunlar üzerinde düşünerek bunları anlamlandıramayan insanın anlamlı sözler söyleyebilmesi mümkün değildir. Bu nedenle hayattaki rolü pasif bir medya izleyicisi olmaktan ibaret olan modern insan, konuşmaya muktedir değildir. Ancak kuşkusuz bu insan konuşmakta hem de fazlaca konuşmaktadır. Ne yazık ki bu konuşmalar anlamlı bir içeriğe sahip değildir ve konuşanın hakikati dile getirmesine değil, sadece can sıkıntısını gidermesine ve oyalanmasına hizmet etmektedirler. Anlam ve değer açısından bakıldığında, konuşanın söylediği şeyleri hiç söylememiş olması durumunda herhangi bir kayıp yaşanmayacağı görülecektir.

Bu hiçbir şey söylemeksizin konuşma alışkanlığı bir kanser gibi sözü yiyip bitirmektedir. İnsanlar şiirde ve mitte yer alanlar dışında her şeyi ve destanlar için zaruri olmayan şeyleri konuşmaktadır. Bu nedenle anlam ve hakikatten yoksun

bir konuşma ifratı içindeyiz. Konuşmacı, söyleyecek sözden mahrum olmasına rağmen rüzgarla çalışan bir söz değirme-niymişçesine konuşmaya devam eder ve hiç kimsenin artık herhangi bir sözü ciddiye almamasının sorumlusu olur. Artık sözcükler ciddiye alınmazlar çünkü bu sözlerin saldırısı, sahip oldukları anlamlardan birinin keşfedilmesini ve dinlemeyi hak etmesini engeller (Ellul, 2015, 197-198). Ayrıca günümüz insanı gereğinden fazla söze ve enformasyona maruz kalmaktadır ve bu durum kişinin kendisini savunmasını gerektirmektedir. Bu nedenle insan dinlemeyi bırakır ve işitmeyi reddeder (Ellul, 2015, 199). Bir söz enflasyonu yaşanmaktadır, hemen her yerde insanlar konuşmakta, ekranlardan kulaklarımıza bir söz seli akmaktadır. Bu sözlerin çok büyük bir kısmının hayatımıza ve anlam dünyamıza dokunan bir tarafı yoktur. Öte yandan sessizliğe ve kendi başınalığımıza tahammül edebilecek durumda değiliz. Bu nedenle bu konuşmaları “can kulağı ile dinleme”yi reddediyor ve sözcükleri bize yalnızlığımızı hissettirmeyecek bir fon müziği olarak kullanıyoruz. Bu sözler nezdimizde kulak vermeye ve sonrasında hatırlamaya değer değildirler fakat bizi oyalayıp can sıkıntımızı giderdikleri için vazgeçilmezdirler.

Aslında söz çok önemlidir. Konuşulan söz insanı başka bir boyuta sokar. Diğer varlıklarla ve diğer insanlarla ilişki kurdurur (Ellul, 2015, 18). Ayrıca insanlar yaptıkları, bildikleri ve tecrübe ettikleri şeyleri yalnızca haklarından söz edebildikleri ölçüde anlamlı kılabilir. Sözün ötesinde de hakikatler vardır fakat bunlar yalnızca siyasi bir varlık olmayan tekil haldeki insan için büyük bir ilgi ve anlam konusu olabilirler. Çoğul haldeki insanlar, yalnızca birbirleriyle konuşabildikleri, hakkında konuştukları şeyi birbirleri ve kendileri için anlamlı hale getirebilir ve böylece anlamlılığı tecrübe ederler (Arendt, 2018a, 31).

Görüntüye gark olmuş dünyamızda sözlü açıklamalar izleyiciyi bunaltmakta ve yormaktadır. Kelimeler, geçmiştekinden farklı olarak bugün artık insanların ilgilerini ve dikkat-

lerini çekmemektedirler. Şimdilerde bilgi, imajlarla dile getirilmektedir (Ellul, 2015, 167). Bilgiler, tablolarla, grafiklerle, şemalarla, formüllerle aktarılmaktadır. İnsanlar, dile dayanma güçlerini, görselleştirme zafer kazandığında kaybetmiştir (Ellul, 2015, 192). Görselleştirmenin zaferini ilan ettiği günümüz dünyasında söze kayıtsızlığın yanı sıra derin düşünmeye karşı da bir hor görü baş göstermiştir. İnsanlar günlük hayatlarıyla ilgili işlerle yakından ilgilenmekte, yüzeysel bir düşünceyi yeterli bulmakta ve çaba gerektiren zihinsel disiplinlerden nefret etmektedir. Santayana'nın belirttiği gibi derin düşünmeye karşı sergilenen bu nefret, avam kültürünün üstünlük iddiasından ya da daha önce gelişmiş bir kültürün gerilemesinden kaynaklanmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki bir kültürü temsil edebilmek derin sorular sormayı gerektirir (Akt. Mayer, 1992, 150). Derin sorulara yanıt verebilmek, derin düşünmeyle mümkündür. Dolayısıyla derin düşünmeye yer vermeyen bir kültürün temsil kabiliyeti olmayacaktır.

Günümüzde yaygın olan tavır, derinlikli konular üzerinde düşünmekten kaçınmaktır. Ancak bu tavra rağmen insanlar bilgi edinme faaliyetine büyük önem vermekte ve bu amaçla pek çok araştırma yapmaktadır. Ancak bu yöndeki çabalar bilgelik elde etmeye yönelik değil, üretim ve imalat ile ilgilidirler. Cevabı aranan sorular, değere ve anlama ilişkin olmayıp uygulamayla ve kullanımla sınırlıdır. Oysa onyedinci yüzyılda yaşamış, dolayısıyla bir antik dönem düşünürü olmayan Tommaso Campanella bile bilimin hayatın merkezinde bulunduğu bir toplumu anlattığı *Güneş Ülkesi*'nde güç, bilgelik ve aşkı ayrı kişiliklerde temsil ederken, tüm bilimlerin sorumluluğunu bilgeliğe yüklemiş; bilimleri, özgür ve mekanik sanatları ona bağlamıştır (Campanella, 2018, 68).

Modern dönemde ise bilgeliğin bilimsel bilgi ve teknoloji ile bir ilgisi kalmamıştır. Teknoloji, kendine özgü üretim bilgisine, üretimle ilgili sorunların çözümüne ilişkin bilgiye sahiptir. Bu bilgi, insanlar arası ilişkilerin yürütülmesine iliş-

kin bilgiden, bilimsel bakışın temelinde bulunması gereken “teorik” bilgiden, insanın kendisini katmadan seyretme bilgisinden farklıdır. İmal etme ve meydana getirme bilgisi olan teknolojik bilginin denetleyen aklın eline geçmesi, teknolojinin her geçen gün artan bir hızla büyümesini sağlamaktadır. Teknoloji, denetleyen akla destek verirken, denetleyen akıl da teknoloji yoğunluklu bir yaşam biçimine destek olacak zihniyeti, hayat biçimini, tavır alışını insanların varoluşuna dahil etmektedir (İnam, 2002, 15).

Bilme “avare bir merak”la olduğu kadar pratik kaygılarla da belirlenebilen kesin bir amacı takip eder ve amaca ulaştığında bilme süreci de son bulur. Düşünme bu açıdan farklıdır. Düşünmenin kendisi dışında bir sonucu ya da amacı yoktur, hatta bir sonuç bile vermez. Bu nedenle faydacı felsefe, eylem insanları ve bilimlerdeki sonuç müptelaları bıkip usanmadan düşünmenin bütünüyle “faydasız” bir iş olduğunu söylerler (Arendt, 2018a, 251).

Yaşadığımız hayat tarzı tefekküre yer bırakmamakta, temaşa ve tefekkür faaliyetleri giderek cılızlaşmakta ve ortadan kalkmaktadır. Heidegger bu durumu tehlikeli bulmuştur. Ona göre bizi bekleyen en büyük tehlike, hesaplamacı tasarlamaadaki yaratıcılık ile sükûnet içinde düşünmeye karşı görülmedik aldırışsızlığın ve tam düşüncesizliğin el ele gidebilmesidir. Böyle bir şey olduktan sonra insan kendine özgü tabiatını, sükûnet içinde düşünen bir varlık olduğunu inkâr eder ve onu işe yaramaz diye fırlatıp atar. Dolayısıyla sükûnet içinde düşünme, canlı tutulmalı ve insanın asli tabiatı kurtarılmalıdır (Aydoğan, 2017, 16).

Benzer bir tehlikeden Arendt de bahseder. Arendt’e göre eğer modern know-how anlamında bilgi ile düşüncenin yolları birbirinden bütünüyle ayrılacak olursa insanlar, kendi yaptığı makineler kadar bile değeri olmayan aciz köleler ve kendisini teknik olarak mümkün her çeşit “marifetli zımbır-

ti”nın insafına terk etmiş, idrak ve düşünce yoksunu yaratıklar haline gelme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirler (Arendt, 2018a, 30). Bütün bu tehlikeler karşısında geçmişte tanrıların temsilcisi sayılan; kendisine akıl, zekâ, öngörü ve hayal gücü bahşedilen; yaratılmışların kralı, yeryüzünün dostu ve koruyucusu olan insanın tahtı sallanmaktadır. İnsan, gücünü yitirme ve aklını kendi yaptığı makinelere kaptırma riskiyle karşı karşıyadır (Frankl, 2003, 216).

Hiçbir sağlıklı insan bütün gün aşk yaşayamayacağı gibi benzer şekilde sabahtan akşama kadar da duvardaki resimlere bakıp duramaz. Ancak en mütevazı biri için bile bir güzelliğin sesinden ya da görüntüsünden, esrarengiz bir şey üzerinde tefekkür etmekten, hakikat ve mükemmellik arayışı çabasından yoksun geçen bir gün yoksunluk ve yoksullukla geçmiş bir gün demektir (Mumford, 2015, 523). Telaşlı bir koşuşturma içinde geçirdiğimiz hayatta güzellik, mükemmellik ve hakikat için ayırdığımız süre ve yer sürekli azalıyor. Oysa hem güzelliğin, hem mükemmelin hem de hakikatin kendisini gösterebilmesi için insanların bunlara zaman ayırması ve bunları temaşa etmesi, üzerlerinde tefekkür etmesi gerekir. Öte yandan temaşanın gerçekleşeceği uzun erimli düşünüm pek çok insan için olası değildir. Bütün bunları yan yana koyduğumuzda çıkan sonuç, insanlığın maddi açıdan değilse bile hakikat, mükemmellik ve güzellik bakımından sürekli yoksullaştığıdır. Hayatın mekanik bir şekilde sürekli hareket içinde geçip, anlam ve değerden yoksun olması hayatını bu şekilde sürdürenler için telafisi mümkün olmayan bir kayıptır.

Akıl alanının tamamını, denetleyen akıl ele geçirmiştir. Hem ondokuzuncu yüzyıl teorik akli hem de ilkçağların meraklı ve çocuksu teorik akli hayatımızdan giderek çıkmaktadır. Bu teorik akıl, hakikati araştıran ve soruşturan akıldır. Teorik aklın hayatımızdan çıkması nedeniyle büyük kuramlar da ortaya konulmamaktadır. Teori ortaya koyacak, teoriyi

yaşayacak, hayal gücüyle dolu, düşünme serüveninin belirsizliğinden ve tehlikelerinden korkmayan kuramcıların yaşama alanları ortadan kalkmaktadır. Düşünmek için düşünmüyoruz, seyrederek anlama sabrının, sevgisinin ve inceliğinin yerini karıştırarak, elleyerek, bozarak, çarpıtarak anlama ve bilme almıştır (İnam, 2002, 15). Denetlemek için, kontrol etmek için, egemenlik kurmak için, kullanabilmek ve sömürmek için öğreniyor ve bu nedenle de dokunduğumuz her şey üzerinde yıkıcı bir etkiye bulunuyoruz.

Her ikisi de kendince haklı sebeplere dayanan ve kendine özgü nedenlerden dolayı ihtiyaç duyulan iki tür düşünme vardır. Sükûnetle düşünen düşünme ve hesaplayıcı düşünme. Hesaplayıcı düşünme, hep yeni, hep daha vaatkâr ve daha iktisadi imkânları hesaplar. Bir fırsattan diğerine koşar. Bu düşünme şekli asla durmaz, asla kendini toplayıp kendisine gelmez (Heidegger, 2017, 160). Bu düşünme şekli özellikle ekonominin etkili olduğu alanlarda geçerlidir. Bize hangi yolun en kısa yol olduğunu, amaçlarımıza ulaşmamız için hangi araçları kullanmamız gerektiğini, en kârlı anlaşmanın ne olduğunu, hangi fırsatları kullanmanın daha faydalı olacağını söyler. Bu akıl hızlı, dolambaçsız, amaca ve sonuca yönelik biçimde işleyen bir akıldır.

Günümüzde hesaplayıcı düşünmenin hâkimiyet kazanmasıyla “düşünme ekonomisi” denilen bir kavram ortaya çıkmıştır. Ancak bu ifade kendi kendini çürüten bir deyimdir. Çünkü “düşünme” kendisine ekonomik bir tutumla yaklaşılmayacak kadar karmaşıktır. Düşünme ekonomisine kuşatıcı bir ilke olarak bakmak yerine, araştırmaları başlatıp bitiren, zaman zaman başarıyla kullanılan bir gereç olarak bakılması daha uygundur. Sağlam düşünmek, genellikle basitlikten kaçınıp karmaşık düşünmekten çekinmemeyi gerektirir (Uygur, 2018, 19). Hızın kazalara neden olması gibi düşünceyi ekonomik olmaya zorlamak da insanı yanlış düşünmeye sevk edebilir.

Çağdaş insanın düşünmeden firarda olduğu söylenirken kastedilen düşünme, hesaplayıcı düşünme değil, sükûnetle düşünen düşünmedir. İnsanların ondan kaçmasının nedeni, onun gerçekliğin üzerinde asılı durması fakat onunla teması sağlamamasıdır. Bu düşünme şekli, iş hayatının taleplerini yerine getirme bakımından bir değer taşımaz. Gündelik işlerin yürütülmesinde herhangi bir fayda sağlamaz. Ayrıca sükûnetle düşünen düşünme, hesaplayıcı düşünmeden daha büyük bir çaba ister, daha çok temrin gerektirir. Diğer bütün hakiki zanaatlardan daha incelikli bir özene ihtiyaç duyar (Heidegger, 2017, 160-161). Sükûnetle düşünen düşünmeden vazgeçen insan gitgide daha fazla hesaplayıcı düşünmenin hâkimiyetine girer. Bütün derin düşünce unsurları hayattan çıkarıldığında yaşam ölümcül bir hiperaktiflikle son bulur. İnsanın nefes alabilmek ihtiyaç duyduğu alanın açılması için *vita contemplativa*'nın tekrar canlandırılması gerekir (Han, 2018b, 121). Nefes alamayan insan huzur bulamaz. Huzursuzluksa insanı sürekli daha aktif olmaya iter. Bu türden her aktivite anlamdan yoksun olduğu için kişi bu etkinliklerinde anlam ya da tatmin bulamayacaktır. Nefes almak için alan, boşluk gerekir. İnsana ihtiyaç duyduğu alanı açıp, boşluğu yaratacak olan koşuşturmaları değil, duraksamalarıdır. Bu duraksamalardaki sükûnet hali içindeki düşünüm, kişiye gerekli olan anlam ve doyumu sağlayacaktır.

Katıksız eylem hem insani deneyimi cılızlaştırır hem de aynı olanı devam ettirir. Durup ara verme becerisi olmayan kişi, tamamen başka olan şeye erişemez. Deneyim, aynının tekrarını kesintiye uğratarak kişiyi dönüştürür. Zannedilenin aksine daha etkin olmak, insanı deneyimlere açık kılmamaktadır. Deneyimlere açık olmak için özgül bir edilgenlik türü gerekir. Eylemde bulunan kişi, eylemlerinden geri duran şeyi dert edebilmelidir. Bir şeyi deneyimlemek, o şeyin başımıza gelmesine, bizimle buluşmasına, bize temas etmesine, bizi altüst etmesine ve dönüştürmesine izin vermektir (Han, 2018b,

112). Bu durum öğrenme haline benzer. Kişi durup kendini açmadığı sürece hiçbir şey öğrenemez. Benzer şekilde konuşup durduğu sürece hiçbir şey işitemez ve dolayısıyla hiçbir şey anlayamaz. Bu nedenle belli bir edilgenlik hali olmadan, deneyim yaşamak mümkün olmadığı gibi herhangi bir şey öğrenmek ve işitmek de olası değildir. Deneyimin, öğrenmenin ve işitmenin gerçekleşebilmesi için kişi bir süreliğine durarak karşısındakine kendisini açmalıdır.

Modern dünya geçmiş dünya ile karşılaştırıldığında en dikkat çekici hususlardan biri insani deneyim yaşama şansının azalmış olmasıdır. Aslında modern dünyada tamamen gereksiz hale gelen sadece temaşa değildir. Düşünmenin kendisi “sonuçları hesap etme”den ibaret kalmış ve beynin bir işlevi haline gelmiştir. Bu dönüşümün bir sonucu, işleri insanlardan çok daha iyi yapabilecek elektronik aygıtların bulunması olmuştur. Çok geçmeden eylem bütünüyle yapma ve imal etme bağlamlarında anlaşılmaya başlanmıştır (Arendt, 2018a, 455). Aklın kendisi de her şeyi kuşatan iktisat aygıtının yardımcısı haline gelmiştir. Akıl, artık katı amaçlar doğrultusunda diğer tüm araçları üretmeye uygun, genel geçer bir araç işlevi görür (Adorno, Horkheimer, 2010, 52).

Antik dönem filozofları, tefekkür hayatını az sayıda insan için uygun bulmuştur. Ancak zaten her zaman sayıca az olan düşünürlerin sayısı günümüzde daha da azalmış olabilir. *Vita contemplativa*’nın *vita active* lehine, giderek daha da arka plana itilmiş olması, düşünmeye muhtemelen büyük zarar vermektedir. Günümüze özgü hiperaktif huzursuzluk, telaş ve tedirginlik düşünmeye iyi gelmemektedir. Düşünce, sürekli artan zaman baskısı nedeniyle hep aynı şeyleri üretiyor olabilir. Nietzsche, önemli filozoflar bakımından hayli zengin olmasına rağmen yaşadığı dönemin büyük düşünürlerden yoksun olduğunu söylemiş ve bu yoksulluğu *vita contemplativa*’nın önemini kaybetmesi ve zaman zaman küçümsenmesiyle, çalışma ve çalışkanlığın bazen bir hastalık gibi şiddetlenmesiyle

açıklamıştır. Bu koşullarda genel huzursuzluk düşünmenin derinleşmesine, uzaklara uzanmasına, gerçekten farklı bir şeye ulaşmasına izin vermez. Düşünce zamana dikte edemez, tam tersine zaman düşünceye dikte eder ve böylece düşünceyi geçici ve süreksiz kılar (Akt. Han, 2018b, 116). Zaman kıtlığı ile anlarda yaşayan insan, sonsuzlukla ilgili olan hiçbir şeye zihninde yer verememekte, düşüncesi kalıcı olan konularda kök salamamaktadır.

Zihnin yaşamı için öne sürülen ilk koşul eylemden bir tür uzaklaşmadır. Bu uzaklaşma düşünme için belirleyici bir öneme sahiptir. Çünkü düşünmeye olanak sağlayan uzaklaşma mesafeli bir yakınlıktır. Bu mesafeli yakınlık içinde insanların ve eşyanın kendilerini tam olarak ortaya koymalarını sağlayan uzun, düşünceli ve dalgın bakışta nesneye yönelen ihtiras kırılmaya uğrar. Hakikatin verdiği sevincin kaynağı, şiddet içermeyen bir seyrediş ve düşünüşdür (Adorno, 2014, 94). Hesaplayıcı düşünmenin varlıklara karşı tutumu bunun tam tersidir. Çıkar düşüncesinin motive ettiği hesaplayıcı düşünce, varlıklara onlardan faydalanmak üzere yaklaşır. Fayda sağlayacağını hesapladığı nesnelere yöneldikçe ihtirası artar. Hakikat yerine faydayı amaçlayan, kendisini karşısındakine açmak yerine karşısındakini kendi istekleri doğrultusunda manipüle etmeye çalışan hesaplayıcı düşünme yıkıcı ve tahripkârdır.

Antik Yunan düşünürleri düşünme için gerekli olan uzaklığın ve mesafeli olmanın önemini kavramış ve bunu bir benzetme ile açıklamışlardır. Bu benzetmeye göre kendisini izlenice olarak sunan şeyleri oyuncuları değil, sadece izleyiciler bilip anlayabilir. Bu keşfin, Yunan filozofların en temel koşulu *scholé* olan, yalnızca tanıklık eden derin düşünce hayatının üstünlüğüne inanmalarında önemli katkısı olmuştur. *Scholé*, boş vakit, varoluşsal zorunlulukların karşılanması için yapılan günlük işlerden arta kalan vakit değildir. Aksine aylakça eylemek amacıyla kaçınma, günlük isteklerin belirlediği sıradan faaliyetlerden geri durma eylemidir. Bu, bütün fa-

aliyetlerin hakiki gayesidir. Bizim anlayışımız ise bunun tam tersidir. Boş vakit faaliyetleri olan dinlence ve oyun, yaşamsal gereklilikleri yerine getirmekle görevli insanın emek gücünün yenilenmesi için gerekli olduklarından hâlâ *a-scholia* alanına aittirler (Arendt, 2018c, 114-115). Günümüzde insanlar için önemli olan, anlamlandırılmış bir yaşayış değil, verimlilik. Verimliliği sağlayacak olansa etkinlik. Verimliliği esas alarak yaşayan günümüz insanı, dinlenmeyi ve eğlenmeyi bile daha fazla verim elde edebilmenin aracı olarak görmektedir. Dinlenmek, sonrasında daha verimli çalışmaya hizmet ettiği için gerekli görülürken, çalışmaya katkısı olmayacak dinlenme tembellik ve vakit kaybı sayılmaktadır. Dinlenmek, sadece çalışmak için ihtiyaç duyulan enerjiyi sağlama yoludur, bundan başka bir anlamı yoktur.

Düşünmeye faydasız, sonuçsuz, getirisi olmayan boş bir faaliyet gözüyle bakan modern insan, aslında çevresel şartlar nedeniyle de tefekkür hayatı yaşama imkânından uzaktır. Bu noktaya Herbert Marcuse şu sözlerle dikkat çekmiştir:

Doğrudur ki öncellerin dünyası geri, teknoloji öncesi bir dünya, eşitsizlik ve zahmet açısından duyuncu rahat bir dünyaydı ki, onda emek henüz yazgıya bağlı bir talihsizlikti; ama bir dünya ki, onda insan ve doğa henüz şeyler ve araçlar olarak örgütlenmemişlerdi. Kendi biçim ve davranış kuralları ile, yazın ve felsefesinin biçim ve sözcükleri ile, bu geçmiş kültür öyle bir evrenin dizem ve içeriğini anlatıyordu ki, orada vadiler ve ormanlar, köyler ve hanlar, soylular ve kötüler, salonlar ve avlular yaşanan olgusallığın birer parçası idiler. Bu ön-teknolojik kültürün düzyazı ve şiirinde dolaşanların ya da arabalara binenlerin, düşünmeye, derin düşünmeye, duyumsamaya ve anlatmaya zamanları ve istekleri olanların dizemi vardır. (Marcuse, 2015, 62)

Teknolojinin yoğunluk göstermediği bu hayat, oluşturduğu kültür ile, sağladığı sükûnet ve yavaşlık ile insanlara duyumsama, düşünme ve anlama imkânı sağlayabilen bir yaşamdı. İnsanlar hızla koşuşturmadan, telaşa kapılmadan sanki

önlerinde sonsuz bir hayat varmış gibi yaşayabilmekte ve yaşadıklarını önemsemekteydi. Derin konular üzerinde düşünümde bulunmak, o dönemde yaşamış olan insanlar için sıra dışı bir uğraş değildi. Öte yandan doğanın bozulmamışlığı, insanlara evren, hayat, ölüm ve sonsuzluk gibi konularda tefekkür etme fırsatı tanımaktaydı. Geceleyin yıldızlarla doluengin bir gökyüzü manzarası, insana evren karşısında küçüklüğünü ve gündelik kaygıların önemsizliğini hissettirmekteydi. Günümüzde ise şehirler yapay ışıklarla doludur ve bu ışıklar yıldızların görülmesini engellemektedir. Bu nedenle artık şehirlerde geceleri gökyüzüne bakmak, insanı etkilememekte, onda herhangi bir yücelik duygusu, evrenin büyüklüğü karşısında önemsizlik hissi ya da hayret duygusu uyandırmamaktadır. Yaşadığı çevre içinde modern insan kendisini tanrısal bir varlık olarak değil, daha çok mekanik bir varlık şeklinde duyumsamaktadır.

Derin düşünmenin yerini verimlilik ve kâr üzerinden hesap yapan, fayda ve zarar analizleri ortaya koyan hesaplayıcı düşünme almıştır. Bu nedenle günümüzde insanlar kendileri hakkında bile düşünmeye kolay kolay yanaşmamaktadır. Derin düşünmenin asli bir faaliyet olarak görülmekten çıkıp, imal etmenin ve üretmenin temel faaliyet sayılmasıyla beraber insanın ana niteliğinin ne olduğu konusunda da kavrayış farklılığı yaşanmıştır.

İnsan varlığını farklı belirlenimleriyle özetlemek yaygın bir tutumdur. Genellikle insanı akıl varlığı, homo sapiens olarak tanımlamak klasik bir tutum olagelmıştır. Ancak günümüzde homo faber tanımı, homo sapiens tanımına meydan okumakta ve çok kez bu tanımla birlikte anılmaktadır. Homo faber, alet yapan insan, teknik ortaya koyan insandır (Uygur, 2002, 54). Vita activa içinde yer alan faaliyetler arasında eskiden temaşanın işgal ettiği konumun yerini yapma ve imal etme almıştır. Bu doğal bir durumdur çünkü modern devrimin yolunu bir alet, o aleti yaptığı için de insan açmıştır.

Bundan sonra bilimsel ilerleme, yeni alet ve araçların yapımında sürekli rafineleşen gelişmelere sıkıca bağlı hale gelmiştir (Arendt, 2018a, 420). Nihayetinde insanın teknik ortaya koyma, imal etme, alet yapma ve üretme faaliyetleri onun derin düşünme, tefekkür ve temaşa etme etkinliklerinin önüne geçmiştir.

Bu dönüşüm etkilerini kültür, sanat ve eğitim alanlarında yoğun biçimde hissettirmektedir. Avusturyalı yazar ve düşünür Stefan Zweig, 1925 tarihli denemesinde bu durumu şu şekilde anlatmıştır:

“Söyleşi, konuşma sanatı yozlaşıyor... edebiyatta hızlı moda-
nın ‘sezonun başarılı kitabının’ modası geçerli. Daha şimdiden
artık insanlar için kitaplar değil, fakat giderek artan ölçüde ‘se-
zonun kitabı’ düşünülüyor...” (Akt. Cemal, 2018, vii-viii)

Sanayi Devrimi’nden sonra birçok teknoloji ve ticaret biçimine uygulanan iktisadi model, yani mümkün en düşük bedelle üretip mümkün olan en yüksek kâr elde etme amacı, 1900’lerde kitap dünyasında da uygulanmaya başlanmıştır. Bu hedefe ulaşmak için özellikle Anglo-Sakson dünyada kitap endüstrisinin büyük kısmı, matematiksel bir yöntemle hangi kitapların satacağını tahmin edip bu tahmine göre kitap üretimini belirlemekle görevli uzmanlardan müteşekkil birer takım oluşturdu. Kitap endüstrisinin neredeyse her üyesi, büyük ölçüde geleneksel anlamda okurlardan değil, tüketicilerden oluşan bir kitle için yaratılan eserlerin üretim halkasının bir parçası haline gelmiştir (Manguel, 2016, 110). Adorno, kitapçılıkta yaşanan bu değişimin farkına varan isimlerden biridir ve konuya ilişkin olarak şunları söylemiştir: “Kitapların çoktan kitaba benzemekten çıktığı bir dünyada, gerçek kitap da bir kitap olamaz artık.” (Adorno, 2014, 55)

Geçmişte insanların temel bilgi kaynağı kitaptır, günümüzde ise bilgi kaynağı olarak kitapların yerini internet almıştır. Kitaplara bakış büyük oranda değişmiştir. Önceleri

kitaba üstün zekâlı, deha sahibi insanlarla temasa geçmenin yolu olarak, en doğru bilgiye erişim aracı olarak başvurulurken, şimdilerde kitap günlük hayatın monotonluğunun yarattığı can sıkıntısından kurtulmanın bir yolu olarak görülmektedir. Her şeyde olduğu gibi kitapta da eğlence aranmaktadır. Bu nedenle gerilim, korku, aşk ve polisiye konularında yazılan kitaplar bir anda “sezon kitabı” haline gelmekte ve çokça okunmaktadır. Bu tarz eğlendirici kitapların dışında kalan düşünce ve araştırma ağırlıklı kitaplar sıkıcı bulundukları için rağbet görmemekte ve güçlüklerle basılmaktadırlar.

Kitaplar rağbet görmediğinde kitabevlerinin ilgiye mazhar olmaları beklenemez. Fatmagül Berktaş, 1987 yılında yazdığı bir yazıda kitabevlerinin içinde bulundukları güçlüğü anlatır:

Konur Sokak’tan başka bir de Mithatpaşa Caddesi’nde kitapçı yoğunlaşması var. Arkadaş, Gün ve Dönüşüm kitabevleri, elverişli mekânların sağladığı avantajlardan yararlanarak hem çok çeşit bulunduruyorlar, hem de değişik faaliyetler düzenliyorlar. Örneğin Arkadaş Kitabevi, her cumartesi çaylı pastalı müzik dinletileri gerçekleştiriyor. ABC Kitabevi’nde hem “cafe” var, hem de resim galerisi. Dönüşüm ise galericiliğin yanı sıra söyleşi günleri düzenliyor. Zafer Çarşısı’nda yıllardır kitapçılık yapan Remzi İnanc’ın dediği gibi, “Kitapçılık bugün bir tür kahramanlığa dönüşmüş durumda; kitapçılıkta iyi iş yapabilen, ama kitapçılık yaparak yapabilen yok gibi.” (Berktaş, 1998, 201)

Kitabevleri, ayakta kalabilmek için çeşitli yollara başvurmak zorundadır. Yalnızca kitap satarak geçim sağlayamayan kitabevleri oyuncak, süs eşyası, çeşitli aksesuarlar, sınava hazırlık kitapları, kırtasiye malzemeleri gibi başka şeyler de satmakta birçoğu kafeterya hizmeti de sunarak ayakta kalma mücadelesi vermektedir. Yayınevlerinin durumu da kitabevlerinin durumuna benzemektedir. Popüler, çok satan sezon kitapları, içerik bakımından kayda değer bir nitelik taşımayan kitaplar basmayan, sadece nitelikli bilimsel ve düşünsel eserleri

basmakta ısrarlı olan yayınevleri batmakta ya da batma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Eğitim alanında da özellikle yirminci yüzyılda ciddi değişiklikler olmuştur. Okulların rolü şişirilmiş ve genişletilmiştir. Buna karşın ebeveynlerin yükümlülükleri azaltılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde okulların temel ve pratik işlevi, genellikle çocuklara göz kulak olmaktan ibarettir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960 yılından sonra nüfusun dörtte biri, iki ila yirmi iki yaş arasındaki dönemi, ömürlerinin önemli bir kısmını okullarda geçirmeye başlamıştır. Eğitim süresindeki bu artışa rağmen eğitimin içeriği ve kalitesi dramatik şekilde azalmıştır. Okullarda geçen yirmi yıl sonrasında giderek artan sayıda genç güçlükle okuryazar haldedir. Yükseköğretim kurumlarının verdiği diplomaların sayısı ve çeşitliliği akıl almaz derecede artmıştır. Eğitim kurumlarının amacı yalnızca çocuklara göz kulak olmak değil, aynı zamanda hızlıca istihdam sağlayacak diplomalar vermek haline gelmiştir (Lukacs, 2018, 32). John Lukacs'ın anlattığı şeyler yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanmamaktadır. Dünyada pek çok ülkede ve Türkiye'de benzer durumlar yaşanmaktadır. Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkede eğitim alanında ciddi sorunlar yaşanmaktadır ve bu sorunlar temelde eğitimin niteliği ile ilgilidir.

Eğitimde yaşanan bu sorunlar oldukça büyüktür. Bauman, insanlık tarihinin hiçbir dönüm noktasında eğitimcilerin şimdikiyle karşılaştırılabilecek şiddette bir zorlukla karşılaşmadıklarını söyler (Bauman, 2014a, 107). Adorno da eğitimin niteliğinden yakınan düşünürler arasındadır. Latince ve Yunanca'ya Wolf ya da Kirchoff kadar hâkim olmadıklarını söyleyen Adorno, uygarlığın yeniden cehalete dönüştüğünü belirtenlerin de mektup yazma sanatını unuttuğunu, Jean Paul'dan bir metni yazarın kendi döneminde okumuş olabileceği gibi okuma yeteneğini kaybettiğini söyler (Adorno, 2014, 29). Bu kayıplarda eğitim sistemlerinin payı büyüktür.

İnsanın yeşermesinde genelde insani bilimlerin özelde ise felsefe, edebiyat ve sanatın önemli bir yeri vardır (Erkızan, 2012, 172). Ancak ne yazık ki bunlara oldukça olumsuz bir bakış açısı ile yaklaşılmakta ve bu bilimler özellikle ekonomik açıdan değersiz, bir yarar sağlamayan, işlevsiz akademik disiplinler olarak görülmektedirler (Erkızan, 2012, 169).

Şimdilerde çeşitli kaynaklardan kitap okuma alışkanlıklarının azaldığı iddia edilmektedir. Ancak böyle bir düşüşe karşın dünyadaki yazılı metin okuma oranlarında bir azalış olmamıştır. Günümüz bilgi kullanıcıları, özellikle internetten beslenerek farklı şekillerde bilgiyi tüketmektedirler. Günde ortalama iki ila üç saatini sosyal medyada geçiren bir internet kullanıcısı, sayısal devrim öncesi ortalama bir kitap okurunun okuduğundan daha fazla metin okumaktadır. Fakat günümüz sosyal medya kullanıcısının bu bilgi enflasyonu içinde geçerli ve tutarlı bilgiye ulaşması oldukça güçtür (Artut, 2014, 113). İnternet ve sosyal medya kullanımı, her ne kadar iletişim imkânlarının yaygınlaşmasını sağlamışsa da taşıdığı özellikler gençleri dünya meselelerinden uzaklaştırmıştır. Günümüz gençleri, dünyada olup bitenden uzak kalıp, yalnızca yakın çevrelerindeki arkadaşlarının ne yaptıkları ile ilgileniyorlar. Sosyal medya hesapları üzerinden onların nelerde olduklarını, nerelere gittiklerini, ne yiyip ne içtiklerini ve ne giydiklerini ilgiyle takip ediyor ve bu konular hakkında bol bol yorum yapıyorlar.

Mark Bauerlein, gençlerin içinde bulunduğu bu durumu şu sözlerle anlatmıştır:

Bu gençlerin dünyanın gerçekleriyle ilgilenmediklerini söylemek yeterli değil. Bu gerçeklerden tamamen kopmuş durumdalar. Ya da başka bir deyişle dünya gerçeklerini, arkadaşlarının, işlerinin, kıyafetlerinin, ayakkabılarının, pop müziğin, sit comların, Facebook'un ardına atarak, daha çok çevrelerindeki yakın gerçeklerle ilgileniyorlar. Günbegün aldıkları bilgiler ve etkileşimleri o kadar yerel ve yüzeysel ki, devlet, dış ve iç ilişkiler, tarihi geçmiş ve güzel sanatlarla ilgili gerçekler söz konusu bile olmuyor (Akt. Artut, 2014, 109)

Eskiden okurken, şimdi hızla tarayıp geçiyoruz. Eskiden yazı yazarken, şimdi düşüncelerimizi iletmek üzere kısa fragmanlar kullanıyoruz. Mektup yazmıyoruz, kısacık bir mesaj ya da e-posta yollamayı tercih ediyoruz. Twitter ilk çıktığında insanın tüm düşüncelerini yüz kırk karaktere sığdırmasının imkânsız olduğu söyleniyordu. Şimdi ise bu durum insanlara gayet normal geliyor ve ayrıca görev geçişleri yapıp durulan hayat biçimine de uyuyor (Gazzaley, Rosen, 139). Okuma alışkanlığında yaşanan düşüşün bir benzeri yazma becerilerinde de ortaya çıkmıştır. Derin düşünmeyi gerektiren nitelikli eserler okumayan günümüz insanı, nitelikli yazılar da yazamamakta, yüzeysel konularda kısa cümleler kurarak kendisini ifade etmektedir.

Kültür, sanat ve eğitimde yaşanan değişim, insanların tümünden bu alanlardan yüz çevirmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu değişim, bu alanlarda niteliğin düşmesiyle ortaya çıkmıştır. Örneğin insanlar şiiri bırakmış değildir. En katıksız düzyazı salt düşüncenin aracıdır. Şiir ise, boyalı bir cam gibi kendi karmaşıklığı içinde dikkatleri toplar, kendi görkemi içinde dağıtır ve hatta zaman zaman insanın üzerine doğaüstü bir büyü yaymak adına düşünceleri dağıtıp, kafaları karıştırır (Santayana, 2014, 21). Şiir, insan için Grek tiyatrosunda koro neyse odur (Novalis, 2014, 63). Şair, dünyanın akıl ka- buğunun altında yatan kaosun derinliklerine dalar ve diplerdeki kalabalık imgeleri, baştan savılmış duyguları su yüzüne çıkarır (Santayana, 2014, 27). Yapı itibariyle düzyazıdan farklı olan şiir, insanı günlük hayatın dışına çıkarır ve yaşadığı fakat bilincinde olmadığı duyguları keşfetmesini sağlar. Şiirin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir ve günümüz insanı da şiiri bırakmamıştır. Bugünlerde neredeyse herkes şiir yazmaktadır. Ancak günümüz şairi okuduklarından fazlasını yazmakta, hatta hiç okumadan şiir yazmaktadır. Zamanında, şiire ilişkin usul ve kaideler yerle bir edilmiştir ve sokak ağzı şiire girmiştir. Şayet bunlar yaşanmasaydı, “nitelik” gelgeç he-

veslere karşı belli ölçülerde korunabilecekti. Şimdilerde şiir ayağa düşmüştür (Aydoğan, 2002, 22). Günümüzde çocuk tekerlemelerini andıran ifadeler şiir adı altında yayımlanıp okunmaktadır.

En bilinen çağdaş sanatçılardan biri, Jeff Koons'tur. Koons, pürüzsüz yüzeylerin ustasıdır. Eserlerinde felaketten, yaradan, kırıktan, çatlaktan ve kırıksıklıktan eser yoktur. Her şey yuvarlatılmış, parlatılmış ve pürüzsüzleştirilmiştir. Bu eserler karşısında yargıya, yoruma, hermenötiğe, refleksiyona ve düşünceye gerek yoktur (Han, 2018a, 4). Koons'un eserleri aslında günümüz insanının hayatını anlatmaktadır. Kimse hayatında hiçbir olumsuzluk istememekte, herkes pürüzsüz ve parıltılı bir hayat istemektedir. Öte yandan arzulan bu basit hayatta yargıya, yoruma, hermenötiğe, refleksiyona ve düşünceye yer yoktur. Heidegger'in de ifade ettiği üzere insanlık günümüzde düşünmeye, kendi üzerinde düşünmeye fazla ilgi göstermemektedir (Akt. Pöggeler, Alleman, 2001, 70). Zaten düşünmekten kaçmak için sayısız yol vardır. Egzotik ülkeler, ışıltılı kıyafetler, eğlence programları, aksiyon yüklü filmler, macera dolu kitaplar, internet ve sosyal medya hesapları, hızlı ve tempolu müzikler, çeşitli vesilelerle düzenlenen partiler, lunaparklar, tatil beldeleri, yoğun iş programları vb. türlü nesne ve faaliyetler insanın kendisiyle baş başa kalmasını ve derinlikli bir şekilde düşünmesini engelleyen cezbedici unsurlardır.

Dilin Yoksullaşması

“İnsan sanki dilin heykeltıraşı ve efendisi gibi eyler, oysa aslında dil, insanın efendisidir.”

Martin Heidegger

Konuşmak, söz söylemek insanın temel özelliklerinden biridir ve bu nedenle insan uzun zamanlar boyunca “konuşan hayvan” (nefs-i natika) olarak tanımlanmıştır. Konuşmayı sağlayan dildir ve dil, düşünme ile beraber insan hayatının merkezinde yer alır. Bu derece önemli olan dil, ilkçağdan beri filozofların ilgisini çekmiş ve onlar tarafından açıklanmaya çalışılmış konulardan biridir. Filozoflar, özellikle dil ile düşünce arasındaki ilişkinin nasıl bir ilişki olduğunu anlamaya çalışmışlardır. Birçok düşünürü göre dil ile düşünce arasında kopmaz bir bağ vardır. Örneğin Ludwig Wittgenstein “Dilimin sınırları, dünyamın sınırlarıdır.” demiştir. Friedrich Nietzsche, dilin hapishanesinde düşünmeyi reddecek olursak düşünmeyi bırakmamız gerekeceğini ileri sürmüştür. Roland Barthes ise dil ile düşünce, hatta dil ile insan arasında doğrudan bir ilişkiyi kurmuş ve “Dilden önce insan yoktur, ne tür ne de birey olarak.” demiştir (Akt. Pinker, 2018, 172).

Bu konuda görüş bildiren ekollerden biri de Dilsel Belirlenimcilik’tir. Dilsel Belirlenimcilik’e göre dilin sözcükleri ve dilbilgisi yapıları insanların mantık yürütme usulleri üzerinde muazzam bir etkiye sahiptir. Düşüncenin aracı or-

tamı, kişinin konuştuğu dilin gerçek sözcüklerinden ve cümlelerinden meydana gelir. Bu nedenle insanlar isimlerden yoksun olan bir kavramı algılayamazlar. Kişinin anadilinde bir kavramın sözle ifade edilmeyişi, kişinin bu kavramı kullanma yeteneğinde kalıcı bir kör noktaya neden olur (Pinker, 2018, 171).

Dil, kim olduğumuzu anlatmaya çalışan hikâye anlatıcılarına ses olur. Dil, gerçekliğimizi ve bu gerçekliğin sakinlerini kelimelerle inşa eder. Bize yalan söyleyen ve gerçeği anlatan hikâyeler sunar. Dil, bizimle değişir, güçlenir ya da zayıflar (Manguel, 2016, 107). Bizler hayatımızı dille şekillendirir ve dili de hayatımıza göre biçimlendiririz. İnsan hayatı dil ile iç içe, karşılıklı etkileşim içindedir. Dildeki değişim hayata, hayattaki değişim de dile yansımaktadır.

Dil insan düşüncesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü kelimeler esas itibariyle konuşan bir hayvan olan insanın düşünceleri üzerinde olağanüstü ve yoğun bir etkide bulunurlar (Arendt, 2018b, 47). Dil, düşüncenin sembolleştirilmesi demektir. Semboller de kültürün temel unsurlarıdır. Bu nedenle konuşma, uygarlığın vazgeçilmez kültürel fenomenidir (Zerzan, 2013a, 67). Hiçbir şey konuşma kadar uygarlığı yansıtamamaktadır (Zerzan, 2013a, 77).

Düşünme faaliyetinin saygınlığını yitirmesiyle söz de gözden düşmüş ve kudretini yitirmiştir. Sözün insanlar nezdinde değer kaybetmesi dilin yoksullaşmasını beraberinde getirmiştir. Sözün bir anlamı kalmayınca dil de değer yitirmiş, dile derinlikli düşünmeye imkân tanımayan bir basitlik hâkim olmuştur. Dil, sözcüklerden oluşur ve söz gücünü yitirdiğinde dil de zayıflar.

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, dili sahip olduğu kelimeler açısından doğrudan etkilemektedir. Örneğin tıbbi gelişmeler doğrultusunda domates likopen sözcüğü ile, brokoli, yeşil çay ve nar antioksidan sözcüğü ile, yoğurt, kefir ve turşu

probiyotik sözcüğü ile beraber anılmaya başlanmıştır. Tıbbi terimler olan beden kitle endeksi, metabolizma hızı, tansiyon, kan basıncı, kalori gibi pek çok kelime gündelik hayata girmiş ve sıradan insanlar tarafından kullanılır olmuştur. Mekanik bir hayat tarzı modern dünyaya hâkim olmuş ve hayatın her alanını makineler kuşatmıştır. Hayatımıza giren her makine beraberinde kendisi ile ilgili yeni sözcükler getirir. Bir araba alındığında araba ile ilgili direksiyon, vites, kaporta, şanzıman, tampon, dikiz aynası gibi birçok kelime de kullanılmaya başlanır. Bilgisayarla beraber mouse, ekran, klavye, tuş, hard-disk, harici bellek vb. pek çok kelime dilin günlük kullanımında yer almaya başlar. Makinelerin hayatta gitgide daha fazla yer almasıyla beraber gündelik dilde de mekanik ve teknik ifadelerin yeri artmaktadır.

Dil ile düşünce, dil ile hayat arasında olduğu gibi dil ile doğa arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Örneğin hayatımızdan çıkan çiçeklerin isimleri de günlük dilden çıkmaktadır. Doğal varlıkların, çeşitli bitki ve hayvanların hayatımızdan çıkması nedeniyle bunlara ilişkin sözcükler geride birer boşluk bırakarak hayatımızdan çıkmaktadırlar. Eskiden özellikle ev kadınları bahçe ve saksılarda türlü türlü çiçekler yetiştirir ve doğal olarak bunların adlarını bilirlerdi. Ancak şimdi bu çiçeklerin yerini resimleri ya da yapma çiçekler almaktadır. Dolayısıyla bu çiçeklerin isimleri de dilin gündelik kullanımında yer almamaktadır. Modern kentlinin hayvanlarla ilişkisi evcil hayvanlar ve sokak hayvanlarıyla sınırlıdır. Bu nedenle modern kentli belli başlı birkaç hayvan türünün dışında herhangi bir hayvandan bahsetmez.

Kuşlar sustuğunda insan dilinin bir parçası da susar. Bir tür, ortadan kalktığında bir benzetme de ölür. Kurt gibi aç, kedi gibi nankör, keçi gibi inatçı, ceylan gözlü, yılan bakışlı, tavşan yürekli, tilki gibi kurnaz, kedi gibi dokuz canlı, sazan gibi atlamak, eşek kafalı olmak gibi ifadelere sahip olan dil, insanın doğal dünyayla birlikteliği sonucu oluşmuştur.

Hayvanlar ve kuşlar azaldıkça dilin metaforik ifade gücü de azalır. İngilizcede “tarlakuşu gibi bakmak” ifadesi, gökyüzünde tarlakuşlarının uçtuğu dönemlerde oldukça yaygınken, şimdilerde tarlakuşu olmadığı için kulağa oldukça antika gelmektedir. Dilde sadece metaforik ifadeler azalmamakta, dil içinde varolan lehçeler de kaybolmaktadır (Griffiths, 2003, 227). Lehçelerin kaybolması, dünyanın gelişmiş ülkeleri dahil olmak üzere yeryüzünün tamamında geçerli bir durumdur. Doğal olanın yitimiyle beraber doğadaki varlıkları ifade eden kelimeler hayatımızdan çıkarken, hayat biçimlerinin gitgide birbirine benzemesi, kitlesel eğitim ve medyada belirli lehçelerin kullanımı nedeniyle lehçe çeşitliliği azalmakta, hatta bazı diller ortadan kalkmaktadır.

Ivan Illich’in iddialarına göre 1950’li yıllardan 1970’li yıllara kadar geçen yirmi yılda aşağı yukarı elli dil yok olmuştur. 1950’lerde konuşulmakta olan dillerin birçoğu bugün yalnızca doktora tezlerinin konusu olarak varlığını sürdürmektedir. Önceleri görmenin, kullanmanın ve dünyanın tadına bakmanın birbirleriyle kıyaslanamayacak farklı yollarına tanıklık eden diller artık birbirine daha çok benzemektedir (Illich, 2010, 31-32).

İlginç bir şekilde varlığı tehlike altında olan diller en yüksek oranda, ormanlarını en hızlı kaybeden yerlerden olan Pasifik Asya’dadır. Ormanlar kaybolup türlerin soyu tükendiğinde biyoçeşitlilik azalır ve ekosistemin sağlığı kötüleşir. Benzer şekilde dilsel çeşitlilik de büyük bir öneme sahiptir. Çünkü düşünülecek fikirlerin çeşitliliği, ifade edilebilecekleri dillerin varlığına bağlıdır. İnsanın aklının sağlığı da mümkün olan en büyük dilsel çeşitliliğe bağlıdır. Dilsel çeşitliliğin yitirilmesi, anlatılmamış düşünce yollarının ve düşünce çeşitliliğinin, yani aklın çeşitliliğinin kaybedilmesidir. Çeşitli dillerin varlığı insana güven verir. Şayet sadece tek bir dil olursa ve bu dil bozulursa, insan aklının düzeyi de düşer. Bu dil, aşırı basitleştirilirse düşüncenin kendisi de daha az incelikli bir hale gelecektir (Griffiths, 2003, 227).

Bazı dil uzmanlarına göre dünyadaki altı bine yakın dilin yaklaşık yüzde onu önümüzdeki yüzyıl içinde kaybolacaktır. Bazı uzmanlarsa daha kötümserdir ve yüzyıl içinde bugün mevcut olan dillerin yüzde doksanının yok olacağını ileri sürmektedir. Bugün varolan dillerin yüzde yirmi ila elli kadarı artık çocuklara öğretilmemektedir. Buna karşın iki milyardan fazla insan düzenli olarak İngilizceye maruz kalmaktadır. Kimi dil uzmanları, dünyanın birkaç yüzyıl içinde hemen hemen tek bir dilin konuşulduğu bir yer olacağını söylemektedir. Uzmanlar, hangi dilin hâkim olacağı konusunda anlaşmazlık içinde olsalar da şimdiki dil zenginliğinin kaybolacağı konusunda fikir birliği içindedirler. Muhtemelen gelecekte tek bir değilse de yalnızca birkaç dil konuşulacaktır (Griffiths, 2003, 226-227). Zaten şu anda da Çince, İngilizce, İspanyolca, Rusça ve Hintçe olmak üzere beş dil neredeyse dünya nüfusunun yarısı tarafından konuşulmaktadır. Beş bin dil ise dünya nüfusunun yalnızca yüzde beşi tarafından konuşulmaktadır (Pörksen, 2011, 15-16). Bu durum, yerel dillerin nasıl bir tehlike içinde olduklarını açıkça göstermektedir.

Dillerin ortadan kalkması, yalnızca küreselleşmeden ya da sosyal, kültürel ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmamaktadır. Siyaset de bu konuda önemli bir role sahiptir. Konuşulan diller her zaman siyasetin ana ilgilerinden biri olmuştur ve siyasetin müdahalesine uğramıştır. Tarih boyunca yerel dillere ve azınlık dillerine konuşma yasağı getirilmesi siyasi egemenliğin bir parçası olarak görülmüştür. Bugün devlet kurumları, medya ve kitlesel eğitim yoluyla dile daha fazla müdahale etme imkânına sahiptirler ve bu imkânı fazlasıyla kullanmaktadırlar. Ancak yönetimde olanlar dile yalnızca ideolojik aygıtlarla etkide bulunmamakta, kimi zaman konuştukları dil nedeniyle insanları cezalandırarak da dillerin ortadan kaybolmasında ciddi bir rol oynamaktadırlar.

Teknoloji dünyasında dil de akıl gibi üretim sürecine hizmet eden bir araca dönüşmüştür. Heidegger de bu durumdan

mustarip olmuş, radyo, televizyon ve okulların desteğiyle standartlaşmış Almancanın Alman diyalektlerini bir kenara attığını ve aynı zamanda Anglo-Amerikanca'nın Alman dilinin yerini aldığını söylemiştir (Akt. Zimmerman, 2011, 372). Heidegger'in şikayet ettiği durum aslında tüm dünya için geçerlidir. Kültürel alanda A.B.D'nin küresel hâkimiye-ti, İngilizce lehine, geri kalan dillerinse aleyhine olmuştur. Neticede diğer diller İngilizceden fazlasıyla etkilenmiş ve bu dillerin kullanımlarında bozulmalar ortaya çıkmıştır.

McLuhan'a göre bilgisayar, teknoloji yardımıyla bir evrensel anlayış ve birlik vaat etmektedir. Bir sonraki adım ise genel kozmik bilinç lehine dilleri bir kenara bırakmak olacak gibi görünmektedir (Akt. Berman, 1994, 26). Bilgisayar, uzmanlık dili kullanımı olmaktan çıkarak günlük dilin kullanımına uzanmaya başladı. Normal dili bilgisayarlarla konuşup onlardan normal dille yazılı cevap alabilmekteyiz. Ancak bilgisayarlar çift anlamlılıkları, alegorileri, çağrışımları, metafor-ları, eksilteli anlatımları ve deyimleri anlamazlar. Bilgisayarlar çifte anlamları, ayrıntıları ve karmaşıklığı bulunmayan kesin bir dil kullanırlar. Bu dile uyum sağlamak için insanların ay-rıca sınırlı bir kelime dağarcığı ile yetinmesi gerekmektedir. Bilgisayarlar ne şiirlerle ne imajlarla ne de reaksiyonlarla il-gilenirler. İnsanlar bilgisayarların dili kullanma biçiminin bir problem teşkil etmediğini, insanlar arasında konuşulan dilin yine karmaşık bir yapıya sahip olabileceğini düşünebilirler. Ancak durum böyle değildir. Uzmanlar İngilizcenin, telegra-fik ve temel İngilizcenin geliştirilmesinden dolayı 1930'dan itibaren giderek yoksullaştığını belirtmektedirler. Telegrafik İngilizce ve temel İngilizce, bir cümlenin yapısını, tonlamayı ve zenginleştirici ayrıntıları elimine ederek dili faydacı un-surlara indirgemektedir. Bilgisayar ise, bu süreci tamamlamaktadır. Karmaşık ve süslü bir dille konuşan biriyle konuş-ma özgürlüğü devam etmekle birlikte onun kullandığı dil, artık bir estetin veya şairin hiçbir önem taşımayan dili olarak görülecektir (Ellul, 2015, 205).

Dünyada yaygınlık kazanan İngilizce, bilgisayar programlarında kullanılan İngilizcedir. Bu dilin özelliği, verimlilik uğruna aşırı basitleştirilmiş, anlamı daraltılmış, görüş ayrılığına veya anlam çoğulluğuna katlanamıyor oluşudur. Temelinde komutlar olan bu dil, kullanıcılarını emir kipinin dünyasına alıştıırır. Komutlara fazlaca yer verir, dilin eğlence, baştan çıkarıcı ve karşı koyan inceliklerine, belirsizliklerine, nüanslarına, anlaşmazlık ve itaatsizliklerine hak ettiği değeri vermez. Hatta bunlara tahammül dahi edemez (Griffiths, 2003, 227-228). Bu dil, her türlü belirsizliği ortadan kaldırmak isteyen şeffaf bir dildir.

Şeffaf dil, hiçbir çift anlamlılık içermeyen, formel, mekanik ve işlemsel bir dildir. Wilhelm von Humboldt gibi bazı insanlar dilin şeffaflıktan yoksun oluşundan yakınmışlardır. Şeffaf olmayan bir dilde bir kişinin kullandığı kelime ile kastettiği, diğerinkiyle aynı değildir ve küçük de olsa her farklılık sudaki halka gibi dilin bütününe yayılır. Bu nedenle her anlama, aynı zamanda bir anlamama, duygu ve düşüncedeki her mutabakat aynı zamanda bir ayrılıktır (Han, 2017, 16-17). Kimileri şeffaf olmayan dilin bu özelliklerini insani ve dili zenginleştiren unsurlar olarak görürken, kimileri de bunlara ortadan kaldırılması gereken bir problem olarak bakmaktadır.

İlk görüşü savunanlardan biri de Ellul'dur. Ona göre dilin belirsizliği, onun zenginliğinin kaynağıdır. Anlamın belirsizliği ve dilin çok anlamlılığı yaratıcılığa kaynaklık eder. Bu poetik bir meseledir ancak yalnızca şiir estetiği ile ilgili bir konu değildir. Anlam belirsizdir ve bu nedenle kişinin daima dilini iyi düzenlemesi ve işittiği sözleri yeniden yorumlaması gerekir. Dilin tamamı, az ya da çok çözülmesi gereken bir muddadır. Dilin kullanımı bu nedenle çok sayıda anlamı olan bir metnin yorumlanmasına benzer. Kişi, anlama ve yorumlama çabaları ile tanımlar oluşturur ve sonunda anlamı kurar. Anlamı üreten söylemin yoğun sisidir (Ellul, 2015, 24-25).

Dil, sonsuz derecede ve beklenmedik ölçüde zengin bir varlıktır. Dilin çok anlamlılığı ve onun konuşulduğu an ile algılandığı an arasındaki belirsizliği ve çelişkililiği yoğun aktiviteler üretir. Bu tür faaliyetler olmadan insanlar karıncalara ve arılara benzerdi, dramları ve trajedileri hızla çoraklaşıp ve boş hale gelirdi. Konuşma anı ile konuşmanın algılandığı an arasında semboller, metaforlar ve analogiler doğar (Ellul, 2015, 25).

Yoğun bilgisayar kullanımı, bilgisayar dilini bir model olarak insanlara sunar. İnsanlar bilgisayar kullandıkça bilgisayar dilinden etkilenirler. Böylece çok anlamlılık taşımayan, herhangi bir muğlaklığa yer bırakmayan, metaforlardan yoksun, son derece basit bir dile aşinalık kazanırlar. Bu aşinalık, onların gündelik hayat içinde dili kullanma biçimlerini etkiler. Farkında olmadan gereksiz tek bir sözcük bile içermeyen, yalın, kolay anlaşılır, tek anlamlı bir dili benimser ve kullanmaya başlarlar. Çok anlamlı, muğlak, sembol ve metaforlarla yüklü bir dili kullanmak, muammaları çözmek bu insanlara zaman kaybı gibi gelmeye başlar.

Kendisini sürekli bir zaman baskısı altında hisseden günümüz insanın anlam belirsizlikleri ile uğraşmaya ne sabrı ne de vakti vardır. O, mesajını en kısa şekilde mümkün olan en hızlı biçimde karşısındakine iletme ve aynı şekilde karşılık almak ister. Bu nedenle az sayıda kesin anlamlı sözcüğe başvurur. Bu durum söz dağarcığında bir kayba ve dilde yoksullaşmaya yol açar. Ancak amaç, hızlıca mesajlaşmak olduğu için sözcüklerin hayattan çıkması bir kayıp olarak görülmemektedir. Tıpkı ekonomik büyümeyi sağladığı sürece endüstriyel üretim nedeniyle bazı bitki ve hayvan türlerinin nesillerinin tükenmesinin bir kayıp sayılmadığı gibi.

Dildeki yoksullaşmayı çeşitli örnekler üzerinden görmek mümkündür. Örneğin günümüzde en sıradan saçmalıklar ve can sıkıntısı, “inanılmaz” ve “korkunç” sözcükleriyle ifade

edilmektedir. Bunlar dışındaki güçlü ve şok edici sözcüklere nadiren başvurulmaktadır. Dildeki yoksullaşma, aslında çok daha genel bir yabancılaşmayı yansıtmaktadır ve dil artık bütünüyle dışımızdaki bir öğeye dönüşmüştür (Zerzan, 2013a, 81). Bu haliyle günümüzde dil, hesaplamakta, tanımlamakta, ihanet etmekte, cinayete neden olmakta ama ifade etmemektedir (Adorno, Horkheimer, 2010, 335).

Dildeki yoksullaşmadan Ahmet İnam da yakınır. Ona göre gençlerimiz çok az sözcükle, sık bir dille konuşmaktadır. Türkçenin lezzetine, tadına, bilincine varmadan, konuştukları dilin heyecanını duymadan konuşmakta ve Türkçenin tadını tatmadan yaşayıp ölmektedir. Şimdilerde çeviri kokan, Amerikancadan doğrudan doğruya, sözcüğü sözcüğüne aktarılmış deyimler ve deyişlerle konuşulmaktadır (İnam, 2007, 38).

Küreselleşen dünyada yeryüzündeki toplumlar tektipleşmekte ve giderek benzer şekillerde yaşamaktadırlar. Amerika Birleşik Devletleri bir model olarak kendisini dünyanın geri kalanına dayatmakta, diğer ülkelerse ondan az ya da çok etkilenmektedirler. Tüm dünyada anadili İngilizce olmayan milyonlarca insan sürekli İngilizceye maruz kalmakta ve bu dil özellikle gençlerin anadillerini kullanma şekillerini etkilemektedir. Yerel diller ölürken, çeşitli ulusların dilleri de İngilizceden etkilenmekte, bu dillere İngilizceden çok sayıda kelime geçmektedir. Kendi anadillerine değer vermeyen gençler, anadillerini kullanırken özen göstermemekte, o dili incelikli bir şekilde kullanmak için herhangi bir çaba sarf etmemektedir. İngilizceden geçen kelimelerle kendi dillerinin kelimelerini karıştırarak kullanan bu gençler ayrıca fazlaca kısaltma kullanarak yazışmaktadır. Özellikle yazılı dilde kısaltmalar kullanan gençler, emojilere başvurmakta, duygu ve düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde sözcüklerle anlatmak yerine onların anlatımında basit görsellerden faydalanmaktadır. Bu durum onların anlatım becerilerini körelttiği gibi zaten

yoksullaşmış olan kelime dağarcığını daha da fakirleştirmektedir. Emoji kullanımı belki kelimelere gerek duymadan insanların birbirleriyle iletişim kurmasını kolaylaştıracaktır. Ancak bu iletişim, zihinsel açıdan sefalet içinde olan, anlatım bakımından küçük bir çocuk seviyesinde olan insanların yüzeysel ve niteliksiz iletişimi olacaktır.

Diller her ne kadar varoluşu olduğu gibi, tüm ayrıntısı ve zenginliği içinde anlatmaya muktedir olamasalar bile belli ölçülerde bunu yapma gücüne sahiptirler. Hayatımızda yaşanan değişiklikler kullandığımız dili de etkilemekte ve dil ifade gücünü yitirmektedir. Dil, hem kelime sayısı bakımından hem de dile getirme gücü bakımından zayıflamaktadır. Aslında dille beraber zayıflayan insanın bizzat kendisi, söz söyleme gücüdür.

Mekândan Özgürleşme

“Geometri ortaya çıktı, kadastro her şeyi kaplıyor, Ölçülemeyen bir şey kalmadı yeryüzünde.”

Rus bir resmi evrak kâtibi

Eskiden insanlar için dünya çok büyük bir yerdi. Ulaşım araçları, elektronik veya motorlu değildi. İnsanlar bir yerden başka bir yere gitmek için ya yayan olarak seyahat ediyor ya da at ve deve gibi binek hayvanlarını kullanıyordu. Her iki şekilde de seyahatler yavaş bir şekilde gerçekleşiyor ve uzun sürüyordu. O dönemlerde seyahatler, yaşanan yerden bir süreliğine ayrılmayı gerektiriyor ve macera dolu bir yolculuk anlamına geliyordu. Kimi zaman aylarca sürebilen bu yolculuklar yorucuydu ve şu an alışageldiğimiz her türlü konfordan yoksundu.

Teknolojik gelişmelerle beraber yol, yolculuk, seyahat etmek gibi yolla ilgili kavramlarla birlikte insanın mekânla ilişkisi de değişmiştir. Önceleri insanlar mekâna hâkim olmadıkları için mekânı kat edemeyecek kadar büyük görmekteydi. Mekân, insanın kuşatamadığı kadar büyüktü. Oysa şimdi insanlar, dünyanın en uzak köşelerine bile yirmi dört saatten kısa sürede ulaşabilmektedir. Günümüzde bir insanın birkaç yıl içinde dünyanın bütün ülkelerine gidip oraları görmesi mümkündür. Geçmişte sadece seyyahlara açık olan dünyayı görme ayrıcalığından şimdilerde milyonlarca turist faydalan-

maktadır. Ancak insanların daha çok seyahat edebiliyor olması ve çok sayıda yeri görebiliyor oluşu onları daha bilge ya da daha akıllı kılmakta mıdır? Günümüzde milyonlarca insan tatillerini birer turist olarak seyahat ederek geçirmektedir. Tüm bu seyahatler neye hizmet etmektedir? Kuşkusuz bunlar önemli sorulardır ve bu sorulara farklı yanıtlar verilebilir. Ralph Waldo Emerson bu konuyu şöyle değerlendirmiştir:

Sanat, ilim, hayır amacıyla dünyayı dolaşmaya sert itirazım yok, insan önce evine bağlansın, bildiğinden daha fazlasını bulma umuduyla yabancı diyarlara gitmesin. Eğlence için ya da sahip olmadığı bir şeyi almak için seyahat eden, kendinden uzaklaşır, eski şeylerin arasında gençliğinde bile ihtiyaçlar. Teb'de, Palmira'da zihni ve arzuları, bu yerler gibi harap olur... Ancak seyahat düşkünlüğü, bütün zihinsel faaliyetlerini etkileyen derin bir saygısızlığın belirtisidir. (Emerson, 2018, 30)

Alain, tatil aylarında dünyanın her yerinin oradan oraya koşan insanlarla dolu olmasını, onların kısa sürede çok şey görmek istemeleriyle açıklar. Ona göre böyle bir davranış kendilerine bir şey katma ve gerçekten bir şey görme isteğiyle bağdaşmamaktadır. Çünkü hızla görülen şeyler birbirine çok benzer. Bir çağlayan, bir başka çağlayanla çok farklı değildir. Bu nedenle arkasından atlı kovalıyormuşçasına dünyayı dolaşan bir insanın yolculuk sonundaki hatıraları, yolculuğa çıkmadan öncekinden daha fazla olmayacaktır. Manzaraların gerçek zenginliği ayrıntılarındanadır (Alain, 2016, 152). Büyük bir hızla manzaraların önünden geçmek, bu ayrıntıları yakalamayı imkânsız hale getirir. Bu nedenle hızlı seyahatler, insanların kendilerine bir şey katmasına ya da gerçekten bir şey görmelerine hizmet etmez.

Turistik seyahatlerin ne ölçüde anlamlı ve gerekli olduğu tartışılmaya değer bir konudur ancak bu konudaki hakikat ne olursa olsun, fiili olarak yaşanan, insanların sürekli seyahat halinde oluşlarıdır. Bunun önemli bir nedeni de seyahatlerin rahat, kolay ve hızlı olmasıdır. Ulaşım, geçmişten farklı olarak

canlıların gücüyle değil, makinelerin gücüyle sağlanmakta ve makinelerin sahip olduğu güç her geçen gün artmaktadır. Bu da artan bir hız anlamına gelmektedir. Makineler taşıdıkları güçle, insanın dünyanın sınırlarının ötesine gitmesine dahi imkân tanımaktadırlar. Uzaya gidebilen ve en azından yeryüzünde istediği her yere kısa sürelerde ulaşan insan, mekânın kısıtlamalarından kurtulmuştur.

İnternet ve sanal âlemin keşfi insanın tam anlamıyla mekândan özgürleşmesini sağlamıştır. İnternet ve sanal âlem sayesinde insanların görüşmek, konuşmak, fikirlerini iletmek ve haberleşmek için aynı mekânda bulunmaları bir gereklilik olmaktan çıkmıştır. İnsanlar interneti kullanarak ve sanal âlemde buluşarak dünyanın her yerinden, farklı yerlere e-posta, resim ve mesaj gönderebilmekte, dünyanın geri kalanıyla ilgili gelişmelere ilişkin anlık bilgiler edinebilmektedir. Bilgisayar ekranları insanların dünyaya açılan pencereleri olmuştur ve bu pencerelerden yeryüzünün hemen hemen her tarafına göz atmak mümkündür.

Hızlı ulaşım araçları, internet ve sanal âlemin keşfi “mesafe” kavramının gücünü azaltmıştır. Pek çok şey “bir tık” uzaktayken, dünyanın en uzak noktalarına bir günden daha az sürede ulaşmak mümkünken, mekânın insanı kısıtlamasından bahsetmek güçtür. İnsan artık mekândan özgürleşmiştir. İnsan mekândan özgürleştikçe ona bakışı da değişmiş ve mekân anlamsızlaşmıştır.

Geçmişte insanların kendi çevreleri üzerinde tahakküm kurmakla ilgilenmedikleri dönemlerde bazı yerler insanlar için özeldi ve bu yerler kutsal yerler olarak bilinmekteydi. Bu durum, insanın toprakla kurduğu tinsel ve duygusal yakınlığa dayanmaktaydı ve totemcilik ya da emaneten muhafaza şeklinde ifade edilmekteydi (Zerzan, 2013b, 37). Mezopotamya inançlarına göre Dicle’nin modeli Anunit yıldızında, Fırat’ınki ise kırlangıç yıldızında mevcuttu. Bir Sümer

metni, “sürülerin ve tahılların (ilahının)” bulunduğu “tanrıların şekillerinin ikametgâhı”ndan söz eder. Altay halkları için dağların gökte ideal bir prototipi vardı. Mısır’da yerlerin ve idari bölümlerin adları göksel “tarlalar”a göre verilirdi. Önce göksel tarlalar bilinir, ardından bunların yerleri dünya üzerinde tespit edilirdi (Eliade, 2017, 19). Dinî inanışlar insanların mekâna bakışını belirlemede büyük öneme sahiptiler.

Geçmiş çağlarda insanı çevreleyen, insanın içinde varlığını ve eserlerini hissettiği dünyanın ya bir plan ya bir şekil düzeyinde ya da sadece üstün kozmik düzeyde var olan ve “ikiz” olarak algılanan dünya dışı bir arketipi olduğuna inanılmaktaydı. Ancak insanı çevreleyen dünyadaki her yerin bu türden bir prototipi yoktu. Vahşi, işlenmemiş, bilinmeyen bölgelerin prototipi olduğu düşünülmemekteydi ve bu yerler kaosla eşleştirilmekteydi. Bu nedenle öyle bir bölge ele geçirildiğinde ve işlenmeye başlandığında sembolik bakımdan yaratılış eylemini tekrarlayan ayinler gerçekleştirilir, bu bölge bu ayinlerle önce kozmikleştirilir, ardından da oraya yerleşilirdi (Eliade, 2017, 22).

Ortaçağ dünyasında da mekânsal ilişkiler sembol ve değerler olarak düzenlenme eğiliminde olmuştur. Örneğin şehirlerdeki en yüksek nokta, gökyüzüne doğru işaret eden ve kendisinden küçük binalara hükmeden kilise kuleleri olmuştur. Mekân, yedi erdemi, on iki havariyi, on emri veya kutsal üçlemeyi temsil edecek şekilde kısımlara ayrılmıştır. Ortaçağ mekânının temeli, Hristiyanlıktaki kışa ve mitlere sürekli göndermelerde bulunmuştur (Mumford, 2017, 30). Görüldüğü üzere hem İlkçağ’da hem de Ortaçağ’da insanların mekânı algılayışını ve mekânı kullanımını belirleyen en önemli etken dinî inanışlardır. İnsanlar şehirler kurdukları alanları dinî inanışlarına göre belirlerken, şehirlerin en merkezî noktalarına tapınaklar inşa etmişlerdir. Dinî inanışların etkisiyle bazı mekânları kutsal sayan o dönemin insanları, sıklıkla bu kutsal mekânları ziyaret etmiş ve bu mekânlar uğruna savaşılmıştır.

Bu anlayış hep böyle devam etmemiş, zamanla kutsal ve kutsal olmayan mekân ayrımı ortadan kalkmış ve mekân standartlaşmaya başlamıştır. Avrupa’da ondördüncü ve onaltıncı yüzyıllar arasında mekân kavrayışında devrim niteliğinde bir dönüşüm yaşanmıştır. Daha önceleri bir değerler hiyerarşisi olarak kavranan mekân, yerini bir büyüklük sistemi olarak kavranan mekâna bırakmıştır. Resimde perspektifin kullanılmaya başlanması, bütün dünya algısını ve dünyayı algılama biçimini değiştirmiştir. Bu değişimin izlerini Kapadokya’daki kilise ve şapellerde açık biçimde görmek mümkündür. Buradaki kiliselerde Hristiyanlığın ilk dönemlerinde çizilen resimlerde İsa, bebek bile olsa en büyük figürü oluşturmakta ve en önde çizilmekteydi. İkinci büyük çizilen figür Meryem’di ve onu havariler izlemekteydi. Bu ilk dönem resimlerinde şeytan bir köşeye küçücük bir figür olarak yerleştirilmekteydi. Daha sonraki yüzyıllarda çizilen resimlerde perspektif devreye girmiş ve kişiler ile nesneler ulvi büyüklüklerine göre değil, perspektif kurallarına göre resmedilmeye başlanmıştır (Dikmen, 2015, 103).

Perspektif, en önemli etkisini haritacılık alanında göstermiştir. Kâşifler onyedinci yüzyıldan itibaren dünyanın adım adım haritalarını çıkarmış ve dünya beyaz adam tarafından zapt edilmeye başlamıştır. Sonrasında daha küçük ölçekli haritalar tapu kadastro faaliyetlerinin önünü açmış, herkesin kaç metrekare evde oturduğu, kaç metrekare toprağı olduğu vb. bilgiler kaydedilmiştir. Yaşama alanları ile çalışma alanları birbirinden ayrılmış, insanlar çalışabilmek için uzun mesafeler kat etmek zorunda kalmıştır (Dikmen, 2015, 103). Atölyelerin evlerden ayrılması ile ev hayatı ile iş hayatı birbirinden kopmuştur. Bu kopukluk nedeniyle ev ile iş arasında mesafeler oluşmuştur. Bu nedenle şimdilerde bile milyonlarca insan, zamanlarının büyük kısmını ev ile iş arasındaki yollarda harcamaktadır.

Batı’nın haritacılığı, sömürgeleştirmenin önemli araçlarından biri olmuştur. Haritalar, “geometrik bölümlere ayrıl-

maktan, düz çizgilerden hoşlanmayan” yerli doğayı, enlem ve boylam çizgilerinin kesiştiği bir alan olarak kayıt altına alıyordu (Çabuklu, 2012, 58). Haritalar bilinmeyen alanları bilir ve tanınır kılmıştır. Ulaşımı tehlikeli olmaktan çıkarmış ve uzak ülkelerin kolay ve güvenilir bir şekilde sömürülmesine hizmet etmiştir.

Batılılar, yerlilere ait mekânları fethetmekle kalmamış, yerlilerin mekânsal algıları konusunda da küçümseyici bir tavır sergilemişlerdir. Örneğin birçok seyyah ve diplomat, Asya resminde perspektif ve oran olmadığı konusunda yorumlar yapmıştır. Ayrıca birçok ondokuzuncu yüzyıl yazarı, Batı dışı toplumların mekân algısında ve ölçümünde kusurlu olduğunu göstermek için Afrikalıların ve Asyalıların haritalarının kusurlarını ya da hiçbir haritaya sahip olmayışlarını, coğrafya hakkındaki komik görüşlerini ve zayıf anlayışlarını vurgulamışlardır (Adas, 2001, 272).

Batılılar sahip oldukları araçlarla, ulaşım imkânları, haritalar ve silahlarla mekânı fethetmiş ve mekâna emsalsiz bir şekilde hâkim olmuşlardır. Ancak bu hâkimiyet, doğal dünyada ve kendi yurdunda vuku bulan ikamet tarzına tezat, teknolojik uzay-zaman-dünyada sadece şeylere değil, uzay ve zamana da hâkim olmaya çalışan “aç özlü ve fırsatçı” bir ifşa türü ile mümkün olmuştur (Zimmerman, 2011, 365).

Yeryüzünde dağları delen, bataklıkları kurutan, çölleri yeşerten, denizi dolduran modern insan, türlü şekillerde mekânın doğal haline müdahale etmektedir. İnsanın mekâna müdahalesiyle mekân homojenleşmekte ve düzgünleşmektedir. Düzgünleştirilen, pürüzlerinden arındırılan ve içi boşaltılan mekân şeffaflaşmaktadır. Şeffaf mekân anlam bakımından yoksuldur. Anlamlar eşiklerle, geçişlerle ve engellerle ortaya çıkar. Eşikler ve geçişler, gizemin, müphemliğin, değişimin, ölümün, korkunun, özlemin, umudun ve beklentinin alanlarıdır (Han, 2017, 50). Düzgünleşen ve pürüzsüzleşen mekân bütün bu anlam sağlayan unsurlardan yoksun bir yerdir. Bu mekânlar, herhangi bir soru işaretine yol açmayacak

ve yorumlanmaya gerek duyulmayacak kadar yalın, basit ve ortada olan mekânlardır. İçlerinde gizem barındırmadıkları gibi insanda herhangi bir heyecan, ürperti ya da hayret de uyandırmazlar.

Günümüz mekânlarının en göze çarpan özelliklerinden biri onların bu homojenliğidir. Mekânların özelliklerinin erozyona uğraması sonucu küresel bir varoş ortaya çıkmıştır (Griffiths, 2003, 23). Homojenleşen mekân bir diğer yüzünü peyzaj alanında gösterir. Norberg Schulz'un veciz ifadesiyle modern "düz-peyzaj"ı herkes görebilmektedir. Buralar yer-sizliğin hiçlik mıntıkalarıdır. Buralarda yerellik ve farklılık tamamen yok olmasa bile devamlı azalmaktadır. Süpermarket, alışveriş merkezi, havaalanı bekleme salonları dünyanın her yerinde aynıdır. Tıpkı işyerleri, okul, apartman, hastane ve hapishanelerin kentlerimizde neredeyse birbirinden ayırt edilemiyor oluşları gibi (Zerzan, 2013b, 61).

Fransız antropolog Mark Augé, birbirinin tıpatıp aynı olan bu yerleri "non-place" (yer olmayan) olarak adlandırmıştır. Bu non-place, yani kültüden bağımsız ortak alanları süpermarketler, otobanlar, hızlı tren güzergâhları şeklinde sıralamıştır (Akt. Gezgin, İralı, 2017, 16). Havaalanları, otobüs terminalleri, tren garları, otoban vb. yerlerin yer olmayan olarak tanımlanmaları bu yerlerin bir tür geçiş yeri olduğu izlenimi verebilir ve bu yerlerde sosyal ilişkilerin olmayışı bununla açıklanabilir. Ancak yer olmayanlar büyük alışveriş merkezlerini, spor ve turizm tesislerini, konser ve sergi salonlarını, park ve otel zincirlerini, ayrıca internet uzamını da kapsar. Görüldüğü üzere yer olmaktan çıkanlar yalnızca kamusal alanlar değil, aynı zamanda kişisel alanlardır (Çabuklu, 2006, 28). Tüm bu yerler ayırt edici özelliklerini yitirerek kişisizleşmekte ve homojenleşmektedirler.

Yer olmayanlar ortak sözün, yerleşikliğin, tarihin, ilişkilerin ve kimliğin mevcut olmadığı mekânlardır ve bu mekânlar her ne kadar kalabalık olsalar da yalnızlığa dayalı bireysel-likler üretmektedirler. Eskinin, organik bir sosyalliğin hâkim

olduğu yerlerden farklı olan bu mekânlarda bireyler, yerle geçici bir sözleşme yapıp, geçici bir süre için geçici bir kimlik edinirler. Bu geçici kimlik içinde birey kimliksizliğin keyfini çıkarsa da her an “suçsuzluğunu ispat etmek”, bulunduğu mekânın kodlanmış tüketim gereklerine uygun davranmak zorundadır (Çabuklu, 2006, 29). Bu mekânların bir diğer özelliği de buralarda yoğun ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmesidir. Tüm bu mekânlarda hizmet ve mallar dolaşımdadır ve bir para akışı gerçekleşmektedir. Bu mekânlarda verilen hizmet ne kadar gerekli olursa olsun, bu yerler ekonomik kazanç elde etmek amacıyla inşa edildikleri için bir zarar söz konusu olduğunda buraların açık kalması için bir neden kalmamaktadır.

Yer olmayan mekânlar kalabalık yerlerdir. Ancak buralar ne kadar kalabalık olurlarsa olsunlar, bu yerlerde kolektif olarak paylaşılan herhangi bir etkinlik gerçekleşmez. İnsanların buralardaki karşılaşmaları kısa ve sık niteliklidir. Karşılıklı iletişim ve diyalogun olmadığı bu yerler, insanların müdahaleci yabancılardan, istenmeyen yarenliklerden korunduğu, herkesin kendi işine baktığı mekânlardır (Çabuklu, 2006, 30).

Şimdilerde tüm uzam kentsel uzama dönüşmektedir. Öyle ki yeryüzünde kente dönüşmeyen bir nokta bulmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Uzam sanki bir nesneymiş gibi onu kalıba sokmak için eğitildik ve çağımız tarihte eşi görülmemiş şekilde kentler ve metro bölgeleri tarafından tahakküm altına alınıyor (Zerzan, 2013b, 62). Yer olmayan mekânların kentler içindeki yeri sürekli artmaktadır. Öte yandan tüm dünyada kentler büyümekte, köy ve kasabalar kentleşmektedir. Bu iki gelişme birlikte değerlendirildiğinde dünyada bir örnek, gayr-ı şahsi, ayırt edici niteliklerden yoksun yapıların sayısının ve kapladığı alanların sürekli arttığı söylenebilir. Mekânlar devamlı standartlaşmakta, homojenleşmekte ve tektipleşmektedir. Modern kentler yer olmayan mekânlarla dolmakta, dünya mekânsal çeşitliliğini yitirmektedir.

Yer olmayan mekânlar, yapay yerlerdir ve bu yerlerin her bir santimetrekaresi bile insan tasarımına göre inşa edi-

lir. Tabii olana hiçbir şekilde yer verilmeyen bu mekânlarda sıcaklık bile kontrol altında tutulur. Yaz kış belli bir sıcaklıkta tutulan bu yerler, gece gündüz aydınlatılırlar. İnsan konforunu merkeze alan bu yerlerde en dikkat edilen husus güvenliktir. Kimlik ibraz edilmeden girilemeyen bu yerler sıkı bir koruma altında tutulurlar. Güvenliğin en öncelikli konu olarak görüldüğü modern dünyada, özellikle yer olmayan mekânlar her türlü insana açık olmalarından ötürü en fazla tehlikeye açık alanlar olarak kabul edilmektedirler. Bu nedenle en yoğun güvenlik önlemleri buralarda alınmaktadır.

İnsanlar mekânı fethettikçe, insanın dünyadaki yeri sınırlanmakta ve hayat alanı daralmaktadır. Örneğin geçmişte insan geniş ufukları her zaman tanıyabilmiştir. Sadece kırsal alanlarda yaşayanların değil, şehir sakinlerinin bile uçsuz bucaksız ovalarla, dağlarla ve denizlerle doğrudan bağlantıları olmuştur. Ortaçağ'da şehirleri kuşatan surların etrafı açık kırsaldı. En fazla beş yüz metre yürüyen Ortaçağ insanı, engin bir manzara ile karşılaşabiliyordu. Bugünün insanı ise, sadece sınırlı ufukları ve azaltılmış boyutları bilebiliyor. Günümüz insanının hareket alanının yanı sıra görüş alanı da daralmıştır (Ellul, 2003, 346). İlerleme uğruna bazı kazançlar elde ederken pek çok kayba uğrayan modern insanın kayıplarından biri de ufuktur. Engin ufuklara bakamayan günümüz insanının sonsuzluk tasavvuruna sahip olması da güçleşmiştir.

Şehirlerle beraber evler de dağılmış, anlam kaybına uğramıştır. Ev, öncelikle insanın kendine özgü mekân yaratma duygusuyla, bağımsız, özgür bir alan oluşturma arzusuyla şekillenir. Bu özel mekân, kişinin barınmasını sağlamanın yanı sıra onu dışarıya karşı bir kabuk gibi koruma işlevi de görür. Zaman içinde yaşayanın izlerini taşımaya başlayan ev, bir ölçüde dışarıdaki evrenle de uyumlu olmalıdır (Bakan, 2011, 309). Ancak günümüz evleri neredeyse bu koşullardan hiçbirini taşımamaktadır. Birey hijyenik küçük dairelerde bağımsız biri olarak varlığını sürdürme çabasıdadır. Bu konutların sakinleri, üretici ve tüketici olarak iş ve eğlence mer-

kezlerine çağrılırken, içinde oturdukları hücreler de düzenli kompleksler olarak kristalleşmektedir (Adorno, Horkheimer, 2010, 162-163). Günümüzde insanlar içinde yaşadıkları evlerin yapımına hiçbir şekilde katkıda bulunmamakta, bu evlere tek bir çivi bile çakmamaktadır. Kataloglardan tıpkı bir otomobil gibi seçilen bu evler sahiplerinden en ufak bir iz bile taşımamaktadır.

Ivan Illich'in ifadesi ile evler, "bir insanın kolay kolay dünyaya gelemeyeceği, hasta olamayacağı ve ölemeyeceği sıhhi bölmelere dönüştürülmektedir" (Illich, 2010, 68). Bu halleriyle içinde yaşadığımız binalar birer ev değildirler. Ev olabilmeleri için yaşayanların izlerini taşımaları, yaşayanların da belleğinde yer etmeleri gerekir. Oysa bu binalar insanlara ait çok az iz taşırlar. Doğumlar, hastalıklar ve ölümler en şahsi ve mahrem deneyimler arasında yer alırlar ancak bunların hiçbirisi günümüzde evlerde yaşanmaz. Hepsi, hastanelerde gerçekleşir. Kişi, yaşadığı evde doğmamıştır, çocukları da o evde doğmaz. Ev halkından hiçbirisi ağır bir hastalığı o evde geçirmez. Ev halkını sarsan ölümler ev dışında gerçekleşir. Ölenler son nefeslerini kendi yataklarında değil, hastanelerin steril ortamlarında verirler. Evler, acının yaşandığı yerler olmadıkları gibi eğlenilen ya da çalışılan yerler de değildirler. Eğlenmek için dışarıdaki eğlence mekânlarına, çalışmak içinse çoğu zaman uzak mesafelerde bulunan işyerlerine gidilir. Evler, geleneksel olarak aile üyelerinin toplu halde yemek yediği yerler olagelmışlerdir. Ancak son dönemlerde bu durum bile değişmiştir. Okul ve iş saatleri nedeniyle zaten hep beraber kahvaltı yapılmamakta, öğle yemeği yenmemektedir. Akşam yemekleri bile çoğu zaman birlikte yenememektedir. Evlerde aile üyeleri arasında paylaşıma dayalı çok az şey yapılmaktadır. Bu tür nedenlerle çoğu insan için kişisel hayata dair pek fazla iz taşımayan binalar, ev olmaktan çok uzaktır ve bu binalar evden çok oteli andırmaktadır.

Adorno'ya göre sözcüğün alışlagelmiş anlamıyla barınak artık imkânsızlaşmıştır. Geleneksel evler çekilmez hale

gelmiştir. Modern ve işlevsel konutlarsa uzmanların zevksizler için imal ettiği, içlerinde yaşayanlarla hiçbir bağlantısı olmayan yaşama kutularıdır. Ev geçmişte kalmıştır. Evler artık eski konserve kutuları gibi kullanılıp atılacak şeylerdir (Adorno, 2014, 41-42).

Geleneksel evler, insanların talep ettiği lüksü ve konforu sağlayamamaktadır. İnsanlar evlerinde son teknolojiye uygun araçlar, aksesuarlar ve malzemeler istiyor. Örneğin artık kimse evinde ahşap pencere istemiyor. Ahşap pencereler güneş ve yağmurdan, sıcak ve soğuktan zarar gördüğü için fazladan bakım gerektirmektedir. Oysa plastik pencereler dayanıklıdır ve böyle bir bakıma ihtiyaçları yoktur. Geleneksel evler bu tür nedenlerle istenmezken, yeni binalar da bir yuva duygusu oluşturmamaktadır. Bu binalar, sanki kanlı canlı insanlar için değil de kusursuz mankenler için yapılmış gibi dururlar. Birbirinin aynı olan, aralarında hiçbir farkın olmadığı bu binalarla insanlar arasında kişisel bir bağ oluşması oldukça güçtür. Kişinin geçmişine dair hiçbir anı barındırmayan, her ayrıntısının başkaları tarafından oluşturulduğu bu binalar bir yuva olmaktan çok uzaktırlar. İnsanlar bu binalarda yaşasalar dahi bu binaları ev olarak görmekten çok, ileride satışa çıkarabilecekleri bir yatırım aracı olarak görmektedir.

Ev, ev olmaktan çıkarken, aile de aile olma vasfını yitirmektedir. Aile üyeleri artık karşılıklı bir şekilde oturmamaktadır. Ekran karşısında bitişik biçimde oturmaktadır. Birbirini görme, birbirine bakma gibi bir olasılık sadece kazara, birbiriyle konuşma olasılığı ise tesadüfen gerçekleşmektedir. Bu insanlar birlikte değil, yalnızca bir aradadır. Birer seyirci olarak yan yanadır. Olan biten, aile bireylerinin eş zamanlı, en iyi ihtimalle bir arada, ama asla birlikte değil, kaçış noktasına, bir gerçekdışılık âlemine yönelmeleri ya da kimseyle paylaşmadıkları bir dünyaya dalmalarıdır. Aile bağı değişikliğe uğramış ve aile, minyatür bir seyirciler topluluğuna dönüşmüştür (Anders, 2018a, 130-131).

Gündüz aile halkını evde bulabilmek mümkün değildir. Herkesin evde olduğu günler sadece birer istisnadır. Genelde aile üyeleri akşamları aynı mekânda buluşur ve bir arada bulunurlar. Ancak bir arada geçirilen zaman dilimlerinde paylaşım çok azdır. Televizyon ekranı sürekli açıktır ancak bu bile aile fertlerinin dikkatini aynı noktaya çekememektedir. Aynı odada bulunan aile üyelerinin kendi ekranları vardır. Kimi cep telefonundaki, kimi bilgisayarındaki, kimi de tabletindeki ekranlara odaklanır. Gündüz beraber olma şansı olmayan aile fertleri, sadece akşam saatlerinde kısıtlı bir sürede aynı ortamı paylaşabilmektedir. Ancak buna rağmen insanlar, yüzeysel birkaç söz sarf ettikten sonra kendi sanal âlemine yönelmeyi tercih etmektedir. Görsel teknoloji alanında yaşanan gelişmeler en çok yakın ilişkileri etkilemektedir. Birbiriyle geçirebilecekleri kısıtlı zamanı ekran karşısında geçirmeyi seçen insanlar, birbirleriyle anlamlı ve derin ilişkiler kurma imkânını kaybetmektedir. Aslında sadece internet ve sanal âlem değil, ilerleme sürecinde yaşanan tüm gelişmeler insan ilişkilerini derinden etkilemektedir.

İlerleme insanları birbirinden uzak tutar. Örneğin, modern büroların cam bölmeleri, içine sayısız çalışanı sığdırmakta ve hem gelip geçenlerin hem de müdürlerin izleyebildiği bu alanlar özel sohbetlere ve tembelliğe imkân tanımamaktadır. Resmi dairedaki memurların vergi ödeyenlerin zamanını gereksiz yere almaları da engellenmektedir. Bu memurlar kolektif içinde tecrit edilirler. Çalışma ortamları insanları sosyal bakımdan tecrit ederken, ulaşım araçları da onları fiziksel olarak birbirinden ayırır. Özel otomobillerin devreye girmesiyle yolculuk sırasında edinilen tanışlar yarı tehditkâr otostopçu seviyesine inmiştir (Adorno, Horkheimer, 2010, 293).

Heidegger, internet ve sanal âlem ortaya çıkmadan çok daha önce şu tespitlerde bulunmuştu:

Bütün zaman ve mekân mesafeleri ortadan kalkmaktadır. İnsan artık uçakla, daha önce seyahat edebilmesi haftalar ve aylar alan yerlere bir gecede ulaşmaktadır. İnsan artık radyo ile, eğer bir şekilde öğrenecekse, ancak yıllar sonra haberdar olabileceği olaylar konusunda anlık bilgi almaktadır. Bitkilerin mevsimler boyu gizli kalan büyümesi ve gelişmesi artık bir dakikada filmle halka gösterilebiliyor. En eski kültürlerin uzak siteleri günün sokak trafiği o sırada duruyormuş gibi filmle gösteriliyor. Dahası film, sunum yoluyla kamera ve operatörlerinin çekim sırasında verdikleri görüntülere bağlanabiliyor. Her uzaklık imkânının bu ortadan kaldırılışının zirvesi, bütün bir iletişim makinesine kısa sürede yayılarak hâkim olacak televizyondur. (Akt. Zimmerman, 2011, 363)

Yirminci yüzyılın ortasında televizyon, uzakları yakın eden bir araç olarak önemli bir yere sahipti. Ancak internetin ve sanal âlemin keşfi, televizyonu tahtından indirmiş ve “her uzaklık imkânının bu ortadan kaldırılışının zirvesi” internet olmuştur.

Modern teknoloji, özellikle yirminci yüzyılda büyük gelişmeler göstermiştir. Bu gelişmelerle mümkün hale gelen şeylerden en göze çarpanı, uzaktan eylemde bulunabilme yetisidir. Artık bir mektup Atlantik’i geçip bize ulaşsın diye on gün beklemek zorunda değiliz. Yalnızca mesajlarımızı yazıp hafif bir fiskeyle uzaya gönderiyoruz ve kısa süre sonra cevap, gelen kutumuzda pat diye beliriyor (Bauman, Lyon, 2016, 90).

Siber uzay kavramı ilk kez 1984 yılında William Gibson’ın “Neuromancer” adlı bilim kurgu romanında kullanılmıştır (Gürel, 2016, 40). Orwell’in distopyasını hatırlatan bu ifadenin “1984” yılında ve bir bilim kurgu kitabında geçmiş olması ilginç bir tesadüftür.

Siber uzay, kimlik gerektirmeden dijital verileri düzenlemek, silmek, sızdırmak, bu bilgilere ekleme yapmak ya da veri değiş tokuşu yapmak için telekomünikasyon ağlarının,

bilgisayar sistemlerinin, gömülü işlemcilerin ve kontrol birimlerinin bulunduğu sınırsız ve soyut ortamdır (Gürel, 2016, 40). İnternet üç asli dönemden geçmiştir ve her geçen dönemde bireylerin birbirleri ile kurdukları fiziksel temas azalmıştır. Diğer yandan her dönemde bireyin bilgi için aldığı mesafe daha da kısalmıştır (Gezgin, İralı, 2017, 76).

Siber uzayda mekân hiç yoktur. Orada bataklıklar, pis ve dağınık şeyler, kurbağalar ve baykuşlar yoktur. Sentetik elementler doğayı içermezler. İlerlemenin sembolü olan yolların mekânın ayırt ediciliğini bulandırıp farklılıkları homojenleştirme etkisine sahip olması gibi bilginin otobanında da farklılar kaybolur (Griffiths, 2003, 217-218). Yakın bir zamana kadar televizyon renkli ve ısıtılı dünyasıyla gerçek dünyaya bir alternatif oluyor ve insanları kendisini izlemeye davet ediyordu. Ancak bu dünya tek yanlı bir dünyaydı. İnsanların keyifle izledikleri bu dünyaya müdahale etme şansı yoktu ve televizyon seyreden insanların rolü izleyici olmaktan öteye geçemiyordu. Siber uzay, insanların rolünün izleyicilikten ibaret olmadığı, yüzeysel de olsa bir şekilde başkalarıyla etkileşim içine girebildikleri, sunduğu imkânlarla hayatı doğrudan etkileyebilen bir dünya sunarak televizyona fark atmıştır. Gerçek dünyaya göre yüzeysel olan, insan duyularından yalnızca göze ve kulağa hitap eden sanal dünya, en az televizyonda sunulan dünya kadar renkli, göz alıcı ve pürüzsüzdür. Buna karşın insanlar televizyon dünyasında sahip olamadıkları bazı imkânlara kavuşmuşlardır. Televizyonda birbirinden şık kıyafetleri izlemek mümkündür fakat o kıyafetlere televizyon üzerinden ulaşamaz. Sanal dünyada aynı kıyafetlere bakılabilir ve internet üzerinden sipariş edilerek onlara erişilebilir. Sosyal medya hesapları sayesinde sıradan insanlar tıpkı birer televizyon yıldızıymış gibi davranabilirler. Onlar gibi pozlar verebilir, resimlerini hesaplarına yükleyip başkalarıyla paylaşabilir, bunlar hakkında beğeni ve yorum alabilir. İnternetle alışveriş yapmak, sipariş vermek, ticaret yapmak, bankacılık faaliyetleri gerçekleştirmek ve haberleş-

mek oldukça kolaydır. Öte yandan insanlara popüler olma şansı verdiği, başka hayatları gözetleme imkânı sunduğu için özellikle caziptir. Tüm bu nedenlerle sanal âlem, gerçek dünyaya ciddi bir rakip olmuştur. Gerçek dünyanın sıkıntılarından uzak olduğu için de insanlar için bir kaçış noktası ve sığınak haline gelmiştir.

Kısa süre öncesine kadar mekân, insan için bireyselleşme ilkesi demekken ve bu noktada pragmatik bir role sahipken, dolayısıyla insan eskiden bulunmadığı yerde etkisizken, “varolmak”, hep “belli bir yerde olmak” anlamına geliyordu. Günümüzde ise, insanların dünyanın her yerinde aynı anda sanal anlamda birçok mekânda bulunması mümkündür (Anders, 2018b, 275). Bu imkân, insanın bedeniyle ilişkisini de etkilemektedir. Eukleidesçi, Descartesçi, Newtoncu mekân önündeki bedenin canlı deneyimini anlatır. Burada beden mutlaklıktır. Beden, ister yakın olsun ister uzak, ora’nın nirengi noktasıdır. Beden, içeri alanın, dışarıda bırakılanın, yukarının ve aşağının, sağın ve solun, önün ve arkanın nirengi noktasıdır (Ricoeur, 2017, 170). Bedenin temel özelliği mekânda yer kaplaması, fiziki bir mekânda bulunmasıdır. Mekân önemliyken, bedenin hali ve duruşu da önem kazanır. Ancak sanal âlemde beden değil, yalnızca zihin önemlidir. Bakan, seçen, okuyan, yanıt veren, sekmeler açan, kısaca “tıklayan” bir zihin sanal âlemde varolmak için yeterlidir. Dolayısıyla böyle bir zihni barındıran bir beden, sanal âlemin gerekliliklerini karşılayabildiği için bedenin diğer faaliyet ve nitelikleri, avantaj ve dezavantajları siber uzayda konu dışı kalmaktadır.

“Yerin ve zamanın ortadan kalktığı” web’in ekran yüzeyinde her şey yerçekiminin ağırlığından kurtulup boşluğa, sınırsız ve soyut uzama savrulmaktadır. Modernlik, bedenin şahsi olana ait yerle ilişkisini zayıflatmak istemiştir. Postmodernlikse daha radikal bir adım atarak özel ve kamusal alanda bedeni yok ederek onu küresel sanal uzamın, ekranın içinde kaydî bir varlığa indirgedi (Çabuklu, 2006, 101). Sanal dünya gerçek dünyanın yerini aldıkça beden de önemini kaybederek önemsizleşmektedir.

Modern teknoloji, insanı yeryüzünden uzaklaştırmıştır. Uçaklar ve uzay gemileri yeryüzünün çekimini insanın elinden alır. Yeryüzü kendisinden uzaklaştıkça küçülürken, üzerinde ne kadar hızlı hareket edilirse o ölçüde daralır. Mesafeleri yeryüzünden kaldırmaya yönelik her tür girişim, yeryüzü ile insan arasındaki mesafenin giderek büyümesine neden olur. Böylece insan yeryüzüne yabancılaşır. Elektronik posta ve internet coğrafyayı, hatta yeryüzünü ortadan kaldırmaktadır. Elektronik postanın bir mekânı yoktur. Modern teknoloji, insan hayatını yeryüzünden yoksun bırakır. Heidegger, “zemin üzerinde durma” felsefesi ile insanları tekrar yeryüzüne döndürme ve tekrar oluşsallaştırma girişiminde bulunmuştur (Han, 2018b, 31). Ancak onun bu girişimi, gidişatı durdurmak bir yana, gidişatın hızını dahi azaltamamıştır.

Heidegger’in dünyası, her tür insani müdahaleden önce zaten varolan, önceden belirlenmiş bir dünyadır. Bu halihazırdalık, bu dünyanın oluşsallığının kaynağıdır. “Dünya, her tür insan erişiminden geri duran bir armağandır. Ebedi tekrarların dünyasıdır.” Modern teknoloji insanı zeminden, topraktan uzaklaştırıp onun zorlamalarından özgürleştirirken, Heidegger “zemin üzerinde durmada ısrarlıdır (Akt. Han, 2018b, 82).

Hızlıca haberleşiyoruz, hızlıca iletişim kuruyoruz, hızla hareket ediyoruz, siparişlerimiz hızlı bir şekilde bize teslim ediliyor. Artık mekân, uzaklık ve mesafeleri ile eylemlerimizi gerçekleştirmemizde bize engel olmuyor. Mekân uçak, uzay gemisi, hızlı tren gibi ulaşım araçları ile internet ve siber uzay aracılığıyla fethedilmekte, geçmişte taşıdığı önemi kaybetmektedir. Mesafe ve uzaklık kavramları ortadan kalktığı için mekânın insanlar için fazla bir önemi kalmamıştır. Ulaşım araçlarının ve internet bağlantısının olduğu her yer insanlar nezdinde hemen hemen aynı değere sahiptir. İnsan mekândan özgürleşmiş, engelsiz bir dünya insanın önüne serilmiştir. Ancak insanın önüne serili olan bu dünya küçülmüş, daralmış ve anlamsızlaşmış bir dünyadır.

Zamanda Tutsaklık

“Zaman içinde değil, sadece mevcut an içinde yaşayan insan mutludur.”

Wittgenstein

Modern dünya hızın kendi başına bir amaç ve tutku olduğu, sürekli daha hızlı olanın elde edilmeye çalışıldığı, temposu yüksek bir dünyadır. Bu dünyada hızlı olmak ya da hızlı olan yeterli bulunmamakta, daha hızlı olmanın ve daha hızlı olanın peşinde koşulmaktadır. Zaman bir ham madde ve kaynak olarak görüldüğü için bu kaynaktan maksimum şekilde faydalanmak üzere daha hızlı olunmaya çalışılmaktadır. Sınırlı zaman sınırsız hale getirilemese de bu sınırlı zaman daha hızlı kullanıldığında ondan daha çok yararlanılacağı düşünülmektedir.

Düşünmenin değil eylemin esas olduğu modern dünyada eylemi, dolayısıyla üretim ve verimliliği azaltabilecek her tür duraklama ve yavaşlık çözülmesi gereken birer sorun olarak algılanmaktadır. Beklemeye tahammülü olmayan sabırsız insanlar için hız, başlı başına bir tutkudur. Ancak “Hız başlı başına iyi bir şey midir?” ve “Belli limitlerin ötesindeki hız insan tabiatına uygun mudur?” soruları bu hız arayışında yanıtlanmak bir yana gündeme bile gelmemektedir.

Zaman, tarihin her döneminde günümüzde olduğu gibi bir kaynak olarak homojen bir yapıda görülmemiş ve hızlı bir şekilde yaşamının iyi bir hayat biçimi olduğu düşünül-

memiştir. Baudrillard’a göre ilkel toplumlarda zaman mefhumu yoktur. Bu toplumlarda zaman, tekrarlanan kolektif etkinliklerin ritminden (çalışma ve bayram ritüelleri) ibarettir. Zaman bu etkinliklerden koparılabilir olarak öngörülen geleceğe yansıtılamaz. Zaman bireysel olmayıp şenlik alanında doruk noktasına varan değiş tokuş ritmidir (Baudrillard, 2004, 195). Eski çağların düşüncesi, zamanı tekdüze bir süreklilik ya da nitelik bakımından farksız anlardan oluşan bir ardışıklık olarak görmemiştir. İlk insanlar, “her an bir arada var olan ve böylece hem nicel hem de nitel bakımdan sürekli olarak değişen olaylar bütününe beraberinde getiren bir iç ve dış deneyim akışı içinde yaşamıştır.” (Zerzan, 2013a, 45)

Jacquetta Hawks, avcı toplayıcılıkla hayatını sürdüren toplumlara ilişkin olarak “oradaki tüm günlerin, tüm mevsimlerin direşimli bir birlik oluşturduğu öncesiz sonrasız bir şimdi”den söz eder. O dönemlerde yaşam sürekli bir şimdi içinde yaşanmaktaydı. Bu mevcut an içinde yaşamak, tıpkı bizlerin eğlenirken mevcut anda yaşamasına benzer (Akt. Zerzan, 2013a, 45-46).

B biçimsel zaman anlayışının tarımın gelişmesiyle birlikte ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu durum, Eski Ahit’te çalışmanın ve tahakkümün habercisi olarak yorumlanan cennetten kovulma sahnesinde geçen tarım bedduasını hatırlatmaktadır. Tarım kültürünün ilerlemesiyle birlikte zaman kavramı daha ayrıntılı bir şekilde tanımlanmaya başlamıştır. Zaman düşüncesinin oluşması, uygarlaşma ile doğrudan ilgilidir. Uygarlaşmış antik toplumlar, gelişmiş bir zaman hesaplama sistemiyle tarih sahnesine çıkmışlardır ve takvim uygarlığın yapısına temel oluşturmuştur (Zerzan, 2013a, 50).

Zaman kavramının nasıl ortaya çıktığına dair çeşitli efsaneler anlatılır. Bu efsanelerden biri Mısırlılara aittir. Efsaneye göre başlangıçta gece ve gündüz peş peşe gelmemekteydi, zaman yoktu. Ancak bu ideal durum daha sonra bozulmuş ve

yeryüzünde bulunan güneş gökyüzüne yükselmiştir. Böylece gece ile gündüz oluşmuş ve dolayısıyla zaman ortaya çıkmıştır. Zaman bir ceza olarak ortaya çıkmıştır (Topakkaya, 2017, 24). Zamanın ceza olarak ortaya çıkması ideal durumdan uzaklaşmaya işaret etmektedir.

Zamanla ilgili bir diğer önemli efsane, adına harman zamanı şenlikleri düzenlenen Zaman Tanrısı Kronos hakkındadır. Efsaneye göre Kronos bütün çocuklarını annelerinin kutsal rahminden dizlerine iner inmez yutan bir babadır. Kronos, Uranos'un oğulları arasında kral olandı ve kendisinden sonra oğulları da dahil olmak üzere başka bir tanrının kral olmasını istemiyordu. Kronos'un egemenliği oğlu Zeus onu alt edinceye kadar sürmüştür (Kerényi, 2018, 33).

Mısırlıların zamanın ortaya çıkışına dair anlattıkları efsane zamanı bir ceza olarak yorumlarken, Yunan mitolojisinde Zaman Tanrısı Kronos, babasını yaralayan bir evlat ve kendi çocuklarını yutan bir baba olarak anlatılır. Kronos'un evlatlarını yutması, içine atılanları öğüten bir değirmene benzetilen zaman metaforuna uymaktadır. Zaman Tanrısı Kronos, evlat sahibi olarak çocuklarının varlığa gelmesini sağlarken var edici bir güç olarak kendisini gösterir. Öte yandan krallığını kaybetme korkusu, evlatlarını yutmasına neden olmakta ve böylece o, varlığa gelmesini sağladığı evlatlarını yutarak yok etmekte, yok edici yönünü ortaya koymaktadır. Dünyada varlık gösterip ölümle dünyadaki varlığı son bulan insanın, zaman tanrısını evlatlarını yutan bir baba olarak tasavvur etmesi oldukça anlamlıdır. Çünkü insan için zaman hem varlığa gelmekle hem de yok olmakla doğrudan ilgilidir.

Kronos karşısında evlatları, onun krallığını sürdürmesi için gerekli olan kurbanlardır. Zaman ile kurban arasında dünyanın pek çok yerinde ilişki kurulmuştur. Örneğin Hint geleneğinde rahip ateşe her sabah kurban sunmazsa güneşin doğmayacağına inanılmıştır. Neredeyse tüm kış dönümü

kutlamalarında bir tür kurban verme geleneği vardır. Pagan geleneklerinde kış dönümünde yılın ilerlemesi için meşe kralıyla çobanpüskülü kralı arasında geçen bir kurban verme töreni mevcuttur. Aztekler, insan kurban ederek güneşi yıl boyu süren yolculuğunda güçlendirmeyi amaçlamışlardır. Meksika ve Maya güneş tanrılarının zamanın ilerlemesi için insan kalplerine ihtiyaç duyduklarına inanılmıştır (Griffiths, 2003, 27).

Mısır ve Yunan efsanelerinde dikkat çeken bir diğer husus, zamanın bir tanrıyla ilişkilendirilmesidir. Mısırlılar zamanı Güneş Tanrısı Ra ile, Yunanlar ise Kronos adındaki bir tanrı ile ilişkilendirmişlerdir. Mısırlılar ve Yunanlar zamanın tanrı ile ilişkilendirilmesi hususunda yalnız değildir. Başka pek çok toplumda da zamanın tanrı ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

Zaman, zaman tanrılarına inanılarak, belli zamanlara tanrı isimleri verilerek ya da bazı zamanlar kutsal sayılarak tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Türkçede bile bu ilişkilendirmenin izlerini bulmak mümkündür. Örneğin mart ayının ismi, Romalıların Savaş Tanrısı “Mars”tan gelmektedir. Romalılar kışın savaştırmaz, mart ayında havalar ısınmaya başladığında savaşa kaldığı yerden devam ederdi. Bu yüzden bu aya “Savaş Tanrı’sıyla ilgili” anlamına gelen “martius” denmiştir. Mayıs ayının ismi Romalıların Bereket Tanrıçası’nın adından gelmektedir. Bu yüzden mayıs ayında bayram yapılır ve bu tanrıça adına şenlikler düzenlenirdi. Temmuz, bir Babil ve Asur tanrısının adıdır. Bu ad, Eski Babil’de Üreme ve Bereket Tanrıçası Tamuza’nın isminden gelir (İleri, 2017, 48).

Zamanın tanrı ile ilişkilendirilmesi belirli zamanların kutsal sayılmasına temel teşkil eder. İnsanların kutsalla daha yakın ilişkiye girdiklerini düşündükleri ya da kutsalın çeşitli şekillerde insanlara daha fazla kendisini hissettirdiği zamanlara “kutsal zaman” denilmektedir (Kutluay, 2009, 120).

Özellikle Yahudi ve İslam toplumları kutsal zaman anlayışlarıyla dikkat çeken toplumlardır. Belirli zamanların kutsal, geri kalanların kutsal olmayan zamanlar olarak kabul edilmesi, bu toplumlarda zamanın standart ve homojen bir yapı olarak görülmediği anlamına gelir.

Geçmişte zaman, bireyselleştirilmiş güneş ya da ay tanrısının dairesel dönüşüm süreciyle ilişkilendirilmiştir. Eski Mısır'da güneşe dayalı bir zaman anlayışı hâkimken, Mezopotamya, Çin gibi uygarlıklarda aya dayalı bir zaman anlayışı benimsenmiş ve bu toplumlarda zaman aya göre düzenlenmiştir. Ay bu uygarlıklarda en yüksek tanrıdır ve zamanın yaratıcısıdır. Buna karşın güneş, kıtlık ve açlığın nedeni olarak görülmüş ve bu nedenle güneşe olumsuz bir şekilde bakılmıştır (Topakkaya, 2017, 27).

Görüldüğü gibi zamanın doğadan son derece kopuk, doğanın ritminden uzak olduğu Batılı zaman modelinden farklı olarak zaman, diğer kültürlerde dünyada ve doğanın işleyişinde vücut bulmaktadır. Örneğin Hopi ve Navajo insanları, doğanın saatine göre yaşamaktan, "güneş dansı zamanında yaşamaktan" söz ederler. Törenler, saate ya da takvime değil, doğanın zamanına göre gerçekleştirilir. Dolunay kutlamaları, baharın ilk çiy tanesi, ilk kırağı, ilk tırtıl için yapılan törenler hep doğaya göre yapılan törenlerdir (Griffiths, 2003, 16).

Babilliler günü on iki saate, İbraniler de haftayı yedi güne böldü ve kısmen de olsa eski döngüsel zaman anlayışı, adım adım çizgisel doğrultuda ilerleyen bir zaman anlayışına yenik düştü. Yahudilik ve Hristiyanlıkla birlikte zaman son derece belirgin bir şekilde keskinleşerek çizgisel bir ilerleme halini aldı. Geçmişten radikal bir kopuş gerçekleşti ve zamanın ivediliği insanlığı ele geçirmeye başladı (Zerzan, 2013a, 51). Zamanın çizgisel bir ilerleme olarak algılanmasında ve doğanın ritmi yerine mekanik saatler üzerinden belirlenmesinde özellikle Hristiyanlığın büyük etkisi olmuştur.

Galip gelen çizgisel zaman anlayışına Hristiyanlık damgasını vurmuştur ve kısa sürede Avrupa’da katı bir zaman tarifi altında yönetilen ilk günlük yaşam örneği olan manastır hayatı ortaya çıkmıştır. Bir saat gibi işletilen, katı bir düzene sahip olan manastır hayatı, bireyi zaman içine hapsetmiştir. Kilise, zamanın ölçülmesine dayanan ve zamana göre düzenlenmiş bir hayat biçimini dayatan ilk güç olmuş ve bu girişimini katı bir şekilde uygulamaya koymuştur. Tüm bunlar düşünüldüğünde vurmalı ve yelkovanlı saatin bir papa tarafından, Papa II. Sylvester tarafından icat edilmiş olması hiç kimse için şaşırtıcı olmayacaktır. Ortaçağ’da yaklaşık kırk bin manastırı yöneten Benediktin papazları, insanları saatinde çalışmaya zorlayarak insan yaşamının makinenin doğal olmayan ritminin boyunduruğu altına girmesine yardımcı olmuşlardır (Zerzan, 2013a, 52).

Manastırın alışlagelmiş işlerine az çok dakik bir düzen getirme arzusu, mekanik saatin icadına yol açan başlıca nedendir. İbadet zamanlarını haber vermek üzere manastırın çanları çalınırdı. Bunda başarı sağlanmıştır. Fakat keşişler, saatin yalnızca zamanı belirlemeye yarayan bir araç olmadığının, onun aynı zamanda insanların eylemlerini eşzamanlı hale getiren ve kontrol eden bir araç olacağını öngörememişlerdir. Saatin bu şekilde farklı işlevleri yerine getirebilmesi, kendilerini katı bir şekilde Tanrı’ya adanmak isteyen kişiler tarafından icat edilen saatin kendilerini para kazanmaya adanmış insanlara yaramasına neden olmuştur (Postman, 2013, 19-20).

Kapitalist uygarlığın günümüzde kendi çıkarları için kullandığı zamansal düzen alışkanlıklarının insanların aklını ele geçirmesinin temelinde Hristiyanlığın ruhların öbür dünyada saadet içinde olmasını, düzenli şekilde dua etme ve ayinlere katılma yoluyla sağlama arzusu bulunmaktadır. Onüçüncü yüzyılda mekanik saatler kesin bir şekilde kullanıma girmiş ve 1370 yılında iyi tasarlanmış “modern” bir

saat yapılmıştır. Yine bu dönemde çan kuleleri ortaya çıkmış ve bu kulelerdeki saatler saat kaç ise çanlarını o sayı kadar çalmaya başlamışlardır. Yeni saatlerle kış gecelerinde su saatlerini durduran donmalar ve güneş saatinin çalışmasını engelleyen bulutlar zamanı takip etmeye engel olmaktan çıkmıştır. Mekanik saatler, kısa sürede manastırın dışına çıkmış ve zanaatçılar ile tüccarların hayatlarına yeni bir düzenlilik getirmişlerdir. Zamanla, zamanı takip etmenin yerini zamana uyma, zamana fiyat biçme ve zamanı paylara bölme almıştır. Bunlar gerçekleşirken de öbür dünya gittikçe artan bir şekilde insan eylemlerinin ölçütü ve odağı olmaktan çıkmıştır (Mumford, 2017, 25-26). Hristiyanlar, insan ruhunu selamete kavuşturmak adına ibadetlerin düzenli bir şekilde yapılabilmesi için insanlara zamansal düzen alışkanlığı kazandırmak istemiştir. Ancak bu çaba paradoksal bir şekilde ruhun öte dünyada kurtuluşuna değil, tam aksine öte dünyanın unutulmasına yol açacak bir seyir almıştır. Ondördüncü yüzyılda dinî kaygılarla modern denilebilecek mekanik saat üretilmiş, mekanik saatle de zaman anlayışı doğadan tamamen kopmuş ve insanlar için yeni bir esaret dönemi başlamıştır.

1345 yılı civarında kamusal zamanlama ortaya çıkmış ve ardından bir saatin altmış dakikaya, bir dakikanın da altmış saniyeye bölünmesi yaygınlık kazanmıştır. Bu mutlaklaştırma, çok katı bir eşzamanlılığı beraberinde getirmiştir. Kendini bölümlenmiş bir şekilde ortaya koyan zaman, günün akışının ve sevincinin yerini alarak günü kullanılabilir zamansal bir birime indirgemıştır. Böylece günler, saatler ve dakikalar birbirinin yerine geçebilen standart parçalar haline gelmiştir (Zerzan, 2013a, 53). Zamanın bu şekilde parçalara bölünmesi, onun sayılabilir ve ölçülebilir bir nesne haline gelmesinin önünü açmıştır. Bu açıdan mekanik saatin icat edilmesi oldukça önemlidir. Aksi takdirde zaman kesinliğe ve dakikliğe sahip olmayan doğanın ritimlerinden hareketle belirlenmeye devam edecekti. Doğanın ritimlerinde mutlak-

lık olmadığı için bu ritimlerde dakiklik ve kesinlik yoktur. Bu nedenle zamanın doğa üzerinden ölçülmesi bazı insanlara yeterli gelmemiştir.

İnsanlar, güneşin doğuş ve batışı gibi doğal hareketler dizisini zamanı belirlemek bakımından yetersiz bulduklarından bunlardan daha kusursuz, daha hassas ve güvenilir olan saatleri ölçü birimi olarak belirleyip diğer olayların akışını onunla ölçmeye başladı (Köktürk, 2017, 249). Bu saatler aslen birer makinedir ve bu makineler zamanı mekanik bir şekilde eşit parçalara bölerek ölçerler. Günümüzde yaygın olarak kullanılan bu saatler aslında doğal anlamda eşit olmayan zamanı yapay bir şekilde eşit parçalara ayırır ve doğada bulunmayan mekanik zaman algısını insan hayatının merkezine yerleştirirler. Saat, sürekli kendisini tekrarlayarak otomatik bir iş yapar ve bu şekilde homojen, her bir parçası diğer parçalara eşit olan standart zaman dilimleri üretir (Dikmen, 2015, 101-102).

Doğanın ritmi mekanik saatin ritminden farklıdır. Mekanik saatin hareketleri tekdüzedir ve bu hareketler birbirinin aynı olan yinelemelerden oluşur. Doğanın ritmi ise mekanik bir tekdüzelikten yoksundur, belli sınırlar içerisinde esneklik gösterir. Örneğin gece ve gündüz saatleri değişmez şekilde on iki saat değildir. Bir yılda gece ve gündüzün eşit uzunlukta olduğu gün sayısı sadece ikidir. Kuzey Yarımkürede yazın gündüzler uzunken, kışın geceler uzundur. Gece ve gündüz süreleri yıl içerisinde değişkenlik gösterir. Bu nedenle standart olmayan doğanın ritmine bağlı bir zaman anlayışıyla dakiklik ve kesinlik sağlamak mümkün değildir.

“Zaman anlayışının değişmesiyle evrenin ve varlıkların açıklanması da değişir. Varlığı, evreni ve insanı anlamak için zamanı anlamak ve kavramak gerekir” (Çüçen, 1996, 73). İlkçağ felsefesinden beri pek çok filozof tarafından, özellikle Aristoteles ve Augustinus tarafından zamanı anlamaya yöne-

lik önemli çabalar sarf edilmiştir. Ancak buna rağmen zaman insan tarafından tam anlamıyla anlaşılamamış ve onun için bir muamma olarak kalmaya devam etmiştir. Augustinus, bu bilinmezliği “Peki o halde zaman ne? Kim bunu öyle kolayca ve kısaca açıklayabilir? Kim bunu düşüncesinde kavrayabilir ki kelimelere döküp açıklayabilsin?” sözleriyle dile getirmiştir (Augustinus, 2010, 373). O dönemden beri zaman bilinirliğe kavuşturulamamıştır fakat zaman anlayışında, dolayısıyla evren ve varlık açıklamalarında büyük değişiklikler olmuştur. Bu köklü değişikliklerin yaşam biçimini etkilememesi düşünülemez. Sonuç itibarıyla zamana bakışımızla birlikte hayat tarzımızda önemli değişikliklere uğramıştır.

Modern hayat tarzı insanın doğanın ritmiyle ve sesleriyle olan bağlantılarını zayıflatmaktadır. Bir asırdan uzun bir süre önce Amerikalıların çoğu, güneş doğduğunda yataktan kalkmakta, güneş batınca yatağa girmektedir. O zamanki insanlar, hatıraların kalıcı olduğundan bahseder, çocuklarına “acele işe şeytan karışır” gibi deyişlerle öğütler verirdi. Hikayeler “evvel zaman içinde” diye başlardı. Günler, saatlerden çok ışığa, yıllar takvimlerden ziyade mevsimlere dayanırdı (Naisbitt, Philips, 2001, 32). Bu durum yalnızca Amerika’da değil, dünyanın hemen her yerinde böyleydi.

Zamanını koyunların kuzulama mevsimine; ekinin ekilme, yeşerme, boy verme, sararma ve hasadına; kışın fırtınalarına, yazın sıcağına göre organik bir zaman anlayışına göre yaşayan insan, saatin standartlarının hâkim olmasıyla bu zaman anlayışından kopmuş ve her saniyesi birbirine eşit mekanik zaman anlayışına geçmiştir (Dikmen, 2015, 102). Soyut zaman, varoluşun yeni aracısı olmuştur. Organik işlevler bile onun tarafından düzenlenip kontrol edilmeye başlanmıştır. Artık insanlar acıktıklarında değil, yemek saati geldiğinde karınlarını doyurmakta; kendilerini yorgun hissettiklerinde ya da uykuları geldiğinde değil, saat yatma zamanını gösterdiğinde yatmaya gitmektedir (Mumford, 2017, 28-29).

İnsanlar zamanı bir deneyimler dizisi olarak değil, bir grup saat, dakika ve saniye olarak, günü soyut bir zaman dili-mi olarak düşünmeye başladığında, zaman toplama ve zaman tasarrufu yapma yönünde gayretler ortaya çıkmıştır. Zaman şeyleşmiş ve artık onu bölmek, doldurmak ve hatta emekten tasarruf etmeyi sağlayan araçların icadıyla birlikte, genişletmek mümkün olmuştur (Mumford, 2017, 28). Günümüzde zaman homojen eşit bölümlere ayrılmakta ve her bir bölüm-den azami faydalanılmaya çalışılmaktadır. Geniş kabul gö-ren “Vakit nakittir.” sözü bu bakış açısını özetlenmektedir. Zamandan daha fazla yaralanmak için insanlar hızlı olmaya teşvik edilmekte, zamanı en hızlı kullananların en yüksek kazancı elde edecekleri fikri zihinlere işlenmektedir. Ancak bu kadar değer verilen hız, insanlar için bazı olumsuzluklar taşımaktadır. Hız ve başarı sürekli birlikte anılarak insanlara hız olmadan başarı sağlanamayacağı fikri aşılanmaktadır. En hızlılara madalyalar verilmekte; hızlı olanlar övülmekte; anne babalar çocuklarının hızla yürümesinden, hızla konuşmasın-dan, hızla okumaya geçmesinden övünç duymaktadır. Buna karşın yavaşlıktan küçümseyici bir şekilde bahsedilmektedir. Yavaş olmak ve ağır olmak rekabetçi modern dünyada geri kalmak anlamına geldiği için kimse yavaş olmak istememek-tedir. Tefekkür hayatında önemli bir yeri olan yavaşlığın ve dinginliğin günümüz eylem dünyasında kıymet görmesi mümkün değildir.

Hızlanma, mekânsal aralığı aşmak için gerekli olan za-man aralığını ortadan kaldırma girişimidir. Hızlanma ile yo-lun semantik zenginliği ortadan kalkar, artık yolun bir koku-su kalmaz, hatta yol da ortadan kalkar. Hızlanma, dünyanın semantik bakımdan yoksullaşmasına neden olur ve zaman ile mekânın anlamını ortadan kaldırır (Han, 2018b, 48). Bu kay-ba rağmen postmodern toplumda yaşamın ritmi hızlanmış-tır. Herkesin acelesi vardır ve kimsenin vakti yoktur. Bilginin elektronik ortamdaki hızı karşısında bedenın yavaşlığı bir

yük olarak görülmeye başlanmıştır (Çabuklu, 2006, 110). İnsanlar o kadar hızlı eylemde bulunmak istemektedir ki beden hızı bu istenilen hıza yetişememektedir.

Diğer yandan hızlanmış zamanın aşırı uyarılma ve aşırı duyu yükü, doyurucu bir hayat sürmek için gerekli olan değer sistemlerinin geliştirilmesine vakit ayrılmasını neredeyse imkânsız kılmaktadır. Yalnızca telaşsız bir yaşamda geliştirilebilecek olan bağlar ve sıcak ilişkiler zayıflamaktadır (Çabuklu, 2012, 13). Bir dostluğun kurulması ve güçlenmesi tıpkı bir bitkinin kök salıp büyümesi gibi zamana ihtiyaç duyar. Ancak her saniyenin bir kazanç ya da kayıp olarak değerlendirildiği, her anın maksimum çıkar getirecek eylemlere adandığı günümüz dünyasında insanların en yoksun oldukları şey zamandır. Bu da insanların birbirlerine “hesapsız” bir şekilde kendilerini açmalarını ve birbirlerine zaman ayırmalarını güçleştirmektedir. Çoklu görevler (multitasking) arasında sürekli koşturarak zamandan faydalanmaya çalışan insanların başkalarına zaman ayırması bir yana kendilerine bile vakit ayırabilmesi fazlasıyla zordur. Hemen herkes her an bir şeye yetişmeye ya da bir şeyi yetiştirmeye çalışıyor. İnsanların kafalarında adeta kollarındaki saate benzeyen bir makine var ve bu makine neredeyse günün her anında mekanik saatin işleyişine uygun bir şekilde işliyor. Boş zamanlarda bile çalışmaya devam eden bu makine, boş zamanı da eşit bölmelere ayırarak bunlardan da rasyonel bir şekilde yararlanmaya çalışıyor. Ancak bütün bunlara rağmen, bunca telaş ve koşturmaya karşın, istenilen amaç gerçekleşmemektedir. İnsanlar hızlı bir şekilde çok iş yapmalarına rağmen yine de zamanın hızına yetişememektedir. Zaman insanın bunca çabasına rağmen ona yetmemektedir. Bu nedenle birçok insan günün yirmi dört saat olmasından yakınıp durmaktadır. İnsanın zamanı alt etmek için başvurduğu hız, bataklıkta çırpınmaya benzer bir etki göstermekte, insanın hızı onu zamana daha da tutsak etmektedir. Sonuçta şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Süre gerektiren şeyler uzun sürmektedir. Zamana ihtiyacı olan şeyler fazla zaman almaktadır. Edimlerin zaman alması olgusu günümüzde savurganlık olarak değerlendirilir. Ne kadar kısa sürerlerse sürsünler, asla yeterince kısa değildirler. Zaman almaları gereği bile bu edimleri duraksamaya çevirir. *Zaman= Yavaşlık*. Ne saçma bir denklem değil mi? (Anders, 2018b, 419)

Mekân-zamansal aralık sadece kaybın ve gecikmenin negatifliği olarak algılandığında onu tamamen ortadan kaldırmaya yönelik girişimler baş gösterir (Han, 2018b, 49). Homo faberin nihai ve en radikal ideali, bütün uğraşlarının sonucuna sihirbazca bir şekilde, hiç zaman kaybetmeden, zamana ihtiyaç duymadan erişebilmektir. Zamanın lağvedilmesi bu çağın rüyasıdır. Geleceğin umudu zamansız toplumdur. Bu nedenle yaşadığımız dönemde neredeyse tüm girişimler zamanı ortadan kaldırma çabasına adanmıştır. Zamanın, zamanı geçmiş bir tema, tedavülden kalkmış bir konu olması için uğraş verilmektedir (Anders, 2018b, 424). Zamanı ortadan kaldırmak için başvuru en önemli silah hızdır.

Çok hızlıyız ama sürekli zamansızlıktan şikâyet ediyoruz. Neden hiç zamanımız kalmıyor? Niçin zaman kaybetmek istemiyoruz? Zamanı ne için kullanmak istiyoruz? Aslında bu zamanı kölesi olduğumuz gündelik meşguliyetlerimiz için istiyoruz. Oysa bu hiç zamanı olmamak, kendine zaman bırakan bir zaman harcama biçiminden daha büyük bir kendini kaybetmişlik halidir (Han, 2018b, 73).

Nietzsche, tüm zamanlar için insanları köleler ve özgürler olarak ikiye ayırır. Bu kategorileri belirleyen husus zamanın nasıl kullanıldığıdır. Nietzsche'ye göre günün üçte ikisini kendisine ayırmayan herkes, kim olursa olsun, ister devlet adamı, ister işadamı, ister resmi görevli ya da bilgin olsun, esasen bir köledir (Nietzsche, 2010, 222). Büyük kısmımız gününün üçte ikisini kendisine ayıramamaktadır. Öte yandan iş yükümüz daha hafif olsaydı bile boş vakitlerimizi yine kendimize ayırmaz, günlük ufak meşguliyetler için kullanırdık. Bu nedenle Nietzsche açısından büyük çoğunluk köledir.

İnsan eliyle açılıp kapanan kapıların yerini otomatik kapılar alıyor. Hızlı alet ve makinelerin yerine daha hızlıları geçiyor. Hazır yemek, hazır kahve gibi yapımı zaman almayacak yiyecekler ve içecekler gündelik hayatta yerlerini alıyorlar. Fast-food denilen hızlı yemek biçimi tüm dünyada yaygınlaşıyor. Bütün bunların aynı zamanda yaşanıyor olması bir tesadüf değil. Tüm bu gelişmeler, zamanı ortadan kaldırma girişimlerinin birer parçasıdır ve daha az zamanda daha çok eylemde bulunmak isteyen modern insanın taleplerine uygundur. Hız ve telaş, insanların dakikleşmesini ve kabalaşmasını beraberinde getirir. Sonuçta kuşkusuz daha hızlı araçlar kullanıyor, hızla bir yerlere ulaşıyor, gün boyu birbiriyle ilgisi olmayan pek çok işle meşgul oluyoruz. Ancak bu hızlı ritim, bizleri zarafetten, incelikten ve nezaketten yoksun bırakıyor. Artık kapıları yavaşça örtmek yerine hızlıca çarpmayı tercih ediyoruz. İnsan hareketleri, hız ve telaş içindeyken duraksamadan ve düşüncelilikten uzaklaşır. Hızlı bir telaşla hareket ederken eylemlerimize incelik katamıyor, eylemlerimizin dışarıdan nasıl görüldüğünü fark edemiyoruz. Zarafet, incelik ve nezaket düşünceli olmayı gerektirir. Oysa bizim hiçbir şeye vaktimiz olmadığı gibi eylemlerimizin ve sözlerimizin güzelliği hakkında düşünmeye de vaktimiz yok. Bizler zamanı en verimli şekilde kullanmak isteyen, bu amaçla zamanı en küçük anlara bölen, bir anda birçok işi yapmaya çalışan, her işi mümkün olan en kısa süreye sığdırmaya çalışan fakat bütün bunlara rağmen zamanın hızına yetişemeyen zaman yoksullarıyız. Zamanı aşmak, onu kontrol altına almak, onu alt etmek ve ondan özgürleşmek adına yaptığımız tüm girişimler, zamanın üzerimizdeki baskısının ve zamana tutsaklığımızın artmasıyla sonuçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adas, M. (2001), *İnsanın Ölçüsü Olarak Makine*, çev. Ahmet Demirhan, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Adorno, T. W., Horkheimer, M. (2010), *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Adorno, T. (2014), *Minima Moralia*, çev. Orhan Koçak, Ahmet Doğukan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Akdemir, M. (2016), *Düş'ün Felsefesi Ütopyalar*, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Alain, (2016), *Mutlu Olma Sanatı*, çev. Ayda Yörükan, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Altay, D. (2005), McLuhan, ed. Nurdoğan Rigel, Gül Babuş, Güleda Yücedoğan, Barış Çoban, *Kadife Karanlık içinde*, Su Yayınevi, İstanbul.
- Anders, G. (2018a), *İnsanın Eskimişliği, İkinci Endüstri Devrimi Çağında İnsan Ruhu Üzerine 1. Cilt*, çev. Herdem Belen, Hüseyin Ertürk, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Anders, G. (2018b), *İnsanın Eskimişliği, Üçüncü Endüstri Devrimi Çağında Yaşamın Tahribatı Üzerine 2. Cilt*, çev. Herdem Belen, Hüseyin Ertürk, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Arendt, H. (2018a), *İnsanlık Durumu*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arendt, H. (2018b), *Sorumluluk ve Yargı*, çev. Müge Serin, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Arendt, H. (2018c), *Zihnin Yaşamı*, çev. İsmail Ilgar, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Aristoteles, (1999), *Eudemos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Dost Kitabevi, Ankara.
- Aristoteles, (2001), *Ruh Üzerine*, çev. Zeki Özcan, Alfa Yayın, İstanbul.
- Aristoteles, (2003), *Protreptikos Evren Üstüne*, çev. Oğuz Özügöl, Pencere Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles, (2009), *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Aristoteles, (2016), *Magna Moralia*, çev. Y. Gurur Sev, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Arslan, A. (2002), *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Arslan, A. (2016), *İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Artut, S. (2014), *Teknoloji-İnsan Birlikteliği*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Augustinus, (2010), *İtirafılar*, çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Aydoğan, A. (2002), Sunuş, ed. Ahmet Aydoğan, *Eleştiri, Anlamı ve İşlevi* içinde, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Aydoğan, A. (2017), Sunuş, ed. Ahmet Aydoğan, *Heidegger: Teknoloji ve İnsanlığın Geleceği* içinde, Say Yayınları, İstanbul.
- Bacon, F. (2015), *Novum Organum*, çev. Talip Kabadayı, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Bacon, F. (2018), *Yeni Atlantis*, çev. Selin Aktuyun, Say Yayınları, İstanbul.
- Bakan, U. (2011), "Exlibris'te Mahrem Olanın Sunumu", ed. Hüseyin Köse, *Medya Mahrem* içinde, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Basalla, G. (2013), *Teknolojinin Evrimi*, çev. Cem Soydemir, Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Batukan, C. (2017), *Robo-tizm "Robot, Android, Sayborg ve Yapay Zekada Ruh Üzerine*, Altıkırkbeş Yayın, İstanbul.
- Baudart, A. (2011), *Platon*, çev. İsmail Yerguz, ed. Russ, J., *Felsefe Tarihi Kurucu Düşünceler* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2004), *Tüketim Toplumu*, çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Baudrillard, J. (2005a), *Bir Parçadan Diğetine*, çev. Yaşar Avunç, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Baudrillard, J. (2005b), *Şeytana Satılan Ruh ya da Kötülüğün Egemenliği*, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Baudrillard, J. (2014), *Sanat Komplosu*, çev. Elçin Gen, Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2014a), *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, çev. Pelin Siral, Habitus Kitap, İstanbul.
- Bauman, Z. (2014b), *Bu Bir Günlük Değildir*, çev. Didem Kizen, Jaguar Kitap, İstanbul.
- Bauman, Z., Lyon, D. (2016), *Akışkan Gözetim*, çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2017), *Akışkan Modernite*, çev. Sinan Okan Çavuş, Can Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2018), *Kuşatılmış Toplum*, çev. Akın Emre Pilgir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Berger, J. (2016), *Hoşbeş*, çev. Aslı Biçen, Beril Eyüboğlu, Oğuz Tecimen, Metis Yayınları, İstanbul.
- Berger, J. (2017), *Hayvanlara Niçin Bakarız?*, çev. Cevat Çapan, Tudem Yayın Grubu, Ankara.
- Berktaş, F. (1998), *Kadın Olmak Yaşamak Yazmak*, Pencere Yayınları, İstanbul.
- Berman, M. (1994), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Bolt, B. (2012), *Yeni Bir Bakışla Heidegger*, çev. Murat Özbek, Kolektif Kitap, İstanbul.
- Bumin, T. (2016), *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Campanella, T. (2018), *Güneş Ülkesi*, çev. Selahattin Bağdatlı, Say Yayınları, İstanbul.
- Can, N. (2009), "Mekanistik Evren Anlayışı ya da Hakikatin Bilgisinden Fenomenler Bilimine", *Kaygı*, sayı:13.
- Carpenter, E. (2008), *Batı Uygarlığının Krizi*, çev. Orhan Düz, Külliyyat Yayınları, İstanbul.

- Carroll, J. (2008), *Benlik ve Ruh Modern Batı'nın Anlam Arayışı*, çev. İhsan Durdu, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Cemal, A. (2018), *Romantizm, Novalis ve "Geceye Övgüler"*, *Geceye Övgüler* içinde, çev. Ahmet Cemal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A. (2007), *On Yedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa.
- Cevizci, A. (2008), *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Cevizci, A. (2009), *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Cicero, (2014), *Ölüme Övgü*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Çabuklu, Y. (2004), *Toplumsalın Sınırında Beden*, Kanat Kitap, İstanbul.
- Çabuklu, Y. (2006), *Uzam ve Kötülük*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Çabuklu, Y. (2012), *Kültürün Karanlığı*, Paloma Yayınevi, İstanbul.
- Çelik, M. (2004), *Bilgi ve Hikmet Enformasyon Toplumu'nun Belleği*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Çüçen, A. K. (1996), "Ortaçağ Felsefesinde Zaman Kavramı, *Felsefe Dünyası*, sayı:20.
- DeNicola, D. R. (2018), *Cehaleti Anlamak*, çev. Semih Süren, Sola Yayınları, İstanbul.
- Descartes, R. (1994), *Metot Üzerine Konuşma*, çev. K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Descartes, R. (2010), *Aklın Yönetimi İçin Kurallar*, çev. Müntekim Ökmen, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Dikmen, A. A. (2015), *Makine, İş, Kapitalizm ve İnsan*, NotaBene Yayınları, İstanbul.
- Dunn, J. (2008), *Locke*, çev. Fatoş Dilber, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Eliade, M. (2017), *Ebedi Dönüş Miti*, çev. Ayşe Meral, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Ellul, J. (2003), *Teknoloji Toplumu*, çev. Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul.
- Ellul, J. (2015), *Sözün Düşüşü*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

- Emerson, R. W. (2018), *İnsanın Görkemi*, çev. F. Cihan Dansuk, Pınar Öztamur, Okuyan Us Yayın, İstanbul.
- Epiktetos, (2017), *Söylevler*, çev. Yahya Kurtkaya, Şule Yayınları, İstanbul.
- Erkızan, H. N. B. (2012), *Aristoteles'ten Nussbaum'a İnsan*, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Fouillée, A. (2009), *Descartes*, çev. Atakan Altınörs, Eflatun Yayınevi, Ankara.
- Farrelly, E. (2015), *Mutluluğun Sakıncaları*, çev. Erdem Gökyaran, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Frankl, G. (2003), *Batı Uygarlığı, Ütopya ve Trajedi*, çev. Yusuf Kaplan, Açılım Kitap, İstanbul.
- Freud, S. (2013), *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Saffet Murat Tuna, Metis Yayınları, İstanbul.
- Fromm, E. (2017), *Olma Sanatı Oto-analiz, Öz-farkındalık ve Meditasyon Üstüne*, çev. Orhan Düz, Say Yayınları, İstanbul.
- Gazzaley, A., Rosen, L.D. (2019), *Dağınık Zihin-İleri Teknoloji Dünyasında Kadim Beyinler*, çev. Aysun Babacan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Gezgin, S., İralı, A. E. (2017), *Gelişen Teknoloji Değişen Mekân*, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Goody, J. (2011), *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, çev. Koray Değirmenci, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Gökberk, M. (2004), *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Griffiths, J. (2003), *Tik Tak Zamana Kaçamak Bir Bakış*, çev. Ertuğ Altınay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Guthrie, W. K. C. (2011), *Yunan Felsefe Tarihi-Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, çev. Ergün Akça, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Gündoğan, A. O. (2016). *Felsefeye Giriş*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Güneş, S. (2006), *Enformasyon Toplumunun Putları*, Hece Yayınları, Ankara.
- Gürdoğan, N. (2017), *Kirlenmenin Boyutları*, İz Yayıncılık, İstanbul.

- Gürel, M. (2016), *Biri "Sizi" Gözetliyor Hibrid Savaşlar ve Zihin Kontrolü*, Asi Kitap, İstanbul.
- Gürel, M. (2017), *Dijital Kehanet Hepimiz Siborguz!*, Destek Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2003), *İnsan Doğasının Geleceği*, çev. Kaan H. Ökten, Everest Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2007), *"İdeoloji" Olarak Teknik ve Bilim*, çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hadot, P. (2012), *Yaşam İçin Felsefe*, çev. Kağan Kahveci, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Hadot, P. (2016), *Plotinos ya da Bakışın Saflığı*, çev. Özlem Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Han, B. (2015), *Yorgunluk Toplumu*, çev. Samet Yalçın, Açılım Kitap, İstanbul.
- Han, B. (2016), *Şiddetin Topolojisi*, çev. Dilek Zaptçioğlu, Metis Yayınları, İstanbul.
- Han, B. (2017), *Şeffaflık Toplumu*, çev. Haluk Barışcan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Han, B. (2018a), *Güzeli Kurtarmak*, çev. Kadir Filiz, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Han, B. (2018b), *Zamanın Kokusu, Bulunma Sanatı Üzerine Felsefi Bir Deneme*, çev. Şeyda Öztürk, Metis Yayınları, İstanbul.
- Hanratty, G. (2002), *Aydınlanma Filozofları Locke-Hume ve Berkeley*, çev. Tuncay İmamoğlu, Celal Büyük, Anka Yayınları, İstanbul.
- Harari, Y. N. (2017), *Homo Deus Yarının Kısa Bir Tarihi*, çev. Poyzan Nur Taneli, Kolektif Kitap, İstanbul.
- Haris, S. (2016), *Ahlakın Coğrafyası Bilim, İnsani Değerleri Nasıl Belirler?*, çev. Mehmet Egemen Nişancı, Akılçelen Kitaplar, Ankara.
- Heidegger, M. (1998), *Bilim Üzerine İki Ders*, çev. Hakkı Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Heidegger, M. (2017), *Messkirch Anma Konuşması*, çev. Ahmet Aydoğan, ed. Ahmet Aydoğan, *Heidegger: Teknoloji ve İnsanlığın Geleceği* içinde, Say Yayınları, İstanbul.

- Henry, M. (1996), *Barbarlık*, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hume, D (2017), *İntihar ve Ruhun Ölümsüzlüğü Üzerine*, çev. Burcu Denizci, Sub Yayınları, İstanbul.
- Hünler, S. Z. (2003), *Dört Adalı Hobbes, Locke, Berkeley, Hume*, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Illich, I. (2007), *H²O ve Unutmanın Suları*, çev. Lizi Behmoaras, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Illich, I. (2010), *İşsizlik Hakkı*, çev. Deniz Keskin, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- İleri, C. (2017), *Yüz Elli Yaz Belli*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Burcu Yanıklar, *Takvim Kitabı* içinde, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- İnam, A. (2002), *Gönülden Bilime Yolculuklar Kitabı*, Hece Yayınları, İstanbul.
- İnam, A. (2007), *Teknolojinin Gönülümle Ne İlgisi Var?*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara.
- Johnson, P. A. (2013), *Heidegger Üzerine*, çev. Adnan Esenyel, Sentez Yayıncılık, Ankara.
- Kakoudaki, D. (2017), *Robot Anatomisi*, çev. Deniz Aras, Kolektif Kitap, İstanbul.
- Kant, I. (2010), *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul.
- Kenny, A. (2018a), *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi I. Cilt Antik Felsefe*, çev. Serdar Uslu, Küre Yayınları, İstanbul.
- Kenny, A. (2018b), *Batı Felsefesinin Yeni Tarihi III. Cilt Modern Felsefenin Yükselişi*, çev. Volkan Uzundağ, Küre` Yayınları, İstanbul.
- Kerény, K. (2018), *Yunan Mitolojisi Tanrılar, İnsanlar ve Kahramanlar*, çev. Oğuz Özügül, Say Yayınları, İstanbul.
- Kocabıyık, E. (2015), *Dünyanın Fısıltısı Bir Mecaz Olarak Doğa Kitabı*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Kolakowski, L. (2016), *Neden Hiçbir Şey Yok Da Bir Şey Var?*, çev. Suat Kemal Angı, Jaguar Kitap, İstanbul.
- Köktürk, M. (2017), *Zaman Üzerine Felsefi Soruşturma*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Köse, H. (2004), *Bourdieu Medyaya Karşı Medya: İşbirlikçi, Zorba ve Çığırkan*, Papirüs Yayınları, İstanbul.
- Köse, H. (2010), *Medya ve Tüketim Sosyolojisi*, Ayraç Kitabevi, Ankara.
- Kranz, W. (2014), *Antik Felsefe*, çev. Suad Y. Baydur, Cinius-Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Kutluay, İ. (2009), *Mukaddes Zaman ve Mekanlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Küçükalp, K, Cevizci A. (2009), *Batı Düşüncesi Felsefi Temeller*, İslâm Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Le Breton, D. (2014), *Bedene Veda*, çev. Aziz Ufuk Kılıç, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lecourt, D. (2005), *İnsan Post İnsan*, çev. Hande Turan Abadan, Epos Yayınları, Ankara.
- Lukacs, J. (2018), *Modern Çağın Sonu*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ketebe Yayınları, İstanbul.
- Manguel, A. (2016), *Kelimeler Şehri*, çev. Esen Ezgi Taşcıoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Marcuse, H. (2015), *Tek Boyutlu İnsan İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul.
- Mayer, F. (1992), *Yirminci Asırda Felsefe*, çev. Vahap Mutal, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Mestrovic, S. G. (1999). *Duyguötesi Toplum*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Mumford, L. (2015), *İnsanın Durumu*, çev. Yusuf Kaplan, Açılım Kitap, İstanbul.
- Mumford, L. (2017), *Teknik ve Uygarlık*, çev. Emre Can Ercan, Açılım Kitap, İstanbul.
- Naisbitt, J., Philips, D. (2001), *İnsan ve Teknoloji*, çev. Orkunt Ayaz, Huban Yıldırım, Mehpere Şayan Kileci, CSA Global Yayın, İstanbul.
- Nancy, J. L. (2011), *Tanrı, Adalet, Aşk, Güzellik Dört Küçük Konferans*, çev. Murat Erşen, Monokl Yayınları, İstanbul.
- Nietzsche, F. (2008), *İnsanca, Pek İnsanca 2. Kitap*, çev. Nilüfer Epçeli, Say Yayınları, İstanbul.

- Nietzsche, F. (2009), *İyinin ve Kötünün Ötesinde*, çev. Ahmet İnam, Say Yayınları, İstanbul.
- Nietzsche, F. (2010), *İnsanca, Pek İnsanca 1. Kitap*, çev. Cemal Atilla, Say Yayınları, İstanbul.
- Nietzsche, F. (2011a), *İşte Böyle Dedi Zerdüşt*, çev. Ahmet Cemal, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Nietzsche, F. (2011b), *Tan Kızılığı (Ahlaksal Önyargılar Üzerine Düşünceler)*, çev. Özden Saatçi, Say Yayınları, İstanbul.
- Nietzsche, F. (2016), *Kendiyle Bir Başına İnsan*, çev. Aslıhan Çeviren, Tuğba Hacaloğlu Tosun, Epsilon Yayıncılık, İstanbul.
- Nietzsche, F. (2018a), *Aklın Serüveni ve İsyan*, çev. Füsun Dikmen, der. Pendito Guevara, Tutku Yayınevi, Ankara.
- Nietzsche, F. (2018b), *Bilim ve Felsefe*, çev. Hakan Çelik, Tutku Yayınevi, Ankara.
- Novalis, (2014), *Fragmanlar*, çev. Gürsel Aytaç, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Otto, R. (2014), *Kutsal'a Dair*, çev. Sevil Ghaffari, Altıkırkbeş Yayın, İstanbul.
- Özcan, M. (2006), *İnsan Felsefesi: İnsanın Neliği Üstüne Bir Soruşturma*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Özdenören, A. (2018), *Geleceğin İnsanı*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Pettman, D. (2017), *Sonsuz Dikkat Dağınıklığı*, çev. Yunus Çetin, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Pieper, A. (1999), *Etiğe Giriş*, çev. Veysel Atayman, Gönül Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Pinker, S. (2018), *Düşüncenin Maddesi*, çev. Mehmet Doğan, Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- Platon, (2001), *Timaios*, çev. Erol Güney, Lütfi Ay, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Platon, (2009), *Diyaloglar*, çev. Teoman Aktürel, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Platon, (2014), *Phaidros*, çev. Birdal Akar, BilgeSu Yayıncılık, Ankara.
- Postman, N. (2013), *Teknopoli Kültürün Teknolojiye Teslim Oluşu*, çev. Mustafa Emre Yılmaz, Sentez Yayıncılık, Bursa.

- Poole, R. (1993), *Ahlâk ve Modernlik*, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Pöggeler, O., Alleman, B. (2001), *Heidegger Üzerine İki Yazı*, çev. Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Pörksen, U. (2011), *Plastik Kelimeler, Modüler Dilin Zulmü*, çev. Tacettin Şimşek, Açılım Kitap, İstanbul.
- Preston, A. (2016), *Analitik Felsefe: Bir Yanılsamanın Tarihi*, çev. Meriç Mete, İdea Yayınevi, İstanbul.
- Rajan, K. S. (2012), *Biyokapital Genom-Sonrası Hayatın Kuruluşu*, çev. Ayşe Deniz Temiz, Metis Yayınları, İstanbul.
- Raunig, G. (2013), *Bin Makine Toplumsal Hareket Olarak Makinenin Kısa Felsefesi*, çev. Münevver Çelik, Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Ricoeur, P. (2018), *Hafıza, Tarih, Unutuş*, çev. M. Emin Özcan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Robins, K. (2013), *İmaj-Görmenin Kültür ve Politikası*, çev. Nurçay Türkoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Rossi, J. G. (2008), *Analitik Felsefe*, çev. Atakan Altınörs, Say Yayınları, İstanbul.
- Rousseau, J. J. (1995), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul.
- Rousseau, J. J. (2011), *Bilimler Ve Sanatlar Üstüne Söylev*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ruin, H. (2017), *Heidegger'in Uzun Soluklu Meselesi: Teknoloji*, çev. Ahmet Aydoğan, ed. Ahmet Aydoğan, *Heidegger: Teknoloji ve İnsanlığın Geleceği* içinde, Say Yayınları, İstanbul.
- Santayana, G. (2014), *Şiirin Öğeleri ve İşlevi*, çev. Volkan Hacıoğlu, Ve Yayınevi, İstanbul.
- Sarfati, M. (2010), *"Ekonomi Politikin İnsanı" "kim"dir?*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Sartori, G. (2004), *Görmenin İktidarı*, çev. Gül Batuş, Bahar Ulukan, Karakutu Yayınları, İstanbul.
- Sartwell, C. (2000), *Yaşama Sanatı Dünya Tinsel Geleneklerinde Gündelik Hayatın Estetiği*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Saydam, M. B. (2018), *Psikomitoloji Kavramlar/Kuramlar*, ed. M. Bilgin Saydam, Hakan Kızıltan, *Psikomitoloji İnsanı Öykülerinde Aramak* içinde, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Schmid, W. (2015), *Arkadaşıltaki Saadete Dair*, çev. Tanıl Bora, Turgut Demir, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Skirberkk, G., Gilje, N. (2006), *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. Emrah Akbaş, Şule Mutlu, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Solomon, R. C., Higgins, K. M. (2013), *Felsefenin Kısa Tarihi*, çev. Mustafa Topal, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Störing, H. J., (2015), *İlkçağ Felsefesi*, çev. Ömer Cemal Güngören, Yol Yayıncılık, İstanbul.
- Svendsen, L. (2018), *Yalnızlığın Felsefesi*, çev. Murat Erşen, Redingot Kitap, İstanbul.
- Swift, J. (2017), *Alçakgönüllü Bir Öneri*, çev. Deniz Hakyemez, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tarnas, R. (2011), *Batı Düşüncesi Tarihi Antik Yunan'dan Modern Döneme*, çev. Yusuf Kaplan, Külliyyat Yayınları, İstanbul.
- Tarnas, R. (2014), *Batı Düşüncesi Tarihi Modernite'den Günümüze Kadar*, çev. Yusuf Kaplan, Külliyyat Yayınları, İstanbul.
- Taşkın A., Becermen, M. (2013), *Rönesans, Yeniçağ ve XIX: Yüzyıl Felsefesi Tarihi*, Sentez Yayıncılık, Ankara.
- Timofeeva, O. (2018), *Hayvanların Tarihi-Felsefi Bir Deneme*, çev. Barış Engin Aksoy, Kolektif Kitap, İstanbul.
- Thomson, I. D. (2012), *Heidegger Ontoteoloji Teknoloji ve Eğitim Politikaları*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Topakkaya, A. (2017), *Felsefe, Din ve Kültürde Zaman*, Say Yayınları, İstanbul.
- Trawny, P. (2017), *Teknik, Sermaye, Medya*, çev. Süreyya Turhan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Urry, J. (1999), *Mekanları Tüketmek*, çev. Rahmi G. Ögdül, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Uygur, N. (2002), *Çağdaş Ortamda Teknik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Uygur, N. (2018), *Yaşama Felsefesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ünder, H. (1996), *Çevre Felsefesi*, Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Vernant, J. P. (2013), *Yunan Düşüncesinin Kaynakları*, çev. Hüsen Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Virilio, P. (2003), *Enformasyon Bombası*, çev. Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul.
- Weil, S. (2018), *Kişi ve Kutsal*, çev. Murat Erşen, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Weininger, O. (2014), *Söz Kalıntıları*, çev. Abdülbaki Güçlü, Pharmakon Yayınevi, Ankara.
- Wittgenstein, L. (2004), *Ludwig Wittgenstein Estetik, Ruhbilim, Dinsel İnanç Üstüne Dersler ile Söyleşiler*, çev. Abdülbaki Güçlü, der. Cyril Barrett, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Wolin, R. (2012), *Heidegger'in Çocukları Hannah Arendt, Karl Löwith, Hans Jonas ve Herbert Marcuse*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Yengin, D., Bayrak, T. (2017), *Sanal Gerçeklik*, Der Yayınları, İstanbul.
- Zerzan, J. (2013a), *Gelecekteki İlkel*, çev. Cemal Atila, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Zerzan, J. (2013b), *Makinelerin Alacakaranlığı*, çev. Rahmi G. Ögdül, Kaos Yayınları, İstanbul.
- Zimmerman, M. E. (2011), *Heidegger Moderniteyle Hesaplaşma Teknoloji, Politika, Sanat*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Žižek, S. (2014), *Ahir Zamanlarda Yaşarken*, çev. Erkal Ünal, Metis Yayınları, İstanbul.

Binlerce yıldır içinde yaşadığımız dünya değişip durmaktadır. Bu değişimin bir kısmı kendiliğinden gerçekleşirken, bir kısmı da artan bir şekilde insan eylemlerinin bir sonucu olarak yaşanmaktadır. Antik dönemlerden modern dönemlere geldikçe insanın hem doğaya bakışında hem de ona muamele tarzında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Önceleri ruh sahibi, canlı bir varlık olarak görülen doğa, modern zamanlarda insanın dilediği gibi kullanabileceği, ruhsuz, cansız, mekanik bir varlık olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bakış açısını benimseyen modern insan tabiatı yok ederek ona yeniden biçim vermeye başlamıştır.

Doğal olanın yitimine yol açan bakış açısı, öncelikle bilgi anlayışının değişmesinin bir neticesidir. Antik dönemlerde bilmek için bilmek ve *theoria* öncelikli iken, modern dönemlerde yapmak için bilmek öncelik kazanmış ve *theoria* gözden düşmüştür. Yapmayı sağlayan bilimsel bilgi hâkimiyet kazanmış, bilim dışında kalan din, estetik, felsefe gibi alanlar değer kaybetmiştir. Derinlikli düşünmenin önemini yitirmesi, sözün gücünü azaltmış ve dili yoksullaştırmıştır. Eylemin, kullanışlı bilginin önem kazanması ile hesaplayıcı düşünme ve araçsal akıl düşünce alanında hâkim olmuştur. Bu durum insanlara daha rahat ve daha kolay yaşama imkânı sağlamıştır. Ancak kazanılan tüm bu imkânlar için büyük bedeller ödenmesi gerekmiştir. Doğa yitirilmiş ve insan zihinsel anlamda düşmüştür. Bu çalışmada yaşanan bu köklü dönüşümün çeşitli evrelerine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Kapak Resmi: **Albrecht Dürer**

ISBN 978-605-196-300-6

cizgi
cizgikitevi

www.cizgikitevi.com

f t i /cizgikitevi